

73 ÉTÉKINNYTŐ

Az Állambiztonsági Szolgálatok
Történelmi Levéltára
negyedéves tudományos folyóirata

=====

- > Az 1944. októberi kiugrási kísérlet és a munkásság-----Bartha Ákos
- > Légrády Sándor és plakátjai-----Bárdi Sára
- > Asztaltársaság a ledöntött Apponyi-szobor-árnyékában-----Kollár János Miklós

= 2024 = 02
//////////

Impresszum

Főszerkesztő: *Szécsényi András*

Szerkesztők: *Lengyel Eszter*
Krajcsár Lukács
Pap Péter István
Takács Tibor

Angol nyelvi szerkesztő: *Hegedüs Gyula*

Olvasószerkesztő: *Tiszóczy Tamás*

Címlapterv és tipográfia: *Gyulai Kati*

Szerkesztőségi titkár: *Joó Adrienn*

Informatikai szerkesztő: *Borkúty László*

Borítókép: Budapest I., budai Vár, Szent György tér, német és nyilas alakulatok
1944. október 16-án a kiugrási kísérlet után, 1944 (Fortepan).

Szövegközi fotók: válogatás a *Fortepan* és a *DokuForte* archívumából.

Kiadja: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*

A kiadó székhelye: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Felelős kiadó: *Cseh Gergő Bendegúz*

Szerkesztőség címe: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Elektronikus levélcím: *betekinto@abtl.hu*

HU ISSN 2732-186X (nyomtatott)

HU ISSN 1788-7569 (online)

Nemzeti Kulturális Alap

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

ABTL |

**Állambiztonsági
Szolgálatok
Történeti
Levéltára**

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

==== Tanulmányok ====

PÓCS NÁNDOR

Közelítés egy rejtett eszméhez.

A magyar nemzetvédelem elvi és intézményi kérdéseiről (1919–1945) 7

ANTAL RÓBERT-ISTVÁN

„...ne pusztuljon el se ez a föld, se ez a nép”.

Az Erdélyi Párt és a baloldaliak 1944-es tárgyalásai Észak-Erdély

sorsáról 39

BARTHA ÁKOS

Van-e szándék?

Az 1944. októberi kiugrási kísérlet és a „megbízható” munkásság

felfegyverzése 65

BÁRDI SÁRA

A második világháborús kormányzati propaganda
szerződöttetett művésze.

Légrády Sándor és plakátjai 91

KOLLÁR JÁNOS MIKLÓS

Asztaltársaság a ledöntött Apponyi-szobor árnyékában 115

==== Szemle ====

KRAJCSÍR LUKÁCS

Két „öregember” barátsága.

Mikor két kormányfő közötti jó viszony elősegítette a megbékélést 145

Erdély, 1943.

Fotó: Fortepan / Kőszegi Anna

= Tanulmányok =
////////////////////

Horthy Miklós magyar kormányzó fogadása a főpálya- Fotó: Fortepan / Sallai János
udvaron, balra Ignacy Mościcki lengyel köztársasági
elnök. A lengyel elnök mögött balra Józef Beck lengyel
külügyminiszter, a magyar kormányzótól jobbra Rydz-Śmigły
marsall a lengyel hadsereg főparancsnoka, 1938. február 5.,
Lengyelország, Varsó.

===== Pócs Nándor =====

/// Közelítés egy rejtett eszméhez

A magyar nemzetvédelem elvi és intézményi kérdéseiről (1919–1945)

Udvaros Károly országosan ismert növénynemesítőként 1941-ben arról cikkezett az egyik mezőgazdasági szaklapban, hogy a háború idején bevonultatott férfilakosság kiesett munkateljesítményét csak azáltal lehet pótolni, ha a magyar gazdaság egyszerűbben előállítható nyersanyagok termelésére áll át.¹ Mivel a szójabab is ilyen, ezért a Magyarországon akkor még kevésbé ismert haszonnövény népszerűsítése mellett kardoskodott. Rá egy évre, amikor a magyar katonák valahol Ukrajnában közelítettek a Don felé, Mathia Károly, a Ludovika akadémia karnagya pedig egy 110 szófordulatból álló listát tett közzé a *Vitézek Lapjában*. Ezek a kollokációk Mathia szerint helytelenül rögzültek a magyar köznyelvben, így feltétlenül mellőzni kell őket. Magyartalannak minősítette például a „bírálat tárgyává tette” és a „zavarba hoz” kifejezéseket, az pedig a vitézi etika szempontjából külön is érdekes, hogy a „feladja” helyett az „abbahagyja” a küzdelmet tartotta csak elfogadhatónak.²

Mathia és Udvaros is *nemzetvédelmi* okokra hivatkozott, amely kifejezést – mintha csak a közérdek korabeli szinonimája lett volna – lépten-nyomon használták mások is. Bár tudjuk, de legalábbis sejtjük, hogy a nemzetvédelem nagyjából mit jelenthetett a Horthy-kori közbeszédben, a fogalom tisztázására egy-két nem túl meggyőző próbálkozást leszámítva eddig még nem történt kísérlet.³ Szögezzük le – érthető okokból. A múlt század első felében a nemzetvédelem olyannyira köznap fogalommá vált, hogy a pontos jelentéshatárok meghúzése valóban embert próbáló feladat lenne. Ahogy a közel rokon értelmű gondolat, a fajvédelem egyszerre és külön-külön is jelenthetett antiszemitizmust, németellenességet, parasztféltést és revíziót,⁴ úgy a nemzetvédelemnek is létezett a fajnemesítést, népnevelést, hábo-

1 == Dworok, 1941.

2 == Mathia, 1942.

3 == Godó–Sztana, 1965 és Horváth, 2020.

4 == Gyurgyák, 2012: 213–224.; Bartha, 2023: 7–17.

rús takarékoságot, valláserkölcsi tudatosságot stb. fókuszba állító értelmezése.⁵ Mivel a vonatkozó irodalom szinte áttekinthetetlenül nagy, meg sem kíséreljük, hogy a nemzetvédelem kapcsán végleges és mindent átfogó válaszokat adjunk. Most csak azokat a jelenségeket fogjuk érintőlegesen áttekinteni, amelyek a Horthy-kori társadalom militarizálását és annak állambiztonsági szempontok alapján történő megszervezését célozták.

= = Kezdetek

A nemzetvédelem 19. század közepén felbukkanó terminusa eredetileg valamiféle civil honvédelmet jelölt, és a hátország megszervezését, a polgári lakosság magasabb fokú védelmét érthették alatta. Mélyebb (politikai) tartalommal a századfordulón töltődött fel, többek között erre utal Ady Endre egy 1914-ben kelt levele, amelyet *Az ember tragédiáját* románra fordító Ocatvian Gogának írt, és ebben így fogalmazott: „*Ti, véres-keserű lázadók alig-föltápáskodott utódjai, összeálltok, persze megint Bécs biztatásával, hogy a küszködő magyar radikalizmusnak, nemzetvédelemnek, demokráciának és szabadságharcnak gáncsot vessetek.*”⁶ A szövegkörnyezet alapján úgy tűnik, Ady a századfordulón szárba szökkenő eugenikus, fajegészség-tani mozgalom által kialakított értelemben használhatta a kifejezést. Amit alatta érthetett, az több volt a militáns jellegű polgári honvédelem gondolatánál, és inkább a magyar egészség és életminőség javítását célzó aggodalom tükröződött benne.

Arra a kérdésre, hogy mi és ki számít egészségesnek, s hogy egészségesnek lenni mi végre érdemes, a századfordulón feltűnt és a nagy társadalmi ügyek iránt elkötelezett szakértelmiségi generáció újfajta válaszokat kínált. A brit és német kútfőkön (Francis Galton, Alfred Ploetz) nevelkedő magyar eugenikusok politikai eszményektől függetlenül hitték, nem elég az ember külső, anyagi természetű körülményeit megváltoztatni, őt magát (akár biológiai értelemben) is át kell formálni ahhoz, hogy egészségesnek legyen mondható.⁷ Tehát nemcsak az alkoholizmus, a rossz munkakörülmények, a higiéniai gondok vagy a prostitúció ellen szólaltak fel, de az örökletes biológiai egyenlőtlenségekre hivatkozva amellet kardoskodtak, hogy a társadalom „alkalmas” és „egészséges” részét az állam mihamarabb különítse el az „alkalmatlan” és „egészségtelen” résztől. Ez végül azt a különös ellentmondást eredményezte, hogy pl. az a Madzsar József, aki egyébként Jászi Oszkár harcostársa volt a választójogi küzdelmek során, bár támogatta a tömegek politikai emancipációját, mint eugenikus osztotta a konzervatívok felfogását is, miszerint a jogkiterjesztés közvetve a faji egészség romlását idézi elő. A sztálini tisztogatások során kivégzett Madzsar és baloldali társai (pl. Dienes Lajos és Fülöp Zsigmond) ugyanakkor nem gondolkodtak nemzeti keretek között, és számukra az eugenika elsősorban a legége-

5 = = Pl. lásd: Dévény, 2020: 51–87.; Bernát (szerk.), 1926.

6 = = Kőrössi P., 2002: 8.

7 = = Kovács M., 2001: 59–66.

több szociális problémák elleni küzdelem eszköze volt. Voltak azonban mások is, akik úgy vélték, az eugenika több ennél: egy olyan holisztikus érvényű, komplex tudomány, ami a „nemzeti nagyság” faji alapjait biztosító „nemzeti embervédelem” szolgálatába állítható.⁸

Közéjük tartozott az ifjú Teleki Pál, aki az első, Ploetz fajbiológiai kutatásait taglaló cikkeit még a baloldali *Magyar Társadalomtudományi Szemle* és a *Huszedik Század* lapjain közölte, később azonban egy merőben más közegben vállalt aktív szerepet. 1914-ben megalakult a Magyar Fajegészségügyi Társaság, amelynek élére Apáthy István kolozsvári professzor javaslatára a Ploetzcel végül közeli barátságba kerülő Telekit kérték fel. A magyar fajhigiénia új irányvonalát a bizottság spiritus rectora, Apáthy, illetve a chicagói konzulátusról nem sokkal korábban hazatérő Hoffmann Géza jelölte ki, amely bár továbbra is tartalmazott baloldali elemeket (szociális reformok, antiklerikalizmus), fokozatosan a magyar faji szupremácia bővítő körébe került.⁹ Azonban az első világháború nyomán kialakult egyre komolyabb demográfiai krízis folytán 1916-tól a Bizottság legfőbb feladatai közé inkább a háborús emberveszteséggel, a szifilisz terjedésével és a hadigondozottak kezelésével kapcsolatos problémák kerültek. Hoffmann és Teleki Tisza Istvánnál tett közbenjárásának köszönhetően ekkor alakult meg a Nemzetvédő Szövetség a Nemibajok Ellen, később pedig a Magyar Fajegészségtani és Népesedéspolitikai Társaság.¹⁰ *Nemzetvédelem* címmel még egy nem túl hosszú életű folyóiratot is megjelentettek, amely a korban szárba szökkenő, prenáci elméletektől elhatárolva magát, az „alkotó” fajegészségügy mellett tette le a voksát, ami a „selejtező” módszertanhoz képest nem a „satnyák” visszaszorításán, hanem az „értékes” népelem gyarapításán alapult.¹¹

Mint említettük, a bal- és jobboldali eugenikusokra egyaránt jellemző volt az állami beavatkozás sürgetése. Úgy ítélték meg, a faj egészsége mindössze néhány tudományos tétel gyakorlatba ültetésén múlik, ennél fogva a dolog nem is számít politikai kérdésnek. Valamiféle torz aufklérizmus jegyében a fajhigiéniai nemzetvédelem tudományos evidenciaként próbált helyet csinálni magának azon teendők sorában, amelyeket a modern állam pl. az oktatás vagy az egészségügy területén addig már kötelezőnek ismert el önmagára nézve. A semleges, mindenható és politikafeletti tudományosságba vetett hit korában a nemzetvédelem tehát szükségszerűen vált nyitottá az etatista megoldások felé. Bár az első világháború és a forradalmak tapasztalatai alaposan átrendezték a magyar nemzetvédelem súlypontjait, annak „politikafeletti” és etatista vonásai később, a Horthy-korszakban is megmaradtak.

8 == Percz, 2006.

9 == Bihari, 2008: 182–186. Apáthy és Hoffmann szellemi forrásaihoz lásd: Turda, 2004: 59–62.

10 == Ablonczy, 2004.

11 == Gyakorlati..., 1918.

Az egyes állampolgárok élete addig is számos ponton találkozott a nagy állami intézményekkel, ám az etatizmus iránti mélyebb igény az első világháború során erősödött meg. Alighogy kirobbant a konfliktus, rövid idő alatt egész társadalmak alakultak át állami felügyelet alatt álló óriásgépekké,¹² amelyek a nagy pusztítás érdekében megdöbrentő szervezettséggel hasznosították az egymást nem ismerő embermilliók munkáját. „Közös beszerzés, olykor termelés, közös szétosztás. Anyagi dolgokkal voltaképpen nem is kell törődni az egyénnek, mivel egy felsőbb hatalom gondoskodik minden egyes ember életéről, itáláról, tüzelőanyagáról, ruházatáról, szórakozásáról, olyakor nemi szükséglete kielégítéséről is, szigorúan megszabott kulcs és mérték szerint” – írta a lövészárkok társadalmáról a Bécsbe emigrált Jászi Oszkár.¹³ Más volt a helyzet a civil-polgári életben, ahová az állam csak lassacskán tette be a lábát, és vette át az uralmat a piac és az állampolgárok szerveződése fölött. Országos Közéletelmzési Hivatal, Központi Liszthivatal, Haditermény Részvénytársaság, Országos Hadigondozó Hivatal és még sok más különös nevű állami intézmény szervezte az életet, amikre a közállapotok romlásával egyre dühödtebben gondolt a lakosság.¹⁴

Az osztrák és a német példákkal szemben az ilyen és ehhez hasonló intézmények felállításának joga a Magyar Királyság területén nem a hadsereget, hanem a kormányt illette meg. Az 1912-ben elfogadott és a háború alatt számos alkalommal tágított hatókörű törvénycikk szerint a magyar kormány árakat állapíthat meg, ellenőrizheti a postaforgalmat, sajtócenzúrát tarthat fent, a fegyveres testületek tagjait működési körükön kívüli szolgálatra is bevetheti, illetve az egyesületek működésébe is beleszólhat.¹⁵ A háború végén fellépő krízisek: a spanyolnáthajárvány, az 1916 óta folyamatosan beáramló menekültek ellátása és nyilván maga a forradalmi helyzet kezelése is indokoltá tette az erős állami beavatkozás további fenntartását.¹⁶ Sőt a 1918–19-es forradalmak „államellenes” jellegére való hivatkozással a legális politikai élet is csak állami keretek közt vált elképzelhetővé, amit az 1921-ben elfogadott ún. rendtörvényben kodifikáltak. Az „állam és társadalom rendjét” védő törvényt azzal a kommentárral fogadta el az igazságügyi bizottság 1920 augusztusában, hogy aki „javítani akar a létező állapotokon”, annak ezentúl az állami intézményeken keresztül kell megtennie azt.¹⁷

Az etatizmusnak tehát egy igen fontos következménye volt a közügyek privát térbe történő beszüremkedése, az addig jogi individuumként feltételezett ember totális politikai lényvé válása. Mindennek oka nem az új eszmék kollektivizmusában keresendő (hiszen itt többnyire antikollektivista ideákról lesz szó), hanem abban a meggyőződésben, hogy a történelem motorja a *konfliktus*. Fajok (vagy akár

12 == Mumford, 2000: 5–29.

13 == Jászi, 1989: 83.

14 == Bihari, 2008: 94–122.

15 == Galántai, 1981: 200–219.

16 == A kivételes hatalom jogkörét a tervezettnél később, csak 1923 februárjában vezették ki. Bővebben lásd: Domokos, 1946: 21–26.

17 == Kupiné dr. Drócsa, 2021: 101.

osztályok) harca egymás ellen, amely során majd az erősebb, a szervezettebb, a felkészültebb győzedelmeskedik. Így a küzdelmek, harcok és háborúk sorozataként felfogott történelem a fennmaradni akaró entitástól megköveteli, hogy szüntelen éberséget tanúsítson, és magát – akár egy hadsereget – totális módon szervezze meg. A faji alapon elgondolt társadalom egyes embere tehát csak addig tarthatott számot a saját életére privát ügyként, ameddig az nem áll szemben a nagyobb kollektívum – jelen esetben a faj – harci érdekeivel. Ebből adódóan a jogi individuumok fajisága nem lehet magánügy, az per definitionem közügynek számít, s mint ilyen, állami felügyeletre szorul.

Az első világháború utáni zűrzavaros helyzetben a közérdekké tett fajiság, illetve a faji etatizmus eszméje Magyarországon is teret nyert, sőt a törvényhozási praxis részévé vált. A gondolat nyílt manifesztumát jelentette a zsidókkal szembeni állami fellépés, amely 1920-ban a felsőoktatást szankcionáló numerus clausus törvénnyel vette kezdetét.¹⁸ Ám sokan úgy vélték, a zárt szám gondolatát más területekre is ki kellene terjeszteni. Így volt ezzel pl. Ereky Károly, aki a Friedrich-kormány élelmészügyi minisztereként úgy gondolta, a numerus clausus mintájára az államnak faji alapon kellene szabályoznia a közszükségleti cikkek, így pl. a lisztáru kiosztását is.¹⁹ Ereky hamarosan csatlakozott a radikális fajvédő Ébredő Magyarok Egyesületéhez, amely az 1920-as évek elején a lehangosabban követelte a gazdasági élet árjásítását: a „keresztény” magyarokat állami beavatkozás útján szerették volna minél nagyobb számban a kereskedelmi pályák felé terelni, és a dominánsnak vélt zsidóságot kiszorítani onnan. Ugyancsak az ébredők hangoztatták a bányák és a legfontosabb gyárak, a magánbankok és a haszonbérletek állami kisajátításának szükségességét.²⁰ Bangha Béla a sajtóban kívánta ugyanezt az elvet érvényesíteni. A destruktív „néprontás” megszüntetése érdekében a magyar sajtótermékek állami felügyelet alá helyezését sürgette, amit a radikális jobboldal – rendre az 1918-as összeomlással riogatva – kezdettől fogva támogattott.²¹ Így például Zsilinszky Endre is, aki az egységes magyar közvélemény kialakítása és „*a magyar faj lelki világának átgyúrása*” érdekében az állam hathatós beavatkozását, illetve egy nemzeti-keresztény sajtókamara felállítását követelte.²² A politikai és erkölcsi destrukció elleni harc jegyében annak a gondolata is felmerült, hogy az állami iskolákból tiltsák ki a zsidó származású tanárokat, sőt akár még a diákokat is. Bár eseti jelleggel valóban történtek elbocsátások, a Wolf Károlyhoz köthető javaslat végül nem kapott törvényi felhatalmazást.²³

18 == Paksa, 2016.

19 == Ungváry, 2014: 172.

20 == Zinner, 1989: 49–50.

21 == Bangha, 1920: 172.

22 == Klestenitz, 2010: 92.

23 == Veszprémy, 2021: 26.

Az antiszemita etatizmus gondolata természetesen a fajbiológiai mozgalomra is kiterjedt, amit *A Cél* című, szebb napokat is megélt folyóirat irányváltásán is lemérhetünk. Noha korábban Krúdy Gyula, Pethő Sándor és Csécsy Imre is publikált a magyar fajiség elméleti lapjában, 1919 után az Altenburger Gyula és Méhelý Lajos-féle antiszemita felfogás érvényesült, amit aztán 1940-től Bosnyák Zoltán közismerten radikális eszmeisége tetőzött be.²⁴ Sokak mellett ehhez a táborhoz sorolható a Prohászka Ottokár által patronált Marosi Arnold is, aki *Az átöröklés és nemzetvédelem* című munkájában a magyar faj genetikai javítása érdekében a házasságkötések faji tudatosságon alapuló állami felügyelete mellett érvelt.²⁵ A eugenikusokra egyébként is jellemző szemlélet, miszerint az egészség azonos a tisztasággal, Marosi, Méhelý és a többi radikális áltudós számára is irányelvként szolgált, azaz számukra a legfőbb problémát a zsidóság és a magyarság minél szisztematikusabb elkülönítése jelentette.²⁶ Még 1944 júliusában (tehát a vidéki zsidóság teljes megsemmisítése után) is jelentek meg olyan nagy népszerűségnek örvendő munkák, mint pl. Doros Gábor *A magyarság életerejé* című értekezése, amelyben a szerző a biológiai nemzetvédelem és a sterilizáció mellett foglalt állást.²⁷

= = Állam helyett: nemzetvédelem és ellenforradalom

Ha eltekintünk attól a bizonyosan létező tendenciától, hogy a fajvédelem és a nemzetvédelem terminusait a korabeli közírók pusztán a stiláris változatosság kedvéért afféle szinonimaként kezelték, megállapítható, hogy utóbbi alatt egy biológiai és népesedéspolitikai tartalomtól többnyire mentes, inkább gyakorlati jellegű elgondolás is létezett. Bár jellemző volt rá a német mintájú magyar fajegészségtan holisztikus szemlélete, mégis inkább az első világháborúban katonai szolgálatot teljesítő ellenforradalmi elit vágyai tükröződtek benne. Elsősorban tehát propaganda- és állambiztonsági kérdésről volt szó. Intézményesült formáját tekintve két nagyobb korszakra osztható. A forradalmakat követő években a nemzetvédelem célja a cselekvésében korlátozott állam megerősítése és a konspiratív-informális alapon szervezett mélyállami struktúrák kiépítése volt. Ahogy a kisantant és a szövetséges ellenőrzés által képzett korlátok ledőltek, a második világháború előestéjén a nemzetvédelem a totális háborúra való készülődést, illetve a központosított intézmények mentén történő, nyilvánosság előtt zajló társadalomszervezést jelentette. E törekvések szervező alanya azonban nem egy párt vagy egy mozgalom, hanem az ellenforradalmi elit által megszállt magyar állam volt. Az elit szekuláris, a háborút alacsony katonai rangban végigszolgáló része, amely a nemzetvédelem általunk vizsgált felfogását is képviselte, az 1918-as összeomlás tapasztalataiból indult ki. Úgy látták,

24 = = Godinek, 2014.

25 = = Marosi, 1924.

26 = = Gyurgyák, 2001: 387–397.

27 = = Ablonczy, 2024: 199–210.

a hátország egysége hamar megbomlott, mert a politikai elit, a hadsereg és a társadalom nem olvadt össze szerves egésszé. Ellenkező esetben – hitték ezt sokakkal együtt ők is – a háború másként, tisztességes békével és nem pedig Trianonnal ért volna véget.²⁸

Az általuk elgondolt nemzetvédelem tehát az események utólagos kompenzálásán, illetve a revíziós háborúra való készülődésen alapult. Az alapokat minden kétséget kizáróan Kozma Miklós rakta le 1919–20-ban. E nagy munkabírású, tehetséges és műveletlennek sem mondható huszárszázados a nemzetvédelem elvi kérdéseiről szóló vitákban és annak intézményes megvalósításakor is az élen járt. 1919 és 1922 között Kozma irányította a Fővezérség alá tartozó nemzetvédelmi szervezetet, amelyet – hivatalos neve nem lévén – a legtöbbször csak „Vörösvédelmi Osztály”-ként emlegettek akkortájt. Kozma már Szegeden és Siófokon is működtetett egy ilyen jellegű hálózatot, akkor főleg a Vörös Hadseregben szolgáló, de a szegedi ellenkormányal szimpatizáló tisztek átcsábítása és az esetleges ellenforradalmi akciók szervezése volt a feladata. Miután Horthy bevonult Budapestre, az osztály ügyköre is kibővült.²⁹

Hogy pontosan milyen jellegű feladatok tartoztak az osztály hatáskörébe, arról egy Fővezérség által 1919-ben kiadott utasításból értesülhetünk. Eszerint „*nemzetvédelem alatt propaganda értendő, amely szó azonban nem használandó*”. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a vármegyei parancsnokságok mellé nemzetvédelmi alosztályokat szerveztek, ahová aztán a járási nemzetvédelmi tisztek által írt jelentések futottak be. A járási tiszt feladata volt, hogy „*a pap, a jegyző és egyéb falusi intelligencia és a parasztság tekintélyes és mértékadó elemeiből*” informátorhálózatot szervezzen, tőlük a jelentéseket bekérje és a vármegyei alosztály számára továbbítsa. Ezenkívül köteles volt szemmel tartania a körzetét, társasvacsorák és gazdakörök útján személyes kapcsolatokat kellett kialakítania, panaszokat vett fel, ellenőrizte a helyi tisztviselőket (bírók, rendőrök, csendőrök, jegyzők, tanítók) munkáját, és ha volt, a problémás eseteket jelentenie kellett. Továbbá – szölt a Fővezérség parancsa – „*elsimítja az uradalom és cselédség között fennálló ellentéteket*”, köteles segíteni a gazdasági szövetkezetek megalakítását, terjeszteni az *Új Barázda*, a *Szózat*, a *Virradat*, a *MOVE*, a *Gondolat*, a *Képes Krónika* és az *Új Nemzedék* lapszámait, illetve figyelni a cenzorok működését.³⁰ A nemzetvédelmi osztályok tisztjei politikai és faji jellegű felvilágosítómunkát is végeztek, ennek jegyében előadásokat szerveztek és propagandakiadványokat is szerkesztettek.³¹ Bár a honvédség polgári ügyekre vonatkozó nyomozati illetékességét a 4710/1920 számú mi-

28 == Pl. lásd: Perneki (szerk.), 1983: 30.; Kozma, 1933: 15–20.; Gömbös, 1920: 22.; Zsilinszky, 1920: 38.; Lukachich, 1933: 8.; ÁBTL 4.1. A-738/1. 1–25.; stb.

29 == Kozma, 1938a.

30 == Hetés–Morvai (szerk.), 1968: 213–215.

31 == Dósa, 1972: 123.

niszterelnöki rendelet papíron megszüntette, az addig működő vörös- és nemzetvédelmi szervezetek nem oszlottak fel. T-, azaz Tájékoztató Szolgálat néven továbbra is honvédelmi alárendeltségben maradtak,³² és helyi szinten az 1921. március 8-án felállított Nemzetvédelmi Bizottságok jelentéseit gyűjtötték be. A korábbi struktúrára épülve még a legkisebb falvakban is ilyen bizottságok alakultak, amelyeknek továbbra is a helyi elöljárók (főként jegyzők és csendőrök) voltak a tagjai.³³

Tulajdonképpen Kozmához köthető annak az elvi keretrendszernek a kidolgozása is, ami túlmutatott a „Vörösvédelmi Osztály” szintjein. Az első ilyen, rendszerezett gondolatiságot tükröző elvi anyag egy 1920 februárjában tartott eseményről maradt fent. Ekkor a Fővezérség megbízásából Kozma Miklós ún. Védelmi tanfolyamot szervezett a Nemzeti Hadsereg tisztjei számára, amely során konkrét katonai kérdésekről szinte alig esett szó.³⁴ A később kiadvány formában is megjelent előadásokból tudjuk, a tanfolyam célja a tisztek nemzetvédelmi képzése volt. Bár arra vonatkozóan nem maradtak fent források, hogy pontosan kik és milyen létszámban vettek részt a tanfolyamon, az előadók névsora alapján azt kell feltételeznünk, kiemelt eseményről lehetett szó. A témakörökön végigsorjázva az is látható, a tisztek politikai-ideológiai tudatosítása igen széles skálán mozgott. Magyar Zoltán, Prohászka Ottokár, Czettler Jenő, Haller István stb. előadásai mellett számunkra a legfontosabb prezentációkat Béldi Alajos, Perényi Zsigmond, Imre Sándor és Zsilinszky Endre tartották. Talán nem túlzás azt mondani, hogy ők fektették le azokat a gondolati alapelveket, amelyek a nemzetvédelem intézményesített formáiban az egész korszakban visszaköszöttek.

A forradalmak idején is vezérkari beosztásban szolgálatot teljesítő Béldi nemzetközi kitekintésbe ágyazva ismertette a haderőn kívüli katonai képzés elterjedtségét, s érvelt annak hazai bevezetése mellett.³⁵ A „Testnevelés – Honvédelem” című előadása szerint a testnevelésről alkotott korábbi, liberális felfogás immár nem tartható – a test honvédelmi eszköz, tehát nem „magántulajdon”, és az állam kötelessége azt tökéletesíteni. Erre pedig a legjobb példákat Németországban, Japánban és némiképp meglepő módon az USA-ban vélte felfedezni.³⁶

Béldi azzal a gondolattal zárta mondandóját, hogy Magyarországon „*ma már mindenki katona, itt nincs különbség közte és a polgár között*”. Erre a felvetésre erősen rímelt Zsilinszky Endre beszéde, aki a tőle megszokott szuggesztív stílusában a militarizmus és a pacifizmus kérdésköréről tartott előadást. A jól felépített beszédét azzal indította, hogy egy németországi útja alkalmával lehetősége volt végignézni,

32 == Kovács, 2020: 56–58.

33 == MNL OL K27. Az 1921. március 8-i ülés jegyzőkönyve.

34 == Vö. Védelmi tanfolyam a tisztikar részére. *Nemzeti Ujság*, 1920. február 1. 7.; Ormos, 2000: 66.

35 == Béldi Alajos 1918 decemberében magyarosította a nevét Brucknerről Bédire, majd 1927-ben, a vitézzé ütését követően Bédyre. Szakály, 2015: 271.

36 == Béldi, 1920.

amint egy német diákegylet az utcára vonulva ünnepeelt és „*mint egyetlen kórus énekel*”. Ezek a fiúk – gondolta tovább Zsilinszky – ugyan még nem voltak katonák, de a lelkükben már rég azzá váltak. Ebből kiindulva úgy látta, hogy a német-porosz militarizmus bár a hadseregben összpontosul, de onnan „*kisugárzik*” mindenhova – a parasztságba, a munkásokba, a diákságba, mindenkibe. Mivel szerinte a német katonaszellem is az ellenséges országok gyűrűjében fejlődött ki, úgy könnyedén megérthető, hogy Magyarországon is ezt a mintát kell követni, és egy olyan rendszert kell meghonosítani, amelynek „*a kötelesség a vezérmotívuma*” és a „*hadsereg a tengelye*”. E köré a tengely köré kell szervezni az új magyar államot, s ehhez kell hozzákötöni a magyar társadalmat is. „*Ha kicsi lesz a hadseregünk*” – zárta a beszédét Zsilinszky – „*neveljünk az egész magyar nemzetből legalább lélekben egyetlen nagy hadsereget és építsünk az országunkból modern Spártát, vagy ha jobban tetszik, magyar Poroszországot*”.³⁷

E hadseregközpontú társadalomfilozófia implicit módon azt is jelentette, hogy az önmagát civilnek álcázó, de katonai jellegű feladatot végrehajtó szervezetek szerepe is megnő. Erről és az irredenta kérdéséről a Védelmi tanfolyamon Perényi Zsigmond volt belügyi államtitkár tartott előadást, amikor is a szerb Narodna Odbrana (Народна Одбрана) példáját hozta fel, mint olyan nemzetvédelmi szervezetet, amely Bosznia 1907-ben történt annexiója után titkos paramilitáris alakulatokat képzett ki, illetve a legszélesebb körben terjesztette a nagyszerb propagandát. „*Nem hagytak egyetlenegy teret és életviszonyt figyelmen kívül*” – emelte ki, és bár a titkos szervezkedéseket a magyar mentalitással nem tartotta összeegyeztethetőnek, az irredenta érdekében ezt a módszert sem zárta ki.³⁸ Mondta ezt épp a Somogyi–Bacsó-gyilkosság idején, amikor a sajtó napi szinten cikkezett a szabadkőművesek és az ellenforradalmi titkos társaságok vélt vagy valós cselszövéseiről.³⁹

A Friedrich István vezette hivatalnokkormány kultuszminisztere, Imre Sándor előadása is nagyban kapcsolódott Béli, illetve Zsilinszky gondolataihoz. A „*Hadsereg és nemzetnevelés*” címmel tartott beszédében kiemelte, az elsődleges cél a „*közös érzelem, közös tudatosság, közös akarat*” megteremtése, aminek érdekében a hadseregnek mint nemzetnevelő testületnek az élen kell járnia. Egy olyan szimbiózisnak kell kialakulnia, amely során „*a katonák megismerik a nevelés irányeszméit és azokat érvényesítik a saját munkájokban; másfelől pedig, ha az iskola felhasználja a had-*

37 == Zsilinszky, 1920.

38 == Perényi, 1920: 50–56.

39 == A tanfolyammal szinte egy időben, 1920. február 17-én gyilkolták meg Ostenburg-Morawek Gyula különítményesei Bacsó Béla és Somogyi Béla újságírókat. Míg pár héttel korábban Huszár Károly miniszterelnök a Tanácsköztársaságot működtető szélsőbaloldali titkos társaságokról értekezett a Nemzetgyűlésben, a gyilkosságot követő ülésnapon már az „ellen-Szamuelyket” és a „keresztény jelszavak ürügyén” szerveződő jobboldali titkos társaságokat ostorozta. Vö. Térjünk a konszolidáció útjára! *Nemzeti Újság*, 1920. január 2.; Huszár, 1920: 19.

sereg tapasztalatait, megismeri annak nevelési szükségleteit s ezeket kielégíteni iparkodik”. A szükséges irányeszme pedig a nemzetnevelés, amely a nemzetvédelem és a nemzetfejlesztés alapjain nyugszik. Nemzetvédelem alatt Imre az alábbi feladathalmazt értette: „A nemzet védelme nemcsak karddal és ágyúval való védelem, hanem a lelki veszedelmektől való óvás is, óvás minden bajtól; lényege nem az, hogy a bekövetkezett veszedelmet legyőzzük, hanem az, hogy elhárítsunk, megelőzzünk mindent, ami a nemzetre nézve káros lehetne.”⁴⁰ Mint látni fogjuk, Imre megközelítése mintaserűnek bizonyult; a későbbiekben mindenki a nemzetvédelem e totális és preventív jellegű felfogásából indult ki.

Közbevetőleg kell megjegyeznünk, hogy a markáns frontélményeket szerzett Zsilinszky és kortársai gondolkodásában a hadsereg (mint intézmény) ugyan meghatározó szerepet játszott, ez azonban nem jelentette azt, hogy konkrétan a Nemzeti Hadsereg nimbusza is magas lett volna. Mégis, e kis létszámú, csatákban alig edződött hadsereg sokak szemében a nemzeti függetlenség szinte kizárólagos intézményeként tűnt föl. Ennek gondolata sejlik fel a Ludovika korábbi oktatója, Palotás Fausztin beszédeiből is, aki a honvédelmi minisztérium megbízásából többször is oktatta a Nemzeti Hadsereg katonáit. Noha Palotást okkal érheti a kritika, hogy beszédei felületesek és frázisszerűen hazafiasak voltak, ám mégis erősen sugárzott belőle a sokak által osztott meggyőződés, hogy az új haderő – mint egy helyütt kifejtette – minden más akkori hivatallal szemben „lelkében, gondolkozásában és nyelvében teljesen nemzeti és magyar”.⁴¹

A fentiek tükrében tehát azt mondhatjuk, a nemzetvédelem célja már békeidőben is a lakosság minél nagyobb fokú militarizálása, illetve faji-nemzeti alapon történő tudatosítása volt. Fontos kitétel, hogy ezekben az években az elsőrendű paranoiát a forradalmi helyzet újbóli fellángolása jelentette, ami a Szovjetunió nyugati határainak hivatalosan csak 1923-ban történt rögzítéséig egyáltalán nem volt alapatlan.⁴² Minden bizonnyal ezért is mondhatta Kozma egy tisztí eligazításon, hogy a nemzetvédelem általános célja egy olyan rendszer kiépítése, ami akkor is működik, „ha az arra hivatott felettes szervek kezéből kiesik a vezetés, (mint sokszor megtörtént) a felettes szervek konjunktúrából ellenzik és gaszágból üldözik”.⁴³ Illetve ebből következett az az elgondolás, hogy a nemzetvédelem szervezeti alanyai a hadsereg mellett a társadalmi egyesületek, illetve az egyházak kell, hogy legyenek.

Ahogy arra fentebb is utaltunk, Kozma nemzetvédelmi tisztjei kiemelkedő szerepet játszottak az egyesületek, kiváltképp a Magyar Országos Véderő Egyesü-

40 == Imre, 1920.

41 == Palotás, 1921: 51.

42 == Amikor a szovjet csapatok 1920 augusztusában Varsó alatt jártak, a csehszlovák választásokon a (szélső)baloldali pártok kifejezetten jó eredményt értek el. Lásd: Angyal, 2000: 13–17.

43 == Kozma, 1938a: 12.

let (MOVE) alapszervezeteinek megalapításában. Sőt, naplójában Kozma egyenesen úgy fogalmazott, ha ő nem lobbizik eleget, Gömbös Gyula és a MOVE sem szerezhetett volna komoly befolyást, mivel az általa koordinált „nemzetvédelmi szervezet volt tulajdonképpen a gerinc, melyhez a MOVE és egyéb egyesületek a tömeget adták”.⁴⁴ A MOVE volt a sok kisebb paramilitáris alakulat között a legnagyobb, árnyékhadreszerű képződmény, amely még a testnevelés és a katonai előképzés feladatait is átvette az államtól. A MOVE 1924-ig végezte a katonai utánpótlást jelentő leventék kiképzését, amely során a fiatalok nemcsak lőtani és hadelméleti alapismereteket sajátítottak el, de a turanizmus jegyében kelt nemzetvédelmi előadásokon is részt kellett venniük.⁴⁵ A leventék képzését 1924-től a Vitézi Rend vette át, ami a korszak egyik legfőbb nemzetvédelmi egyesülete volt.⁴⁶ A rend megalapítása több célt is szolgált. Egyfelől az első világháborús frontokon érdemeket szerzett katonák és a kitüntetett szerepet játszó ellenforradalmárok számára adományozott – afféle újnemesi logika alapján – vitézi címet, illetve oszthatatlan és elidegeníthetetlen vitézi telket. Másfelől a szervezeti szabályzatban meghatározott célok szerint egy „állandó értékű nemzetvédelmi szervezet” alapjait kívánták megvetni, amelyet külső támadással és a belső, „destruktív erők újbóli forradalmi kísérleteivel szemben” az állam rendelkezésére lehet bocsátani.⁴⁷ Később a vitézek vették át a „Vörösvédelmi Osztály” feladatait és tartották szemmel az adott közigazgatási egység politikai életét, illetve írtak nemzetvédelminek nevezett hangulatjelentéseket, amelyek végül a mindenkori belügyminiszter asztalára is eljutottak.⁴⁸

Számos egyéb példát is említhetnénk, hogy az ellenforradalmi nemzetvédelem végül az erőszak és a titkosszolgálatok állami monopóliumának kiszervezését jelentette a gyakorlatban. Az 1920-as évek végétől egyre gyakoribbá váló munkásstrájkok idején a fehér munkásörsgként működő, belügyi irányítás alatt álló Nemzeti Munkavédelmi Hivatal mellett például a MOVE és a Turul Szövetség sebtében összeálló alakulatai is segédrendőri feladatokat láttak el. Az olyan ártatlannak mondható alkalmakkor, mint amilyen az 1925-ös miskolci „pincérsztrájk” volt, mindez még nem járt együtt igazán véres következményekkel.⁴⁹ Más volt a helyzet az ébredő, különítményes bajkeverők menhelyének számító, Endre László vezette gödöllői járásban, ahol az 1930-as évek elején több munkásmegmozdulást is kegyetlenül levertek az említett alakulatok emberei.⁵⁰ De nem csak a belügyminisztérium, hanem az antant-ellenőrzés után legalizálódó magyar vezérkar is számolt a többé-

44 = = Szinai–Szűcs (szerk.), 1962: 32.

45 = = Gergely–Kiss, 1976: 25–33.; *Kézikönyv...*, 1921

46 = = Kerepeszki, 2013: 52.

47 = = Farkas–Oszlányi–Oszlányi–Szécsy (szerk.), 1931: 72–73.

48 = = Miklós, 2017; Kerepeszki, 2008.

49 = = Kerepeszki, 2012: 111.

50 = = Dósa, 1972: 155.

kevésbé konspiratív alapon szervezett társadalmi egyesületekkel. A néhány ismert hadműveleti terv szerint az ún. Kettőskereszt Vérszövetség és a Turáni Vadászok Szövetsége paramilitáris alakulatait zavarkeltő céllal vetették volna be egy Csehszlovákia elleni háború során.⁵¹

= = = A mindent szorító vasököl: nemzetvédelem és totális háború

A nemzetnevelést végző társadalmi egyesületek számára az elvi tudnivalókat Szomor Béla 1932-ben megjelent *Nemzetvédelem* című kátészerű munkája rögzítette.⁵² Bár a sajtóforrások arról tanúskodnak, hogy mint hitoktató lelkész és energikus cserkészvezető, Szomor a saját közegén belül valóban meghatározó személyiség lehetett, azért semmiképp sem volt a Horthy-kori közélet széles körben ismert figurája.⁵³ Mégis, gondolatai referenciaértékűnek bizonyultak, és például a nemzetvédelmi feladatokról adott meghatározását a Vitézi Rend, illetve a honvédség nemzetvédelmi szolgálata is szó szerint vették át.⁵⁴ Népszerűségét minden bizonnyal annak köszönhetette, hogy a szöveg mintha csak egy tankönyv lenne, pontokba szedve, közérthetően rögzítette azokat a „keresztény nemzeti” alapelveket, amelyeket – Szomor szerint – „minden magyar hazafinak követni kell, ha azt akarja, hogy a magyar faj ki ne pusztuljon, a magyar állam össze ne omoljon s az integer Magyarország újból feltámadjon”.⁵⁵ A korabeli recenziók is ezt tartották a könyv erősségének. Ahogy a *Nemzeti Ujság* ismeretlen illetőségű recenzense fogalmazott, a nemzetvédelem „gyűjteménye azoknak a kérdéseknek, amelyeket pedagógusoknak, nemzetneveléssel elméletben és gyakorlatban foglalkozó embereknek, cserkészeknek, leventéknek és ezek oktatóinak ismereniük kell. A könyv tansegédeszköze a nemzetnevelésnek, az erkölcsi oktatás, a hazafias nevelés, a politikai meggyőződés helyes irányú kifejlődéséhez, tudnivalóihoz és ismereteihez.”⁵⁶ Mi a társadalom? Mi az állam? Hogyan működik a gazdaság?

51 = = Szinai–Szűcs (szerk.), 1962: 74–81.; Nemes, 1981: 300.

52 = = Szomor, 1932.

53 = = Aranymise, ezüstmise. *Nemzeti Ujság*, 1932. július 2. 8. Szomor 1933-ban a *Nemzetvédelem* második részét is kiadhatta, amely a feltörekvő nemzetiszocializmussal és a társadalmi egyesületek szerepével is foglalkozott, de a kötet sajnos ma már nem lelhető fel. Lásd: Suhay, 1933: 288.

54 = = „Nemzetvédelem alatt értjük a magyar faj, illetve a keresztény magyar nemzeti állam védelmét, úgy anyagi, mint erkölcsi tekintetben. Tehát épp úgy a küllellenségek, mint a kémek elleni, továbbá az idegen fajok elnyomása elleni védelmet; azután védelmet a destruktív (romboló, bomlasztó) eszmék és azok terjesztői ellen, kik a magyar fajt, annak erkölcsét, vallásosságát, nemzeti érzését, szokásait, nyelvét, jó faji tulajdonságait stb. megmételtyezik s ezzel a magyar fajt s vele a magyar keresztény nemzeti államot veszélyeztetik és tönkre akarják tenni.” Szomor, 1932: 4. Vö. Kerepeszki, 2013: 55.; A-111, 1943: 6.

55 = = Szomor, 1932: 3.

56 = = A nemzetvédelem. *Nemzeti Ujság*, 1932. július 17. 27.

Mi a szocializmus? Miért tört ki a háború? – ilyen és ehhez hasonló általános kérdéseket igyekezett Szomor a *Nemzetvédelem* lapjain megválaszolni. Illetve olyan statisztikai táblázatokat is közzétett, amelyek a jelentősebb országok népességét, gazdasági teljesítményét, haderejét és más számszerűsíthető adatait volt hivatott összehasonlítani. A rendszer kereteit védő pedagógia kidolgozása mellett tehát Szomor valamiféle totális látásmódra is törekedett.

E totális szemlélet uralta azokat a nemzetvédelmi teóriákat is, amelyek inkább az állambiztonsági tényezőkre helyezték a hangsúlyt. Eszerint – vélte a témakör egyik szakírója, Csiby Árpád nyugalmazott alezredes – teendői nemcsak az állami erőszakszervezeteknek vannak, de a társadalomnak is, hiszen a fentebb megfogalmazott totális szemlélet alapján az ellenséges behatolás bárhol várható, legyen szó a vezérkari főnökség hivatali szobáiról vagy akár egy nemzetiségi falu kocsmájáról. Csiby szerint az állam és a lakosság által *közösen* működtetett nemzetvédelem az alábbi területekre kell hogy kiterjedjen: 1) a politikai hangulat monitorozására; 2) a szociális feszültségek csökkentésére; 3) a nemzetiségi birtokszerezés ellenőrzésére; 4) a népességváltozás nyomon követésére; 5) a sajtó- és filmcenzúrára; 6) a szellemi és közéleti nagyságok védelmére; 7) a hazafias és antikommunista propagandára.⁵⁷ Hasonló logika mentén született meg Kováts Tivadar *A nemzetvédelem önvédelem* című rövid pamfletje, amely az 1938-as első megjelenést követően több kiadást is megélt,⁵⁸ és amit elég széles körben igyekeztek aztán terjeszteni.⁵⁹ Az 1920-as években számos politikai indíttatású gyilkosság, rablás és bombamerénylet kapcsán hírhedté vált Kováts elsősorban az 1919-es ellenforradalmárok számára kívánt nagyobb megbecsülést (értsd: állásokat) szerezni, az ő érdemeiket állította példaként a nemzetvédelmi munkát – szerinte – nem kellőképpen megbecsülő magyar „nemzeti társadalom” elé.⁶⁰ Másrészt pedig arra törekedett, hogy a hírszerzés és a kémelhárítás alapjait közérthetően adja át az olvasóknak. Tehát Csiby és Kováts is abból indultak ki, hogy a magyar társadalom tagjai nem tekinthetők pusztán állampolgároknak, lelkükben és ösztöneikben katonákká kell nevelni őket, aminek részeként állambiztonsági szempontból is felvilágosítandók. Amennyiben tehát a nemzetvédelem a lakosság militarizálását is jelenti, úgy annak egyik fontos lépcsőfoka volt az állambiztonsági feladatok kiterjesztése, azok társadalmosítása.

Egészen más színvonalat képviselt Fábry Dániel, aki a totális nemzetvédelem egyik legkomolyabb gondolkodója volt az 1930-as években. Fábry maga is egy olyan, több diszciplínát átfogó határterületről érkezett, ami a társadalmi egyesüle-

57 = = Csiby, 1933: 116–130.

58 = = Kováts, 1938a; 1938b; 1943.

59 = = A rövidke kiadvány néhány hónap múlva felkerült a nagyobb városi könyvtárak polcaira, sőt szorgalmuk és jó magaviseletük elismeréseként az év végi jutalomosztáskor még a végzős gimnazista lányok is megkaphatták. Lásd pl.: Takács, 1940: 26.; Obermüller, 1939: 44.

60 = = Kováts múltjáról bővebben lásd: Pócs, 2022: 48–65.

tek, a hadsereg és a civil szféra között húzódik. Az 1920-as években József főherceg szárnysegédeként szolgált, később szoros kapcsolatban állt a Turul Szövetséggel, 1937-től pedig a Légoltalmi Liga országos parancsnoka lett, mialatt a kötelező munkaszolgálat egyik fő koordinálójaként is működött.⁶¹ A polgári légvédelemért felelős parancsnokként az sem kerülte el a figyelmét, hogy az egyre nagyobb hatótávú légi eszközök útján az ellenség immár képes lehet a legeldugottabb települést is bombázni, mélyen a frontvonalak mögött csapatokat vagy akár propagandaanyagot ledobni, ezáltal a háborút a hadviselő ország egészére kiterjeszteni.⁶² Ez az inkább technikai jellegű szemlélet nagyban jellemző volt rá, ráadásul amúgy sem tartozott a magyar tisztikar radikális köreihez, tehát a nemzetvédelmi feladatokat sem a politikai paranoia alapján közelítette meg. Ebből adódóan a fő művének tekinthető „Nemzetvédelem a statisztika szolgálatában” című tanulmányában az elvégzendő feladatokkal nem pusztán a revízió, hanem egy várhatóan bekövetkező nagyobb konfliktus kapcsán vetett számot. Fábry számára a legfőbb mérce a háborús hasznosság, a csapatok megfelelő szintű ellátása és a hátország biztosítása, illetve a háborús termelés lehető legmagasabb szintekig történő fokozása volt. *„Így jutottunk el a nemzetvédelem mai fogalmához, amelyen tehát azt értjük, hogy a jövő háborúját – amely az ország és a nemzet léte és fennmaradása fölött fog dönteni – már nem csupán a hadseregek, vagyis a nép, a nemzet egyes részei, hanem az országok népességének összessége fogja megvívni és a háború céljára oda kell adnia az ország mindennemű holt anyagának, vagyonának és értékének teljességét, sőt talán egész területét is”* – írja Fábry.⁶³ Ez alapján a nemzetvédelem országösszeírást jelent, a háborúba fektethető erőforrások, tehát az összes bányá, szántó, erdő, halastó, gyár stb. pontos számbavételét, illetve a magyar számsorok nemzetközi összehasonlításba helyezését. A haszonállatok, a közlekedési viszonyok, az egészségügyi kapacitás és persze a hadsereg felkészültsége, mozgósíthatósága Fábry szerint ugyanilyen felmértendő területnek számított.

E közvetlen politikai-ideológiai szempontokat nélkülöző megközelítés tükröződött egy 1938-as Kozma Miklós-beszédből is, amelyben többek között egy helyi érdekű háborúnál hosszabb ideig tartó, gazdasági blokádokkal járó globális konfliktust is elképzelhetőnek tartott. Egy ilyen helyzetre készülve a magyar államnak szerinte úgy kell megtalálnia a politikai hatalom, a hadsereg és a nép egységét eredményező totális szervezési modellt, hogy az semmiképp se legyen hatással a külföldre. Ugyanis az ilyen rendszerek – utalt féleérthetetlenül a túlzó revíziós igényekre – *„olyan erőket aktiválnak az illető ellen, amelyek végül is felülkerekednek”*.⁶⁴

61 == Wlassics Tibor báró 25 éves írói jubileuma. *Nemzeti Ujság*, 1926. január 17. 13.; Szécsényi, 2016: 198–208.

62 == Fábry, 1940.

63 == Fábry, 1939: 11.

64 == Kozma, 1938b: 10.

= = Ami nincs: központosított nemzetvédelem

Fábry és Kozma professzionálisnak tűnő felvetései nagyban összefüggtek az országban zajló radikális átalakulásokkal. Német–olasz mintákat követve már Gömbös Gyula kormánya is erőteljesebb központosítást próbált életbe léptetni, amit a közvélemény és a kormánypárt konszolidáltabb szárnya (beleértve magát Kozmát is) akkor még keményen kritizált. Mindenesetre a Nemzeti Munkatervben rögzített elképzelések szerint a Nemzeti Egység Pártja igyekezett átvenni azokat a funkciókat is, amiket addig a társadalmi egyesületek láttak el. Így külön ifjúsági, női, népművelési, gazdasági és propagandacsoportok alakultak, amellyel Gömbös távlati célja a társadalom pártérdekek mentén történő átszervezése volt.⁶⁵ Bár az ifjú, középosztálybéli, értelmiségi-turulista közegben Gömbös programja kifejezetten népszerű volt, az általános politikai ellenállás és a miniszterelnök 1936-ban bekövetkezett halála folytán a Nemzeti Munkatervből nem sok minden valósult meg. Döntő korszakhatárt jelentett 1938–39, amikor az ország fegyveres egyenjogúságra tett szert, és nem sokkal később az ún. honvédelmi törvényt is becikkelyezték. Ezek a változások elvileg lehetővé tették volna egyrészt, hogy az állam teljesen kikapcsolhassa a társadalmi egyesületeket és más, konspiratív hálózatokat az állami funkciók gyakorlásából, illetve azt, hogy a nemzetvédelmi intézmények is a fenti, totális honvédelmi szemléletnek rendelődjenek alá.⁶⁶

Így azonban ez sem valósult meg. Bár a kárpátaljai diverzánsakciókra indult toborzás világosan megmutatta, hogy a társadalmi egyesületek csak nagyon kis számban képesek már a társadalom *valódi* mozgósítására, az egyesületeknek – a nyilasok képében jelentkező veszélyre hivatkozva – továbbra is fontos szerepet szánt a kormányzat.⁶⁷ Teleki Pál, aki amúgy is bízott az irregulárisan működtethető egyesületekben,⁶⁸ külön erre a feladatra szervezte át a Miniszterelnökség V. (társadalompolitikai) osztályát, amely az egyesületek, a sajtó és a kultúra hathatósabb kéz-bentartásával igyekezett szembeszállni a nyilas konjunktúrával.⁶⁹ Bár az Országos Nemzetvédelmi Szövetség 1940-ben történt létrehozásával egy polgári nemzetvédelmi ernyőszervezet kialakítása volt a cél, a szövetség egyszerre tartott fent hivatali kapcsolatot a belügyminisztériummal, a honvédelmi minisztériummal és az 1942-ben felállított Nemzetvédelmi és Propagandaminisztériummal is. Így érthető okokból a totális irányítás eszméje sem tudott megvalósulni a gyakorlatban.⁷⁰

Másrészt a honvédségre alapozott szekuláris nemzetvédelem eszméje még a Fábry-féle értelmezésében sem talált mindenhol szívélyes fogadtatásra. Ennek leg-

65 == Vonyó, 2018: 452–461.

66 == Az 1939. II. tc.-ről bővebben lásd: Sipos (szerk.), 1997: 461.; Bodó, 2022: 12–13.

67 == Mester, 1940: 13–14.

68 == Ablonczy, 2018: 267.

69 == Tilkovszky, 1971.

70 == Pócs, 2022: 111–132.

kirívóbb példáját jelenti a fiú és leány leventék körüli vita, amely a honvédség és a kultuszminisztérium közötti párharcként is felfogható. Igaz ugyan, hogy a leventéket felügyelő tisztséget végül Bély Alajos személyében egy honvéd altábornagy töltötte be, és az is, hogy az 1939. évi II. törvénycikk értelmében a leventeképzés alapvető honvédelmi kötelezettséggé vált, de a leventeoktatókat így is a kultuszminisztérium nevezte ki, és azok jobbára a tanári karból rekrutálódtak.⁷¹ A leánylevente-szervezetek és a női nemzetvédelmi képzés pedig szinte teljesen egyházi hatáskörben maradt. Az olyan szekuláris nőszervezetek, mint a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége bár a női test honvédelmi eszközként való felfogásából indult ki, a katonacsatládok számára indított segélyakciókon kívül komolyabban nem vonódott be a honvédelmi munkába, s a nők feladatául a „társadalmi anyaság”, tehát a mindenkori hátország biztosítását tűzte ki célul.⁷² Ám a leánylevente-egyesületek és az 1941-ben megalapított Női Nemzetvédelmi Szervezet⁷³ célja már az egyes honvédelmi részfeladatok (pl. a légoltalmi figyelőszolgálat) nők részére történő kiszervezése volt, ami – köszönhetően Shvoy Lajos fehérvári püspök hathatós fellépésének – meg is maradt célnak.⁷⁴ Bély Alajos és Hóman Bálint kultuszminiszter hiába fogadkozott, hogy nem akarnak „amazon zászlóljakat” felállítani,⁷⁵ a katolikus egyház – tartva a valláserkölcsei képzést háttérbe szorító és a náci gyakorlatra emlékeztető tendenciáktól – sikerrel akadályozta a honvédséget a nők militarizálásában.⁷⁶

A Kozma és Fábry által is kiemelkedő nemzetvédelmi lehetőségként számon tartott önkéntes munkaszolgálat ügye is fennakadt az alkotmányos ellenállás gátjaiban. A németországi látogatásaik folytán a Reichsarbeitsdienst szervezettségétől, kötelező jellegétől, társadalmi és gazdasági hasznosságától elragadtatva hiába próbálták a Turul Szövetség (és részben a sárospataki falukutatók) által már önhatalmúlag működtetett egyetemi munkatáborokat kötelezővé tenni, „diktatúrás” törekvéseikből csak annyit sikerült elérniük, hogy a kultuszminisztérium révén a táborokat államosítsák.⁷⁷ Mind Fábry, mind Kozma többször is hivatkozott az osztálykülönbségek csökkentésének nemzetvédelmi hasznosságára, tehát a háborús hátország társadalmi békéjének fontosságára, de a munkaszolgálat németországi vagy bulgáriai méreteihez és társadalmi befolyásához képest a magyar gyakorlat fényévekkel elmaradt.⁷⁸

71 == Gergely–Kiss, 1976: 159–173.

72 == Kelbert, 2012: 348–350.

73 == Megkezdődik az iskolán kívüli leányifjúság honvédelmi nevelésének szervezése. *Magyar Nemzet*, 1941. szeptember 20. 6.; A női nemzetvédelmi kerületi vezetői tanfolyam. *Magyar Nemzet*, 1941. október 15. 8.

74 == *Női nemzetvédelmi ismeretek*, 1941.

75 == Törvény készül a leánynevelésről. *Nemzeti Ujság*, 1941. december 21. 5.

76 == Gergely–Kiss, 1976: 217–228.

77 == Fábry, 1937; Szécsényi, 2014.

78 == Szécsényi, 2016: 176–320.

Ennél is szembetűnőbb, hogy az a totális, holisztikus jellegű nemzetvédelmi gondolat, amely az 1920-as Védelmi tanfolyamon, Kozma és Fábry értekezéseiben kibontakozni látszott, a szorongva várt nagy esemény, tehát a második világháború idején sem tudott intézményesen realizálódni. A számos példa közül talán a már említett Nemzetvédelmi és Propagandaminisztérium esete a legkézenfekvőbb. A hajdan Gömbös sajtófőnökeként kétes hírnevet szerző Antal István eleve csak egy hivatalosan működő minisztérium élén állhatott, amely a Teleki által erősen patronált társadalmpolitikai ügyosztály koncepcióját igyekezett a háborús körülményekre alkalmazni. Ez azt jelentette, hogy a nemzetvédelem „totalitásából” a leginkább a sajtó, a film és az irodalom ügyei tartoztak Antal minisztériumához, viszont az egyházak, a titkosszolgálatok, a fronton harcoló katonák ideológiai-nemzetvédelmi képzése és még sok minden más is kívül esett a hatáskörén.⁷⁹ Bár az ún. nemzetvédelmi akadémiák szervezése eredetileg a minisztérium feladata volt, a munkások és a társadalmi egyesületek vezetői számára tartott képzéseket végül is az Országos Nemzetvédelmi Szövetség bonyolította le, amely – mint utaltunk rá – hivatali viszonyt tekintve a belügyi és a honvédelmi tárca felé is elszámolással tartozott.⁸⁰ A honvédség nemzetvédelmi ügyei sem maradhattak teljesen katonai befolyás alatt; az illetékes 6. vezérkari osztályt vezető tisztnek a kérdéses esetekben a vezérkar főnöke és a honvédelmi miniszter mellett a miniszterelnökséggel, Antallal és még számos egyéb tényezővel is egyeztetnie kellett.⁸¹ Hasonló problémát kellett áthidalnia az Ujszászy István által parancsnokolt Államvédelmi Központnak, amely a nemzetvédelmi feladatkörök integráns részét képező állambiztonsági munka központosítására jött létre 1942 őszén. Az Államvédelmi Központ ugyan hivatalosan Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter hatáskörébe tartozott, ám mindennemű döntést a honvédelmi miniszterrel és a vezérkar főnökével együtt hozhatott csak meg, ráadásul a személyi állomány jelentős része eredetileg a csendőrséghez tartozott.⁸²

== A végjáték: nyilas nemzetvédelem

A nemzetvédelem egységesítése a nyilas diktatúrában sem vált megoldhatóvá, noha azt hihetnénk, az ilyen rendszerekben az intézményeket ellenőrző pártszervek hatalmas ügymond totális. Ám minden ez irányú szándéka ellenére az 1944. október 15-e után hivatalba lépő nyilas kormányzat sem tudott totális pártállami viszonyokat kialakítani. A Nyilaskeresztes Pártban ekkorra már nem volt elég képzett tisztviselő, hogy a minisztériumokban, hivatalokban és más intézményekben teljes személycserét

79 == *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 1943. 685.; Antal, 1943.

80 == Az akadémia felépítéséről, előadóról és órarendjéről lásd: ÁBTL 4.1. A-441. Nemzetvédelmi elvi anyagok 1941–1944. 29–36, 54–62, 68–73.

81 == Kádár, 1978: 429–437, 501–512.

82 == Kovács, 2010.

hajthassanak végre.⁸³ Ezért aligha véletlen, hogy Kassai (Schallmayer) Ferenc nemzetvédelmi és propaganda miniszter szerint őt Szálasi Ferenc a hungarizmus „köz tudatosításával” bízta meg, mert úgy látta, „a közvélemény teljesen tájékozatlan vagy téves és zavart fogalmai vannak a hungarizmusról”. Am a kinevezése után Kassai hiába fogadkozott, hogy a minisztérium figyelme „a szellemi élet minden ágára” kiterjed majd, erre vajmi kevés lehetősége volt, hiszen az általa vezetett minisztériumban mindössze néhányan (pl. Kerekes Béla, Füstös Zoltán, Katonka Mária, Alapy Nándor) voltak csak meggyőződéses hungaristák.⁸⁴ Ráadásul Kassai kezében alig összpontosult valódi hatalom: a sajtó és a filmhíradó ügyeiért Fiala Ferenc miniszterelnökség alá rendelt irodája felelt, a „nemzet totális mozgósítását” pedig az októberi hatalomátvételt levezénylő Kovarcz Emil tárca nélküli miniszter látta el. A nemzetvédelemhez kapcsolható „számonkérő” és más, politikai rendőrségi alakulatok működésébe sem volt beleszólása, tehát a minisztérium csak a propaganda egyes részeit irányíthatta.

Az ilyen körülmények között működő nyilas nemzetvédelem újszerűsége alapvetően a háborús kitartás még állhatatosabb követelésében, de sokkal inkább annak antiklerikális, munkásorientált jellegében mérhető le. Bár a nyilasok mozgalma módszeresen nyúlt a keresztény frazeológiához, a kommunizmussal szembeni háborút ők már nem „keresztény nemzeti” alapon folytatták, hanem bizonyos szempontból annak ellenére, amennyiben a terminust az október 15. előtti „feudálkapitalista” Horthy-rendszerrel azonosítjuk.⁸⁵ Így az sem túlságosan meglepő, hogy a baloldali mozgalmakat megjárta figurák fontos szerepet játszottak a nyilas mozgalomban. Péntek István közismert példáján túl maga a nemzetvédelmi miniszter, a különös sorsú Kassai Ferenc is ide sorolható, aki nemcsak hogy szlovákul gondolkodott élete végéig, de a kivégzése előtt írt búcsúleveleiben is a „szocialista forradalom”-ra esküdözött.⁸⁶ Még akkor is jó viszonyban állt Garbai Sándorral, Böhm Vilmossal és Kassák Lajossal, amikor 1937-ben a nyilas párthoz csatlakozott, bár utóbbi szerint Kassai azon baloldaliak közé tartozott, akik „inkább idegben, mint tudatosan voltak forradalmárok”.⁸⁷ Emiatt aztán Kassaira végig gyanúval tekintettek – nemcsak a nyilas minisztertársai, de maga Szálasi is. „Sokat ült Szálasiért s úgy bánnak vele most, mint a kuttyával. Alapjában becsületes ember, jó szándékú, nemzetiszocializmusba vénült [sic!] öreg marxista” – írta róla a naplójában Rajniss Ferenc, a hírlapíróból lett nyilas kultuszminiszter.⁸⁸

83 = = Paks, 2013: 151.

84 = = ÁBTL 3.1.9. V-98722. 15–21. Kassai Ferenc: A hungarista mozgalomban való szerepem rövid összefoglaló története.

85 = = Máthé, 2008.

86 = = Szirmai, 1993: 55.; M. Katonka, 2009: 242–244.

87 = = BFL VII-5-e. 1949/19940. Kassai Ferenc népbírói ügye, jegyzőkönyv az 1946. évi április hó 1. napján tartott folytatólagos tárgyalásról.

88 = = Sipos (szerk.), 2001: 57.

Mindenesetre Kassai és alárendeltjei a legtöbbször üzemi csarnokokban vagy munkásokból összehívott szemináriumokon tartottak nyilvános beszédeket, illetve a gyári munkásokra hivatkoztak követendő példaként, mint amely társadalmi réteg a leginkább be tud kapcsolódni a totális honvédő háborúba. Ahogy az egyik nyilas képviselő fogalmazott: „*Ha kommunistákat kell keresnünk ebben az országban, akkor elsősorban a középosztályban kell keresnünk őket. A magyar munkás Budapest harcában is megállotta és megállja ma is a helyét, nyugodtan lehet a kezébe fegyvert adni, nem fordítja a háza ellen.*”⁸⁹ Hogy ez tényleg ne történhessen meg, a pártszolgálatosok mellett a MÁV dolgozói és a helyi gyárak munkásai számára a hungarista állam is nemzetvédelmi akadémiákat szervezett, amire ekkor már csak legnyugatibb városokban volt lehetőség.⁹⁰ A politikai indoktrináción túl a nyilasok a nemzetvédelem tárgykörébe sorolták az egészségügyet is: Kőszegen pl. 1945. február végén egészségügyi hetet tartottak, ahol Detre István polgármester mellett tiszti orvosok tartottak eligazítást a háború nyomán felbukkanó járványokkal kapcsolatban.⁹¹

Teljes bizonyossággal továbbra sem tudjuk megmondani, hogy a nemzetvédelem a politikai eszmetörténet által behatárolt keretek között végül is hol helyezkedik el. Annyi talán kijelenthető, hogy az a része, amit a fentiekben áttekintettünk, nem más, mint egy olyan totális, kvázifasiszta jellegű társadalomszervezési elv, amelynek célja az elit, a hadsereg és a lakosság szerves egésszé gyúrása, a társadalom militarizálása, illetve annak folyamatos indoktrinációja volt. Am, mint láthattuk, a központi hatalomnak a kezdeti években mutatott gyengesége folytán e gondolatból szinte épp az ellenkezője valósult meg: az erőszak és a titkosszolgálatok állami monopóliuma megszűnt, és sok kisebb-nagyobb, jogi eszközökkel csak nehezen felelősségre vonható szervezet között osztódott szét. A széttartó erőket később sem sikerült központi irányítás alá helyezni. Ha mutatkozott is rá akarat, mivel a rendszer maga nem volt totális párt-diktatúra, a nemzetvédelemhez sorolt feladatköröket egymással alig összehangolt hivatalok és minisztériumok látták el. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a gondolat maga ne ért volna révbé. Szemben 1918-cal, a magyar hátsó ország tényleg nem „omlott össze”, és leszámítva néhány, a hadászati térképeken csak alig nyomon követhető kísérletet, a magyar társadalom szervezetten és tömegesen nem fordult szembe a hatalom birtokosaival.

89 == Horváth Sándor országgyűlési képviselő: A magyar nemzet vagyonának 90%-a a zsidóság kezében volt. *Zalai Összetartás*, 1945. január 22. 2.

90 == Kerekes államtitkár a nemzetvédelemről. *Pápai Ujság*, 1945. február 3.; Nemzetvédelmi akadémia Sopronban. *Zalai Összetartás*, 1945. március 2. 2.; A nemzet a honvédelem szolgálatában. *Uj Magyarság*, 1945. március 14. 3.

91 == ÁBTL 4.1. A-671. 4–7.; *Nemzetvédelmi Tudósító*, 1945. január 30.; MNL OL K 814. 10. doboz, 3. tétel. 3.; *Nemzetvédelmi Tudósító*, 1945. március 1.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok
A-441. Nemzetvédelmi elvi anyagok 1941–1944
A-671. Nemzetvédelmi Tájékoztató
A-738/1. Prónay Pál naplója 1918–1921, II. kötet
3.1.9. Vizsgálati dossziék
V-98722. Kassay Sollmayer [sic!] Ferenc

Budapest Főváros Levéltára (BFL)
VII-5-e. Népbíróságtól átvett peres ügyek iratai
1949/19940. Kolozsvári-Borcsa Mihály

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
K27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek
K 814. Politikai és katonai iratok gyűjteménye, 1934–1945

=== Hivatkozott irodalom ===

A-III, 1943
A-III. A Nemzetvédelmi Szolgálat. Stádium, Budapest.

Ablonczy, 2004
Ablonczy Balázs: Az eugenika vonzásában. A társadalom biológiai tervezése.
Rubicon, 2. sz. 15–18.

Ablonczy, 2018
Ablonczy Balázs: *A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál (1879–1941).*
Jaffa, Budapest.

Ablonczy, 2024
Ablonczy Balázs: *Az utolsó nyár. Magyarország, 1944.* Jaffa, Budapest.

Angyal, 2000
Angyal Béla: Magyar szervezetek és mozgalmak Csehszlovákiában 1918–1921. I. rész.
Fórum, 1. sz. 3–28.

Antal, 1943
Antal István: *A magyar nemzetvédelmi propaganda. Antal István m. kir.
nemzetvédelmi-propaganda miniszter költségvetési beszéde a Képviselőház
1942. november hó 20-i ülésén.* Stádium, Budapest.

Bangha, 1920

Bangha Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Szent István Társaság, Budapest.

Bartha, 2023

Bartha Ákos: *Törzsökösök, rongyosok, turániak. Németellenes magyar fajvédelem, 1938–1945*. Ludovika, Budapest.

Bernát (szerk.), 1926

Hit- és nemzetvédelmi előadások. A Magyar Kálvin Szövetség által 1925 őszén rendezett hit- és nemzetvédelmi tanfolyamon elhangzott előadások.

Szerkesztette: Dr. Bernát Gyula. Magyar Kálvin Szövetség, Budapest.

Béldi, 1920

Béldi Alajos: Testnevelés–honvédelem. In *Védelmi Tanfolyam 9*. Hornyánszky Nyomda, Budapest. 25–47.

Bihari, 2008

Bihari Péter: *Lövészárhok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországn.* Napvilág, Budapest.

Bodó, 2022

Bodó Szabolcs: A hadkötelezettség történeti áttekintése Magyarországon. *Hadtudományi Szemle*, 1. sz. 5–19.

Csiby, 1933

Csiby Árpád: *Katonai felderítő-, kém-, nemzetvédelmi- és propaganda szolgálat*. Szerzői kiadás, Budapest.

Dévény, 2020

Dévény Anna: *Nemzetnevelés-parafrazisok. A nemzetépítéstől a hatalomkoncentrációig*. Kronosz, Pécs.

Domokos, 1946

Domokos József: *Kivételes hatalom és rögtönbíráskodás a Horthy uralom alatt*. Athenaeum, Budapest.

Dósa, 1972

Dósa Rudolfné: *A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet, 1918–1944*. Akadémiai, Budapest.

Dworok, 1941

Dworok Károly: Szójabab és nemzetvédelem. *Köztelemek*, 19. sz. 432–433.

Farkas–Oszlányi–Oszlányi–Szécsy (szerk.), 1931

A tízéves Vitézi Rend 1921–1931. Szerkesztette: Farkas Jenő – Oszlányi József – Oszlányi Kornél – Szécsy Imre. Országos Vitézi Szék, Budapest.

Fábry, 1937

Fábry Dániel: Munkatáborok, nemzetvédelem. *Magyar Katonai Szemle*, 1. negyedév. 294–306.

Fábry, 1939

Fábry Dániel: *Statisztika a nemzetvédelem szolgálatában*. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest.

Fábry, 1940

Fábry Dániel: Városrendezés és légoltalom. *Városi Szemle*, 26. évf. 587–641

Galántai, 1981

Galántai József: A háborús állam. A „kivételes hatalom” kodifikálása és alkalmazása 1914–1916-ban. In *A magyarországi polgári államrendszerek*. Szerkesztette: Pölöskei Ferenc és Ránki György. Tankönyvkiadó, Budapest. 195–223.

Gergely–Kiss, 1976

Gergely Ferenc – Kiss György: *Horthy leventéi. A leventeintézmény története*. Kossuth, Budapest.

Godinek, 2014

Godinek Ibolya: Fajvédő eszme *A Cél* című folyóiratban. *Valóság*, 2. sz. 40–58.

Godó–Sztana, 1965

Godó Ágnes – Sztana Béla: „Nemzetnevelés” és „nemzetvédelem”. Horthysta törekvések a nemzet háborús felkészítésének erkölcsi-politikai biztosítására. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. sz. 451–481.

Gömbös, 1920

Gömbös Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról*. Budapest.

Gyakorlati..., 1918

Gyakorlati fajegészségügyi intézkedések. *Nemzetvédelem*, I. kötet, 4. füzet. 145–154.

Gyurgyák, 2001

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*.
Osiris, Budapest.

Gyurgyák, 2012

Gyurgyák János: *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány*. Osiris, Budapest.

Hetés–Morvai (szerk.), 1968

Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez 1919–1938.
Szerkesztette: Hetés Tibor – Morvai Tamásné. Zrínyi, Budapest.

Horváth, 2020

Horváth Csaba: Nemzetvédelem és nemzeti munkavédelem. *Acta Musei Militaris in Hungaria*. Hadtörténeti Múzeum, Budapest. 89–94.

Huszár, 1920

Huszár Károly felszólalása a Nemzetgyűlésben, 1920. február 20. In *Nemzetgyűlési Napló*, 1920. I. kötet. Athenaeum, Budapest.

Imre, 1920

Imre Sándor: Hadsereg és nemzetnevelés. In *Védelmi Tanfolyam* 3. Stephaneum,
Budapest. 3–27.

Jászi, 1989

Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar feltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Pallas, Budapest.

Kádár, 1978

Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Magvető, Budapest.

Kelbert, 2012

Kelbert Krisztina: „Társadalmi anyaság” és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége karitatív-szociális tevékenysége a két világháború közötti Szombathelyen. *Savaria – A Vas Megyei Múzeumok értesítője*. 347–369.

Kerepeszki, 2008

Kerepeszki Róbert: Hajdu vármegye és Debrecen vitézi székkapitányának hangulatjelentései (1935–1939). *Századok*, I. sz. 79–122.

Kerepeszki, 2012

Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945*. Attraktor, Máriabesenyő.

Kerepeszki, 2013

Kerepeszki Róbert: *A Vitézi Rend 1920–1945*. Attraktor, Máriabesenyő.

Kézikönyv..., 1921

Kézikönyv a magyar ifjúság nemzetvédelmi nevelésére. MOVE Szemere Bizottság, Budapest.

Klestenitz, 2010

Klestenitz Tibor: A tördőfés és az újságírók. Sajtóellenesség a keresztény-nemzeti kurzus éveiben, 1919–1922. *Médiakutató*, 2. sz. 85–99.

Kovács, 2010

Kovács Tamás: Államvédelmi Központ 1942. Az első kísérlet az egységes magyar állambiztonsági csúciszerv kialakítására. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 1. sz. 339–348.

Kovács, 2020

Kovács Tamás: *A Honvédelmi Minisztérium „T” szervének létrejötte és működése. Avagy elhárítás és kémkedés az I. világháború végétől a bethleni konszolidációig*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest.

Kovács M., 2001

Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Helikon, Budapest.

Kováts, 1938a

Kováts Tivadar: *A nemzetvédelem önvédelem*. Egyetemi Nyomda, Budapest.

Kováts, 1938b

Kováts Tivadar: *Nemzetvédelem – önvédelem*. Integritás, Budapest.

Kováts, 1943

Kováts Tivadar: Nemzetvédelem – önvédelem. In *Nemzetvédelem – Országvédelem*. Szerkesztette: Magasházy László – Faragó Ede – Kováts Tivadar – Barthos Dezső – Nagy László. Országos Nemzetvédelmi Szövetség, Budapest. 272–375.

Kozma, 1933

Kozma Miklós: *Az összeomlás 1918–19*. Athenaeum, Budapest.

Kozma, 1938a

Kozma Miklós: A nemzetvédelmi szolgálat. Ismertetés a nemzeti hadsereg nemzetvédelmi tisztjei előtt, 1920. március. In uő: *Beszédek, előadások*. I. kötet. Szerzői kiadás, Budapest. 11–17.

Kozma, 1938b

Kozma Miklós: *Gondolatok a háborúról*. Országos Nemzeti Klub, Budapest.

Kőrössi P. (szerk.), 2002

Akik alusznak és akik felébrednek. Magyar írók novellái a román emberről. Szerkesztette: Kőrössi P. József. Noran, Budapest.

Kupiné dr. Drócsa, 2021

Kupiné dr. Drócsa Izabella: *Rendtörvények a két világháború közt. Különös tekintettel az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény anyagi és eljárásjogi elemzésére a Budapesti Királyi Törvényszéken kialakult bírói gyakorlaton keresztül*. Doktori disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest.

Lukachich, 1932

Lukachich Géza: *Magyarország megcsonkításának okai*. Nyugalmazott Katonatisztek Országos Szövetsége, Budapest.

M. Katonka, 2009

M. Katonka Mária: *Hűség. Vallomások a hontalanságból*. Gede Testvérek, Phoenix.

Magyarország tisztí cím- és névtára, 1943

Magyarország tisztí cím- és névtára, 1943. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Marosi, 1924

Marosi Arnold: *Átöröklés és nemzetvédelem*. Szent István Társulat, Budapest.

Mathia, 1942

Mathia Károly: *A nyelvtisztító munka – nemzetvédelem*. Stádium, Budapest.

Máthé, 2008

Máthé Áron: A nyilas állam: az „istenfélő” utópia. *Valóság*, I. sz. 91–98.

Mester, 1940

Mester Kálmán: *A felvidéki szabadságharc története*. Szerzői kiadás, Budapest.

Miklós, 2017

Miklós Tamás: „Mi bizalmas adatokat kérünk és így adjuk tovább”. Adalékok a Vitézi Rend nemzetvédelmi tevékenységéhez a két világháború közötti időszakban. In *Nem mindennapi történelem. Válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásából*. Szerkesztette: Balogh-Ébner Márton – György Sándor – Hajnóczky Tamás. Gondolat, Budapest. 66–78.

Mumford, 2000

Mumford, Lewis: *A gép mítosza*. Európa, Budapest.

Nemes, 1981

Nemes Dezső: *A biatorbágyi merénylet és ami mögötte van...* Kossuth, Budapest.

Női nemzetvédelmi ismeretek, 1941

Női nemzetvédelmi ismeretek. Az 1941. október hó 12-től november 9-ig első ízben Budapesten rendezett Női Nemzetvédelmi Kerületi Vezetői tanfolyamon elhangzott előadások anyaga. M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest.

Obermüller (szerk.), 1939

Az esztergomi államilag segélyezett községi Szent Imre Gimnázium évkönyve az 1938–39. iskolai évről. Szerkesztette: Obermüller Ferenc. Esztergom.

Ormos, 2000

Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. I. kötet*. PolgART, Budapest.

Paksa, 2013

Paksa Rudolf: *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*. Jaffa, Budapest.

Paksa, 2016

Paksa Rudolf: A számontartott kisebbség. Antiszemita érvrendszerek intézményesülése a Horthy-korszakban. In *Historia est lux veritatis: Szakály Sándor köszöntése a 60. születésnapján. II. kötet*. Szerkesztette: Anka László – Hollósi Gábor – Tóth Eszter Zsófia – Ujváry Gábor. Magyar Napló, Budapest. 153–165.

Palotás, 1921

Palotás Fausztin: *Nemzetvédelmi és történelmi beszédek*. Katonai Körlet Nyomda, Szeged.

Perecz, 2006

Perecz László: „Fajegészségtan” balról jobbra. Az eugenika század eleji recepciójához: Madzsar és Pekár. In *A totalitarizmus és a magyar filozófia*. Szerkesztette: Valastyán Tamás. Vulgo, Debrecen.

Perényi, 1920

Perényi Zsigmond: Irredenta. In *Védelmi Tanfolyam* 3. Stephaneum, Budapest.
50–56.

Pócs, 2022

Pócs Nándor: *Varjúserég. Kováts Tivadar és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai.*
Kronosz – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs–Budapest.

Perneki (szerk.), 1983

Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. Szerkesztette: Perneki Mihály.
Kossuth, Budapest.

Sipos (szerk.), 1997

Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–zs. Szerkesztette: Sipos Péter.
PETIT REAL, Budapest.

Sipos (szerk.), 2001

Szálasi minisztere voltam. Rajniss Ferenc naplója. Szerkesztette: Sipos Péter.
Palatinus, Budapest.

Suhay, 1933

Suhay Imre: A nemzetvédelem. *Magyar Katonai Szemle*, 1. negyedév. 288.

Szakály, 2015

Szakály Sándor: *A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és
kémelhárítás történetéből 1918–1945.* Magyar Napló – Veritas, Budapest.

Szécsényi, 2014

Szécsényi András: Kozma Miklós és a munkaszolgálat. *Modern Magyarország,*
I. sz. 104–124.

Szécsényi, 2016

Szécsényi András: *A korszellem hálójában. Az egyetemi önkéntes munkaszolgálat
rendszere, működése és nemzetközi beágyazottsága Magyarországon (1935–1944).*
Gondolat, Budapest.

Szinai–Szűcs (szerk.), 1962

Horthy Miklós titkos iratai. Szerkesztette: Szinai Miklós – Szűcs László.
Kossuth, Budapest.

Szirmai, 1993

Szirmai Rezső: *Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben*. Pelikán, Budapest.

Szomor, 1932

Szomor Béla: *Nemzetvédelem*. Szerzői kiadás, Budapest.

Takács (szerk.), 1940

A berettyóújfalui Református Polgári Leányiskola évkönyve az 1939–1940. iskolai évről. Szerkesztette: Takács Károly. Bihari Nyomda, Berettyóújfalú.

Tilkovszky, 1974

Tilkovszky Lóránt: A magyar kormányzat „társadalompolitikája” 1938–1942-ben. *Párttörténeti Közlemények*, 4. sz. 72–103.

Turda, 2004

Turda, Marius: Faj és nemzet. A nemzeti felsőbbrendűség a 19. század végi Magyarországon. 2000, 6. sz. 57–67.

Ungváry, 2014

Ungváry Krisztián: A szociálpolitika etnicizálása. In *Gróf Bethlen István és kora*. Szerkesztette: Nagy Zsejke. Osiris, Budapest. 167–184.

Veszprémy, 2021

Veszprémy László Bernát: 1921. *A Horthy-rendszer megszilárdulásának története*. Jaffa, Budapest.

Vonyó, 2018

Vonyó József: *Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt*. Kronosz, Pécs.

Zinner, 1989

Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora, 1919–1923*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Zsilinszky, 1920

Zsilinszky Endre: Militarizmus – pacifizmus. In *Védelmi Tanfolyam 3*. Stephaneum, Budapest. 28–49.

==== Sajtó ====

Magyar Nemzet, 1941

Nemzeti Ujság, 1920, 1926, 1932, 1941

Pápai Ujság, 1945

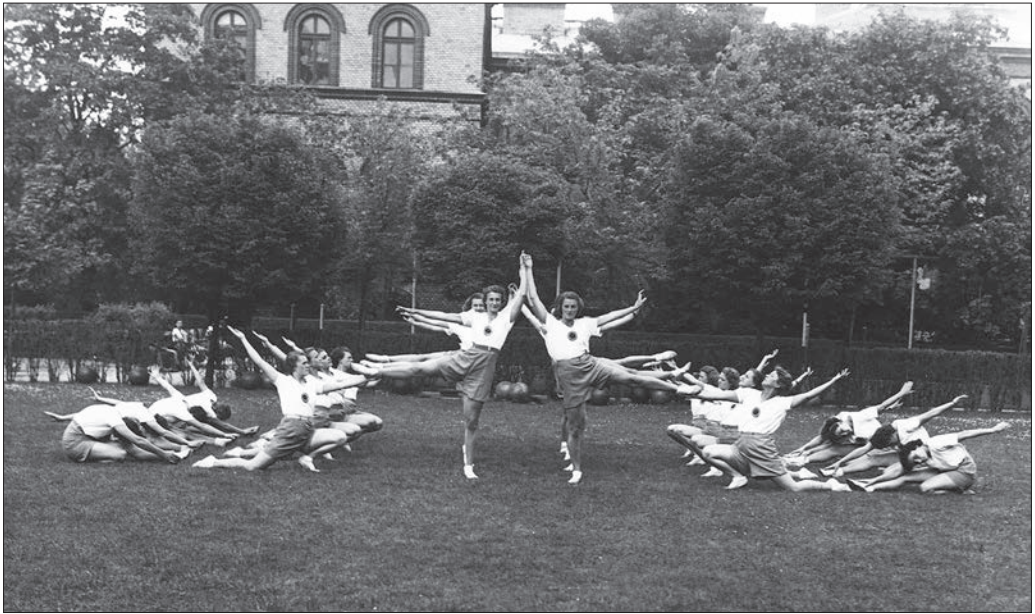
Uj Magyarország, 1945

Zalai Összetartás, 1945

Kulcsszavak

=====

eszmétörténet, Horthy-kor, jobboldali radikalizmus, nemzetvédelem

Budapest XII. Győri út 13., a Magyar Királyi Testnevelési Főiskola (később Testnevelési Egyetem) Alkotás utca felőli udvara, 1938.

Fotó: Fortepan / Romák Éva

/ Approaching a Hidden Concept /

**Theoretical and institutional aspects of the Hungarian
„national defence” movement (1919–1945)**

As commonly known, during the Horthy era a far right ideology appeared in Hungary, which was different from Italian fascism or German national socialism, and which is generally defined as race protectionism (*fajvédelem*). As it was a multi-faced ideology, which, in a peculiar way, was both the basis of the democratic extension of rights and the conceptual basis of anti-Semitic disfranchisement, the issue still offers many opportunities for research. One possible way could be to gain a deeper understanding of the concept of the so-called „national defence” (*nemzetvédelem*), which is an even more difficult task for the researcher to define than defining race protectionism.

Just as race protectionism could mean, both simultaneously and separately, anti-Semitism, anti-Germanism, peasant protectionism and irredentism, there was an interpretation of national defence that focused on eugenics, social education, wartime economy rationalisation, religious awareness, etc. Since literature is immense, it is not attempted to provide definitive and all-encompassing answers to questions about national defence. In this article, only those efforts are examined that aimed to militarize Horthy-era society and organize it according to state security principles.

Budapest I., Budai Vár, Szent György tér, német és nyilas alakulatok 1944. október 16-án a kiugrási kísérlet után, 1944.

Fotó: Fortepan

==== Bartha Ákos =====

/// Van-e szándék?

Az 1944. októberi kiugrási kísérlet és a „megbízható” munkásság felfegyverzése

„...a Kommunista Párt vagy esetleg a szakszervezetek [...] mondom erről nem tudok részletet, csak annyit, hogy örült gyorsan hozzákezdtek több gyárban katonaviselt munkások összegyűjtéséhez satöbbi. Szervezték a fegyverek átvételét”¹ – olvashatjuk Bokor Péter 1982-ben megjelent népszerű interjúkötetében az idős Kovács Imrének tulajdonított szavakat az 1944-es kiugrási kísérletet megelőző napokra vonatkozóan. Az eredeti interjúban azonban ezek a mondatok egyáltalán nem szerepelnek; itt Kovács csupán arról beszélt, hogy bár hallott a Kommunista Párt (КР) előkészületeiről, „konkrét ismeretei” nem voltak a témában.² Az általában alaposan felkészült interjúkészítő – nevezzük így – nagyvonalú forráshasználata aligha a véletlen műve. A rendszerváltozás előtti történetírás nagy jelentőséget tulajdonított a munkásság (elmaradt) felfegyverzésének az 1944. október 15-i (meghiúsult) kiugrási kísérletben.³ Ennek kapcsán általában Somogyi Miklós 1979-es sorait visszhangozták a történettudományi munkák, mely szerint Horthyék „féltek a munkásosztály felfegyverzésétől, azt igazában nem akarták, mert a rendszerüket át akarták menteni”.⁴ Az újabb kutatások mindazonáltal arra a következtetésre jutottak, hogy a felfegyverzett civilek legfeljebb hasznos segédcsapatok lehettek volna az átállás során,⁵ a siker nem ezen állt vagy bukott. Ennek ellenére nyitott kérdés maradt, hogy valóban elzárkózott-e a kormányzat a munkásság felfegyverzésétől 1944 októberében, illetve az is tisztázatlan, mennyire voltak a fegyverek átvételére felkészülve maguk a civilek. Tanulmányomban ezekre a kérdésekre igyekszem válaszokat adni.

1 == Bokor, 1982: 291.

2 == OSZK TIT Kovács Imre-interjú, gépelt leirat, 26., illetve másolat az eredeti filmfelvételről. Köszönöm Szekér Nórának, hogy ez utóbbit a rendelkezésemre bocsátotta.

3 == Vö. mindenekelőtt: Vigh, 1979: 97.; 1984: 213.

4 == PSZL 867. f. 2/s – 172. Somogyi Miklós visszaemlékezése. 1979. június 19., 6.

5 == Bartha, 2021: 132.; Ungváry, 2022: 193.

== = Aktorok

Magyarországon a Rákosi-diktatúrában nemcsak a „Horthy-fasisztákkal” folytatott tárgyalások, de Rajk László szerepe is kellemetlen témák voltak, melyeket az életben maradt szereplők csak később fedtek fel, akkor, amikor már jóval nehezebb volt napra pontosan rekonstruálni az eseményeket. Az emigrációban élő Horthy Miklós 1953-as visszaemlékezésében a hidegháborús logika mentén távolította el magától az ellenállással (alapvetően a kommunistákkal) való kapcsolatfelvételt. *„A politikai földalatti mozgalomban a legitimisták köréből is résztvettek egyesek, viszont az oroszokat váró kommunisták Rajk László vezetése alatt csak laza kapcsolatot tartottak vele [sic!]. Összekötőül Ujszászy tábornokot, az állambiztonsági központ főnökét szemelték ki, aki közismerten élesen kommunistaelenes volt és ezért a németek szemében minden gyanún felül állott. Az egyes csoportok megbízottai és Ujszászy tábornok között megbeszélések folytak: ezek során a munkások felfegyverzését is megtárgyalták az üzemek, hidak és vasutak védelme céljára. Elgondolásuk szerint a fegyverek kiosztását Bakay vezéreztette, a budapesti hadtest parancsnoka intézte volna.”*⁶ A nem minden ponton értelmezhető idézet kapcsán le kell szögezni: a munkásság felfegyverzésének kérdésében természetesen nem az ellenállócsoportok „elgondolása” volt a mérvadó, hanem azoké, akik a fegyvert kiosztották volna. Az alábbiakban azt is látni fogjuk, hogy a volt kormányzó által leírtakkal szemben a kapcsolatfelvételt a Vár kezdeményezte.

Annak a lehetősége, hogy a munkásság egy részét felfegyverzik a németek és nyilasok ellen, akkor merült fel komolyabban a kormányzatban, amikor Horthy Miklós szeptember közepén elkezdte latolgatni egy fegyverszüneti delegáció Moszkvába küldését. E tervek a budapesti I. hadtest parancsnokától, vitéz Bakay Szilárd altábornagytól származtak, aki kulcsszerepet vállalt a kiugrás budapesti katonai biztosításában. Bakay 1942 augusztusától 1943 májusáig a Keleti Magyar Megszálló Csoport parancsnokaként vezetett hadműveleteket a szovjet reguláris hadsereg és az „orvlövészek” (vagyis a partizánok) ellen. Feletteseinek egyöntetű véleménye szerint kemény katona és erélyes vezető volt, aki az egyéni kezdeményezésektől sem riadt vissza.⁷ A román kiugrás, vagyis 1944. augusztus 23-a után Horthy őt jelölte belügyminiszternek, kinevezését azonban a németeknek sikerült megakadályozniuk.⁸ Bakay ekkor már nyíltan is hangot adott németellenes érzelmeinek (főképp a német megszállás megaláztatása miatt),⁹ s mint a budapesti I. hadtest parancsnoka, ritka hatá-

6 = = Horthy, 1953: 286.

7 = = HIM HL AKVI 46/1892. Bakay Szilárd. Minősítési lapok, 1940–1943. A „Vár” kifejezést metonimikus értelemben – mint a kiugráson munkálkodó kormányzati és kormányzatközei konspirációs központ – is használom.

8 = = Macartney, 1957: 324.

9 = = ÁBTL A-2126/33, Hindy Iván vallomása, 1946. február 16., 6. Vö. HIM HL Tvgy, 4195, ifj. Bakay Szilárd: Egy igaz magyar ember élete és tragikus sorsa: vitéz Bakay Szilárd altábornagy élete 1892–1947, 14–21.

rozottsággal készítette elő a főváros védelmét ellenük. Budapest védelmét öt szektorra és három koncentrikus körre osztva igyekezett kialakítani. A legbelső öv a Várat, a középső a várost, a külső pedig az akkori elővárosokat fogta körbe.¹⁰

Szeptember végén Bakay végigjárta a helyőrségi csapatokat, figyelmeztetve a tiszteket a várható összecsapásra.¹¹ A Főton állomásozó szegedi 9. gyalogezred II. zászlóaljánál tartott tiszti gyűlésen teljes nyíltsággal fejtegette, hogy az egységet a kormányzó védelmében és a németekkel szemben alkalmazhatják, sőt megeshet az is, hogy szükség lesz a munkásság egy részének felfegyverzésére, akikkel adott esetben együtt fognak harcolni. Ehhez a zászlóaljhoz volt tartalékos tisztként beosztva a kormányzó fia, ifjabb Horthy Miklós, aki egyszer meg is szemlélte az egységet. Komoly konspirációs hibaként értékelhetjük mindazonáltal, hogy a zászlóalj nyilasokkal tartó parancsnokát, Mészáros István alezredest nem mozdították el az alakulat éléről,¹² miközben Bakay terveiről és előkészületeiről az altábornagy egyik hungarista beállítottságú segédtisztjén keresztül is szivároghattak ki információk. A német biztonsági szervek végül október 8-a hajnalban léptek: Bakayt elrabolták, majd a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták.¹³

Bakay mellett Hardy Kálmán altábornagy, a Folyamőrség parancsnoka (a kormányzó rokona) is szerepet kapott a civilek felfegyverzésében. Hardyra a csepeli munkásság kapcsán számítottak,¹⁴ emellett – az 1982-es Bokor-interjúkötet szerint – az ő feladata lett volna a főváros észak–dél irányú biztosítása, illetve a hidak védelme.¹⁵ A közismerten náciellenes beállítottságú Hardy hasonlóan energikusan látott munkához, mint Bakay. Szeptember 27-én tiszti gyűlést tartott a Folyamőrség parancsnokságán: „...felhívta a tisztikar figyelmét a titoktartásra, különösen a németekkel szemben. [...] Felolvastatta a vezérkari főnök parancsát a tiszti fegyverhasználattal kapcsolatban, azzal a kommentárral, hogy mindenki hordjon lőfegyvert, és ha valaki le akarná fegyverezni, nyugodtan lőjön bele. Ő is így fog cselekedni.”¹⁶ A dolog egyetlen szépséghibája, hogy mindezt a „hungarista naplóból” tudjuk. A nyilasok informátora itt Hardy vezérkari főnöke, Jászay Ferenc vezérkari őrnagy volt, aki aztán október 15-e éjjelén le is fogta saját parancsnokát.¹⁷

A munkáképviselletekkel történő kapcsolatfelvételt a Vár végül nem Bakayra vagy Hardyra bízta. Utóbbit alig avatták be a kiugrás részleteibe,¹⁸ Bakayt pedig

10 == Macartney, 1957: 364.

11 == Bartha, 2021: 74.

12 == Ungváry, 2022: 174–175. Mészároshoz: uo. 97.

13 == Bartha, 2021: 77.

14 == Csonkaréti, 1980: 323. 312.

15 == Bokor, 1982: 264.

16 == Karsai (szerk.), 1978: 431.

17 == Bartha, 2021: 111.

18 == Hardy, 2008: 471–472.

„partizánvadász” múltja és állítólag meglehetősen heves kommunistaelenessége terhelte a baloldalon.¹⁹ A feladat Lázár Károly altábornagyra, a kormányzói testőrség parancsnokára hárult, aki Hardyhoz hasonlóan szintén a kormányzó (távoli) rokona volt, és aki 1944. július elején fontos szerepet játszott a budapesti zsidók deportálásának megakadályozásában.²⁰ Lázár visszaemlékezése szerint ő maga Ambrózy Gyulától, a kormányzói kabinetiroda főnökétől, „sőt magától a kormányzótól” kapott utasítást, hogy vegye fel „*az összeköttetést a fővárosi munkásság vezetőivel*” – írta emlékirataiban Lázár, akinek azonban nem voltak ilyen irányú kapcsolatai, ezért felkérte az 1944. október 2-ig a Nándor laktanyában magyar védőőrizetben tartott Ujszászy István vezérőrnagyot, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ korábbi vezetőjét, illetve Kádár Gyulát, aki a háború alatt szintén irányította a vezérkari főnökség (vkf.) hírszerző és kémelhárító osztályát, hogy „*vegyék fel az érintkezést a szociáldemokrata, valamint az illegális kommunista párt vezetőségével. [...] Mindketten készségesen vállalták a nagy körütekintést igénylő kényes megbízatást*” – írta Lázár.²¹ Ujszászy némileg másképp emlékezett erre az ÁVO-n papírra vetett visszaemlékezésében, mely szerint őt Lázár azzal bízta meg, hogy a Magyar Fronttal (MF) lépjen érintkezésbe „*a munkásság felfegyverzése végett*”.²² Hogy Lázár komolyan vette megbízatását, onnan is tudható, hogy a nyilas hatóságok szerint Ujszászy „*lakásán, illetve a saját lakásán két alkalommal*” is találkozott „*kommunista elemekkel*”, akiknek „*a hatalom átvételére vonatkozó követelését a magáévá tette*” és Horthyhoz közvetítette (legalábbis a nyilasok szerint).²³

19 == Haraszi–Kovács–Szita, 2007: 298.; Non, 1969.

20 == Novák, 2021.

21 == Lázár, 2007: 69. Nincsen adat arra vonatkozóan, hogy Kádár bármi érdemlegeset tett volna e téren. Vö. ÁBTL 4.1. A-862. Saját elmondása szerint „október első napjaiban influenzával és tüszős mandulagyulladásal” küszködött. Kádár, 1978/II: 730.

22 == Haraszi–Kovács–Szita, 2007: 271. Bangha Ernő testőr őrnagy visszaemlékezései egy harmadik vonalról is tudósítanak, melyen keresztül a fegyvereket biztosítottat volna a Vár. Eszerint Lázár már szeptember 13-án aziránt érdeklődött Banghától, hogy volna-e mód a HM-ből „*nagyobb mennyiségű kézi lőfegyver és kézigránát beszerzésére. [...] Lehetséges, hogy a németekkel szemben sor kerül megbízható civilekkel való együttműködésre is. A munkásságra gondolok*” – tette hozzá Lázár, Bangha interpretációjában. A testőr őrnagy saját elmondása szerint terveiknek megnyerte „*a HM fegyverzeti és lőszerosztálya vezetőjét*”, Zsigmondy László vezérkari ezredes, aki október elején Bangha lakásán állítólag le is diktálta neki azt az indoklást, ami alapján a kért muníciót ki fogja adni. Amikor azonban Bangha másnap a jó hírről referált Lázárnak, az kedvetlenül közölte, hogy bár Kovács Imrén keresztül a kommunista párttal is kapcsolatba lépett, az együttműködésre „*negatív választ kapott*”. Bangha, 1990: 131. Zsigmondy az 1944-es címtár szerint a HM III. anyagi csoportfőnökségét vezette. Ügykörébe tartozott többek között „*a honvédség anyagi helyzetének nyilvántartása*” és „*az anyagi beszerzések elvi irányítása*”. Magyarország tiszti cím- és névtára, 1944. 51. évf. 688. Zsigmondy azonban sem a Rákosi-korszakban ellene is folytatott koncepciós perek során, sem pedig önéletrajzában nem említette 1944-es konspiratív tevékenységét. Vö. ÁBTL 2.1. II/17 (Sz-721), Zsigmondi László (Zsivánovits László); ÁBTL 2.1. II/17-a (V-142793), Zsigmondi (Zsivánovits) László; MNL FML XIV:168, 1. d. 1/1–5. Zsigmondy László önéletrajza.

23 == ÁBTL 3.15. O-9975/19. 355. Büntetőindítvány elrendelése vitéz Lázár Károly ellen, 1945. február 8.

= = Ifjabb Horthy Miklós tárgyalásai

Mindeközben az ifjabb Horthy Miklós által vezetett úgynevezett „kiugrási iroda” is igyekezett kapcsolatokat építeni a németellenes földalatti szervezetekkel. A kormányzó fia nem sokkal az első moszkvai békedelegáció hazatérte – tehát október 3-a – után vette fel a kapcsolatot a Magyar Építőmunkások Országos Szövetségének (MÉMOSZ) internálásból néhány héttel korábban szabadult – jó kormányzati kapcsolatokkal rendelkező – elnökével, Somogyi Miklóssal, akivel egy Vörösmarty téri irodában találkozott. Somogyi 1968-as (feltetetően a politikai elvárások szerint lektorált) visszaemlékezése szerint a megbeszélés témája a munkásság felfegyverzése volt. Ifjabb Horthy kérdésére ő maga azt felelte, hogy *„25–30.000 embert napokon belül tudunk mozgósítani fegyveres ellenállásra abban az esetben, ha a magyar kormány szembefordul, mint a román, a németekkel. Horthy: ha adnának fegyvert és ők hívnák a munkásokat, akkor is mennének? Nem, mondtam. Miért? Mert elvesztette a hitelét a kormány a munkásoknál. Előbb cselekedni kellene”* – vetette papírra utóbb a MÉMOSZ elnöke.²⁴ Ugyanő egy évtizeddel később Bokor Péternek részletesebben szólt ifjabb Horthy Miklóshoz intézett javaslatáról: mivel a munkások ódzkodnak a laktanyáktól, az lenne a legmegfelelőbb, ha *„valamilyen megnevezett helyen”* raknák le a fegyvereket számukra. *„Majd szervezzük mi, azután csak győzzenek fegyvert adni”* – tette hozzá magabiztosan.²⁵ Somogyi pár nappal később már magával a kormányzóval tárgyalt. Horthy ezen a megbeszélésen azt mondta neki, hogy *„a fia tájékoztatása szerint a budapesti munkásság hajlandó fegyvert fogni abban az esetben, ha a magyar kormány szembefordulna a németekkel. Bár erről nincsen szó, tette hozzá rögtön. Van-e nekem konkrét meghatalmazásom, hogy erről tanácskozhassak, kérdezte. Nincsen. Velem nem közölte senki, hogy ilyen tanácskozás akar lenni. [...] Arról kérdezett, hogy képzeljük el mi? Válasz: Nekem erre nincsen felhatalmazásom, hogy erről tárgyaljunk”* – emlékezett a szakszervezeti vezető,²⁶ aki pár nappal korábban – mint láthattunk – még javaslatokkal is előállt ez ügyben.

Ha hihetünk Somogyi 1968-as visszaemlékezésének, mindezek dacára ő maga érdeklődött a kormányzónál a honvédségi raktárakban őrzött fegyverek iránt. *„Horthy: Ott van, de ki adja oda és mikor? Tudnának-e adni névsorokat? – kérdezte. Válasz: Ilyen nincsen. Horthy: Hát hogyan szervezik a munkásokat? Válasz: Nem*

24 == PSZL 867. f. 2/s – 172. Nemes Dezső és Pintér István beszélgetése Somogyi Miklóssal. 1968. március 22. (Somogyi Miklós által javított és 1968. szeptember 14-én szignált verzió), 13–14.

25 == OSZK TIT Somogyi Miklós-interjú, videófelvétel. II. felvétel, 45:35–46:15.

26 == A kormányzó azt ígérte, visszatérnek az ügyekre „egy idő múlva”. PSZL 867. f. 2/s – 172. Nemes Dezső és Pintér István beszélgetése Somogyi Miklóssal. 1968. március 22. (Somogyi Miklós által javított és 1968. szeptember 14-én szignált verzió), 13–14.

*névsorral.*²⁷ Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a munkásság előzetes regisztráció alapján történő felfegyverzésének ötlete a Kádár-korszakban olyannyira fontos ideológiai alappá vált a Horthy-rendszer elmarasztalásához, hogy a fenti (1944. október eleji) jelenetet még (az 1944. július 27-én lelőtt) Ságvári Endrével is eljátszották a *Harminckét nevem volt* című 1972-es, Hollós Ervin regénye alapján készített kurzusfilmben.²⁸ A Horthy–Somogyi-találkozón azonban nem ez volt a legfontosabb mozzanat. Sokkal inkább figyelemre méltó az a tény, hogy bár Somogyi szakszervezeti vezető státusza mellett a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége (MHSZSZ) nevű ellenállócsoporttal és a kommunista érzelmű – ám a Rajk László vezette Kommunista Párt (KP) által fel nem vállalt – Faust Imrével is szoros kapcsolatban állt, nem vállalta a munkásság képviselőt a Várral történő kooperációban.²⁹

Somogyi saját állítása szerint nem tudott arról, hogy a Moszkvából hazatért első küldöttség október 8-án vagy 9-én a kormányzónál is vizitelt volna,³⁰ jóllehet Faust szerint ebben a delegációban Somogyi is helyet kapott, Magyary Ferenc és az ő társaságában.³¹ Az 1944. április 14-én „meggyőződéses kommunistaként” internált, ám onnan már 1944. május 27-én kiszabadult és rendőrhatalósági felügyelet alá helyezett Faust³² szerint a fenti „triumvirátus” a kormányzói audiencia után Bethlen Istvánt is meglátogatta vidéki rejtékelyén. A néhai miniszterelnök Somogyitól aziránt érdeklődött, hogy képesek lennének-e a munkásokat egy általános sztrájk-

27 == Somogyi szerint pár nappal később Apró Antal is tárgyalt nem nevesített „politikussokkal” és „katonákkal” valahol a Vilma királyné úton „a budapesti munkásság felkeléséről”. Itt hasonló kérdések kerültek terítékre és a kölcsönös bizalmatlanság övezte találkozó hasonló eredménnyel (eredménytelenséggel) is zárult. Uo. Apró memoárját visszavette a család a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltártól, így azok jelenleg nem kutathatóak. Apró megjelent visszaemlékezése pedig későbbi időszakot tárgyal. Vö. Apró, 1985.

28 == Vö. Bartha, 2024. Ságvári a filmben az MF egyik vezető embereként egy főtiszttel tárgyalt a munkásság felfegyverzéséről, szintén történelmietlen módon. Uo.

29 == A Magyar Testvéri Közösséghez sok szálon kötődő, a Horthy-kori hatalmi struktúrába mélyen beágyazott MHSZSZ-t a szélsőjobboldali múlttal rendelkező Osmoss Miklós, báró Atzél Ede, Magyary Ferenc, valamint a romániai kommunista Dudás József vezette. Ők álltak az 1944. szeptember vége felé Moszkvába küldött első magyar delegáció mögött és ez az ellenállási szervezet tárgyalt először a kormányzóval. Szekér, 2017: 209–213.

30 == OSZK TIT, Somogyi Miklós-interjú, videófelvétel. III. felvétel, 12:50–13:00.

31 == Pintér, 1981: 204.

32 == Fauszt [sic!] Imre „csendőrkartonja”. MNL OL K 150. VII-9/b. KMBT_C2002010120816 4134~1. A szakirodalom szerint Faust testvérei és barátai ötezer pengőt fizettek a könyvkiadó kiszabadításában közreműködő (országgyűlési képviselő) ügyvédnek, Keck Antalnak, aki megvesztegette Jaross Andor belügyminiszter titkárát. Faust viszont nem „június végén szabadult”, hanem egy hónappal korábban, amint arról fenti csendőrkartonja tanúskodik. Varga, 1982: 616.

ra mozgósítani. „Rövid gondolkodás után Somogyi nemmel válaszolt. – Hát el tudnák érni azt, hogy Budapesten akár egy órára is leálljon a közlekedés és minden más munka? – kérdezte tovább Bethlen Somogyit. Somogyi erre is nemmel válaszolt. – Készen állunk arra, hogy kb. ötezer ember fegyvert fogjon, ha erre rá kerül a sor és a fegyverraktárakat megnyitják számunkra – mondta Somogyi. Bethlen ezt gyenge kezdetnek minősítette és újból csak az általános munkabeszüntetést tartotta célszerűnek” – emlékezett Faust, aki szerint az ő kapacitálásukra ment másnap a fővárosba Bethlen. Utazásának az volt a célja, hogy rávegye Horthyt: a fegyverszünet megkötését és az új, koalíciós kormány megalakítását valamelyik hadsereg-parancsnokságon jelentse be. Az október 12-én vagy 13-án megejtett találkozón azonban Bethlen nem járt sikerrel, ahogyan erről Faust a kormányzó szárnysegédjének irodájában értesült (ahová ezek szerint bejáratos volt).³³

= = A Magyar Front és a Vár

A Somogyi és Faust által rögzített megbeszéléseknél jóval ismertebbek a Magyar Front (MF) tárgyalásai a Várral. Az MF még 1944 májusának derekán jött létre a Szociáldemokrata Párt (SZDP, delegáltja: Szakasits Árpád), a Független Kisgazdapárt (delegáltja: Dessewffy Gyula, utóbb: Tildy Zoltán), a Kettős Kereszt Szövetség (delegáltja: ifjabb Pallavicini György) és az ekkoriban még Békepártnak nevezett КР (delegáltja: Markos György, utóbb: Kállai Gyula) részvételével. Nyáron a Front tovább bővült az egy évvel korábban létrejött Katolikus Szociális Népmozgalommal, melyet a kormánypártból érkezett gróf Pálffy József képviselt.³⁴ Egy másik kormánypárti képviselő, a zsidómentésben is szerepet vállaló János Áron pénzzel és irodahelyiséggel támogatta a szervezkedést.³⁵ Szeptember végére a Nemzeti Parasztpárt is az MF-et erősítette Kovács Imre révén. Az ernyőszervezetnek ekkor már Szakasits Árpád elnöklete alatt „intézőbizottsága” is működött – még hozzá tűzközelben. Szakasitsékat ugyanis a függetlenségi 48-as politikából 1938 őszére a németellenes fajvédelem „elitalakulatának”, a Törzsökös Magyar Nemzetségek Szövetségének a vezetőségébe avanszáló Kenessey Pongrác nyugalmazott főispán bújttatta várbéli lakásán (Ilona utca 21.).³⁶

A Honvéd Vezérkar főnöke, a németek győzelmébe vetett hitében megingott Vörös János vezérezredes maga is kereste a kapcsolatot az ellenállás ernyőszervezetével Hadácsy Rezső nyugállományú ezredesen és Felkay Ferenc nyugalmazott székes-

33 == Pintér, 1981: 204–206. (Idézet: 205.) Az említett Horthy–Bethlen-találkozóhoz: Romics, 2019: e-pub (o. n.).

34 == Pálffy József a német megszállást követően visszaadta képviselői mandátumát. Tabajdi, 2019: 217.

35 == Kende, 2023: 153–178.

36 == A Törzsökös Magyar Nemzetségek Szövetségéhez: Bartha, 2023: 23–27.

fővárosi tanácsnokon keresztül.³⁷ Vörös október első napjaiban – az 1985-ös Bokor-interjúkötet szerint – kétszer is találkozott Szakasits Árpáddal és Tildy Zoltánnal az Ilona utcai bázison.³⁸ Vörös ötezer civil felfegyverzése iránt érdeklődött, de megállapodás itt sem született. A Honvéd Vezérkar főnöke utalt rá, hogy „legalább három hétre van szüksége, amíg megfelelő katonai intézkedésekkel alátámaszthatja a fegyverszüneti kérelem sikerét”.³⁹ Témánk szempontjából nem lényegtelen, hogy a Vörös Jánossal folytatott tárgyalások idejére már elkészült az MF Rajk László által fogalmazott, erélyes hangvételű második memoranduma is.⁴⁰ Ebben az MF követelte a németek szovjet-kooperációban történő „kiverését” az országból, elvárta volna a politikai üldöztetések beszüntetését, a mélyreható demokratikus átalakulást, valamint egy „demokratikus kormány” kinevezését is. „Nem kötjük semmiféle feltételhez a német megszállók elleni harcban való legaktívabb részvételét. Ha az ország vezetői vállalják a harcot, akkor előzetes megállapodás és szervezeti kapcsolatok nélkül is számíthatnak teljes támogatásunkra” – fogalmazott a memorandum szerzője.⁴¹

Hamarosan a csendőrnnyomozók által „nem kívánatos magyarnak” titulált Rajk maga is a tárgyalópartnerek között találta magát.⁴² A Margit körüti fogházból szeptember 10-én rejtélyes körülmények közepette kiszabaduló kommunista politikussal való kapcsolatfelvétel a Lázár–Ujszászy-vonalon, de nem közvetlenül történt.⁴³ A második világháború alatti magyar kémelhárítás és hírszerzés egyik leglátványosabb vezetője ugyanis munkásmozgalmi politikusok helyett a parasztpárti Kovács Imrével vette fel a kapcsolatot a munkásság felfegyverzésének ügyében. Kétségtelenül ez volt a legkézenfekvőbb számára. Kovács ekkoriban Pilismaróton rejtőzött Acsay László építészmérnöknél, akinek neje, Székely Lujza (az 1940-ben elhunyt Pethő Sándor volt felesége) Karády Katalin barátnője volt. Karádyn keresztül jutott el a színészdívával romantikus viszonyt ápoló Ujszászy szeptember vége felé az általa két

37 = = Vörös augusztus derekán még a Kommunisták Magyarországi Pártjával (KMP) azonosított MF által kifejtett „bomlasztó” propaganda csírájában történő elfojtásáról rendelkezett. ÁBTL 3.1.g. V-32000/22. Vezérkar főnöki tiszti parancs. Budapest, 1944. augusztus 14., 55. (Vörös parancsa tájékoztatlanságáról is tanúskodik, hiszen a KMP fedőszervezete nem maga az MF, hanem annak csupán egyik tagja, a Békepárt volt.)

38 = = Bokor, 1985: 222–223.

39 = = Szakasits beszámolójához: Mi történt az októberi fegyverszünetet megelőző napokban a magyar politika kulisszái mögött? *Tiszántúli Népszava*, 1945. március 22. 3.

40 = = Pintér, 1970: 149.

41 = = Szabó – Imre – S. Mándi, 1964: 550. A konkrét követelések tekintetében nem különbözött ettől az 1944. szeptember 20-i keltezésű első memorandum. Uo. 545–547.

42 = = Rajk László „csendőrkartonja”. HU MNL OL K 150. VII-9/b. KMBT_C200201012141433 59~22.

43 = = Rajk kiszabadulásának körülményeihez: Zinner, 2013: 147–148.

és fél évvel korábban még vallatott Kovácshoz,⁴⁴ aki először Ujszászyval és ifjabb Horthy Miklóssal folytatott tapogatózó jellegű tárgyalásokat, miközben vészesen telt az idő.

Ujszászy a katonai kérdéseket is Kováccsal akarta megbeszélni, aki azonban ezt elhárította, mondván, hogy hoz majd „*valakit a kommunistáktól, úgy érdekesebb lesz*”. Ezután került sor az Ujszászy–Rajk–Kovács-találkozóra a tábornok egyik ismerősének hűvösvölgyi villájában, ahová a Nándor laktanyából vitték el a tábornokot. Ujszászy a biztonságos villában zavartan induló beszélgetés során kifejtette, hogy „*Lázár Kari készíti a terveket*”, ő csak közvetít, míg Rajk immáron azt hangoztatta, hogy „*meg kell várni, mi lesz a memorandum sorsa, csak úgy lehet a részletekbe belemenni. A katonai akciónak politikai előfeltételei vannak, addig érdemlegesen nem tárgyalhatunk, amíg nem tisztáztuk a helyzetet*” – mondott élesen ellen a saját maga által fogalmazott memorandumnak Rajk. Végül a kémelhárítás egykori vezetője és a KP főtitkára békés italoztatás közben végigtárgyalták a magyar történelmet, majd pertut ittak. Érdemi döntés nem történt sem politikai, sem katonai vonalon.⁴⁵

A legfontosabb megbeszélés Kovács Imre és Lázár Károly között zajlott a Királyi Palotában, ahová ismét csak Pilismarótról hozatták fel *A néma forradalom szerzőjét egy „koraőszi reggel bágyadt napsütésében*”. A találkozó kapcsán érdemes hosszabban idéznünk a rendelkezésünkre álló forrásokat, vagyis Kovács Imre emigrációban megjelent kötetét és a Bokor Péter által Kováccsal készített interjú szerkesztetlen leíratát.⁴⁶ Könyvében az alábbiakat írta az emigrációba kényszerült politikus: „*Az asztalon Budapest és környékének katonai térképe volt kiterítve [...]. Mutatóujjával [Lázár] kört rajzolt először a Vár köré, ez a belső, tovább mutatta; Budapest határa a középső, a peremvárosoké a külső védelmi vonal, mondotta. Ide koncentrálja a honi csapatokat, a frontról meg visszahúzza a magyar hadosztályokat a Tiszáig.*

44 == Kovácsot 1942. április 7-én a brit hírszerző és szabotázs-szervezet, a *Special Operations Executive* magyarországi szervezkedése miatt vették őrizetbe a vkf. 2. osztályának a nyomozói. Papp, 2013: 100–102.

45 == Kovács 1988, 79–83. A kurrens szakirodalom ezt a találkozót október 7-re datálja. Kovács 2007: 104. Nem világos azonban, hogy – amint Kovács írja – ez esetben miért kellett Ujszászyt kicsempészni a Nándor laktanyából, ahol csak október 2-ig volt őrizetben. Vélhetően a hűvösvölgyi találkozóra ezt megelőzően került sor, ahogyan azt Pintér István is valószínűsítette. Pintér, 1970: 151. Ezt követően, október 7-én Ujszászy – ahogyan ő maga írja – a lakásán fogadta Kovácsot és „*a kommunista párt egyik megbízottját*”, vagyis alighanem Rajkot. Haraszti–Kovács–Szita, 2007: 271. Erre utalnak a két találkozó – Kovács és Rajk Júlia által rögzített – eltérő utazási körülményei, helyszíne és célja. Rajk élettársa szerint október 7-én kifejezetten a munkásság felfegyverzését tárgyalták. Vö. VERITAS TKIL OHA 142. sz. Rajk Júlia-interjú, 11., 20–21.

46 == A testőr altábornagy ezt a találkozót nem részletezte. Lázár, 2007: 69. Lázárnak mindazonáltal volt egy sokkal részletesebb, hatszáz oldalas visszaemlékezése is. Ezt 1966-ban megpróbálta kijuttatni Bécsbe, ám a határon elvették tőle, és „*a Belügyminisztérium végleg elkobozta*” a ma is lappangó fontos forrást. Lázár, 2007: 15.

– Ha egy hétig tartja magát Budapest, megnyertük a játszmát – mondotta. Büszkén nézett végig a katonai jelekkel telerajzolt térképen és felém fordultan folytatta: – Ehhez kell segítség. – Tőlünk? Igen, a munkásság felfegyverzését fontosnak tartom: középületek, üzemek, hidak védelmét, légvédelmi ütegek biztosítását rájuk akarom bízni. Volna még egy feladatuk: a nyilas párthelyiségek kifüstölése. Erre csak vállalkoznak? – Feltétlenül. – A fegyvereket holnap átvehetik. – Milyeneket és mennyit? – Gránátvetőkkel, géppuskákkal, géppisztolyokkal, gyalogsági puskákkal és revolverekkel tíztizenötezer munkás felfegyverzésére gondoltam. – Feltételek? – Nincsenek. – A politikaiakat értettem, még nem állapodtunk meg. – Nem rám tartozik. Jó katona, gondoltam magamban, nem üti orrát a politikába, a feltételeket nagyon helyesen a kormányzóra hagyta. – Kérem... – mondtam megkönnyebbülten. – Ki veszi át a fegyvereket? – Én. – Vannak képzett katonáik? – Igen. – A fegyvereket Újszászy tábornok közvetítésével a budapesti hadtest parancsnoka, Bakay altábornagy adja ki. Elszállításukról is gondoskodik, ha szükséges, a tárolás az önök feladata. Zavartan hagytam el a Palotát, nem tudtam mire vélni a hirtelen elhatározást. Moszkvával máris megegyeztek volna? Rajkhoz mentem.⁴⁷

Mindez ekképpen szerepel az 1979-es Bokor-interjúban: „...belépünk egy kellemes [...] nagy dolgozószobába, ott van a Lázár testőraltábornagy, katonás mozdulatok, nagy asztalon előtte kiterítve térkép, és mintha előtte való nap hagytuk volna abba a beszélgetést, hogy teljesen benne vagyunk ezekben a dolgokban. Azt mondja: »Ez a belső védelmi vonal, ez a külső védelmi vonal, itt akarjuk fölfogni az esetleges német támadást, szükségünk van a maguk segítségére, – azt mondja –, mert ugye kiállunk, nagy magyar ügy«. És szóval lelkesen beszélt, mint egy diák március 15-én. [...] csodálkoztam, hát miről van itt szó? Hát pontosan arról volt szó, amit mi a memorandumunkban javasoltunk, hogy a munkásságot föl kellene fegyverezni, nemzetőrséget, munkásőrségeket alakítani, mint azt Lázár a maga módján katonailag kifejezte [...]. Lázár altábornagy ajánlotta, hogy fölszerelnek 10–15 ezer munkást könnyű fegyverekkel: kézi fegyverekkel, könnyű géppuskákkal, kézigránátok, revolverek, mindeknek. Ő azt kérdezi tőlem, hogy át tudom-e venni a fegyvereket? Mondom: »Nem.« Hát ez engem annyira meglepett! »Hát hogy vegyem én át a fegyvereket – mondom –, ezt meg köll beszélnem a társaimmal, a barátaimmal«. És kissé nagyképiüsködött: »Mert ha nem tudják átvenni, én elszállíttathatom oda, ahová akarják.« – »Hát – mondom –, ezt is majd megbeszéljük.« Azt mondja: »[...] a Kőbányai Sörgyár sziklapincéjében el tudom helyeztetni«. Akkor én már gyanítottam, hogy ők is gondolkodnak valami ilyesmin, vannak terveik, hogy mégis hogy készüljenek föl erre a nagy drámai lépésre, hogy átáll az ország. Nem egy egyszerű dolog az, az nem olyan, hogy kiszállok egy

47 == Kovács, 1988: 92–94. Bakay két évvel korábban tartalékállományba helyezett fegyvereket osztott volna ki. Macartney, 1957: 366.; Szent-Iványi, 2016: 218.

*autóból, vagy visszaülök egy autóba. És abban maradtunk, hogy én ezt megbeszélem a kommunistákkal.*⁴⁸

A két visszaemlékezésben nem az a lényeges, hogy a Kovács által emlegetett „nagyképűsködés” a leírtak alapján inkább őt magát jellemezte, mintsem az általa nagyon is gyakorlatiasnak és szolgálatkészségre láttatott tárgyalópartnerét. Sokkal érdekesebb a két szövegből kitapintható ellentmondás a fegyverátadás kérdésében. Kovács könyve ugyan említi szerzője „zavartságát”, összességében mégis határozottságot sugall („*Ki veszi át a fegyvereket? – Én. – Vannak képzett katonák? – Igen*”). Ezzel szemben az interjúban arról értesülünk, hogy bár a megbeszélésen „*pontosan arról volt szó, amit mi a memorandumunkban javasoltunk*”, az MF küldötte nem tudta palástolni meglepettségét („*Hát ez engem annyira meglepett!*”) és a sokadik tárgyalás végén arra jutott: nem képes átvenni a fegyvereket („*Ő azt kérdezi tőlem, hogy át tudom-e venni a fegyvereket? Mondom: »Nem.«*”). Pedig Lázár pontosan úgy járt volna el, ahogyan azt Somogyi a kormányzó fiának javasolta, vagyis semleges helyszínre vitette volna a fegyvereket. Kovács vonakodása annyiban érthető, hogy ő nem volt szakszervezeti vezető. Az ugyanis a kortársak számára is nyilvánvaló kellett (volna) legyen, hogy egyedül innen lehetett remélni több ezer megbízható munkás összeverbuválását a németek és a nyilasok ellen. Ráadásul Kovács sem az MF-hez vagy a szakszervezetekhez közvetítette a testőr altábornagy ajánlatát, hanem a tömegekkel nem rendelkező KP-hoz, akik ezekben a napokban nem a közös németellenes harccal, hanem Gömbös Gyula szobrának felrobbantásával foglalatoskodtak.

A miérteket illetően egy harmadik forráshoz, Kovács 1948-as német nyelvű könyvéhez kell fordulnunk. Ebben a kommunisták elől 1947 őszén emigrációba menekülő parasztpárti politikus így értékelte a Lázárral folytatott tárgyalásait: „*Meg gondolatlanul ígéretet tettem, hogy átveszem a fegyvereket és használni is fogjuk azokat. Kiderül majd, hogy a magyar proletárok készek-e a harcra. Az MF eddig nem katonai akcióban gondolkodott [...]. Minden számításunk a kormányzóra épült, és ami korábban lehetetlennek tűnt, most valósággá lett: az ország Horthyval és a hadsereggel készen áll a németekkel való szakításra és a háború befejezésére a nyugati szövetségesek oldalán. A kommunisták mindig azt állították, hogy egyedül ők képesek felfegyverkezhető tömegeket mozgósítani – ezért velük kell megbeszélnem a kérdést*” – fogalmazott Kovács, aki tehát Svájcban megjelent könyvében „*nyugati szövetségeseket*” emlegetett, miközben az előzetes fegyverszünetről ezekben a napokban Moszkvában tárgyalt a hivatalos magyar delegáció, az ország területén pedig a Vörös Hadsereg nyomult előre.⁴⁹

48 == OSZK TIT Kovács Imre-interjú, gépelt leirat, 22–23.

49 == Kovács, 1948: 53. (Saját fordítás.)

Ennél a kis csúsztatásnál fontosabb, hogy Kovács Rajkhoz ment a nagy hírrel. Bajban voltak. *„Éreztem, hogy az probléma, honnan tudunk mi 10–15 ezer munkást előkeríteni, akiket fölfegyverzünk.”*⁵⁰ Rajk megtanácskozta a helyzetet elvtársaival, majd úgy döntöttek, elfogadják Lázár ajánlatát. Nem tudni, mire alapozták döntésüket: nincsen nyoma annak, hogy a KP (vagy bárki más) több ezer munkást mozgósított volna ezekben a napokban. Az MF történetéről 1970-ben megjelentetett – máig legrészletesebb – monográfia szerzője szerint a Front megbízottjai ugyan *„kijelölték azokat az üzemeket és munkahelyeket, ahová a Horthyék által ígért fegyvereket el kellene juttatni”,* ám Pintér István nem nevesítette ezeket.⁵¹ Az általa hivatkozott források egy része ma már beazonosíthatatlan, más részük személyes közlés, a citált és beazonosítható visszaemlékezésekben pedig nincsen több konkrétum a civilek mozgósítására vonatkozóan. Sőt, az egyik visszaemlékező, a Vasas Szakszervezet kommunista aktivistája, Bartha Bertalan arról írt, hogy *„kaptak fegyvert, de nagyon keveset, kb. 10–12 db-t és ezt a kabátjuk alatt vitték be a szaktársak. Addig persze, amíg nem volt fegyver, állandóan kérték, de amikor volt, akkor megijedtek az emberek ettől, bár a legmegbízhatóbb embereket szedték össze és azoknak adták ki. Jobban szerettek az emberek másképp dolgozni, pl. szabotázs cselekedet, gépek szétszedése, leszerelés.”*⁵² Tény, a fegyveres szervezkedés nehezen kimagyarázható tett volt és más megítélés alá is esett a hatóságok előtt, mint a szabotázs; különösen, ha az illető – mint Faust, Rajk vagy éppen Bartha⁵³ – „lefeketedett” (priuszos, nyilván tartott) kommunista volt. A felfegyverezhető munkások hiányából végül nem lett blamázs. Kovács szerint ugyanis másnap Ujszászy arról tájékoztatta tárgyalópartnereit (Kovácsot és Rajkot), hogy *„Lázártól a főméltóságú úr visszavonta a megbízatását; Bakay altábornagy nem intézkedhetett.”*⁵⁴

Fontos kérdés, hogy mikor történt az előbbi bekezdésekben taglalt két találkozó. Bokor Péter az idős Kovács Imre bizonytalan szavaiból azt hámozta ki, hogy a Vár *„október 10. körül”* állt el a tervtől.⁵⁵ Alighanem egy nappal korábban történt mindez, mivel Kovács megemlítette, hogy a megeredő eső elől egy autóbusz-megállóba húzódtak Rajkkal, s jelentősebb mennyiségű csapadék ezekben a napokban csak október 9-én esett Budapesten.⁵⁶ Mindebből az következik, hogy a Lázár-

50 == OSZK TIT Kovács Imre-interjú, gépelt leirat, 24.

51 == A fegyverek szétosztására *„előkészítő megbeszélések folytak”* a MÉMOSZ-ban, a Vasas Szakszervezetben, a Ganz Hajógyárban és a Gamma Művekben – olvashatjuk ugyanitt. Pintér, 1970: 151.

52 == PtSZL 867.f.1/b – 153. Barta Bertalan és társai, 2.

53 == Vö. Bartha Bertalan „csendőrkartonja”. MNL OL K150. VII-9/b. C2002010117105818~10. (Bartha csak névrokona a szerzőnek.)

54 == Kovács, 1988: 95.

55 == Bokor, 1982: 291.

56 == Lásd az alábbi naplóbejegyzést 1944. október 9-re vonatkozóan: „Egy szakadós esős nap”. MAOIHOL. Personalia. Rosenberg Esther naplója. Lásd továbbá: OMSZ adatbázis, 1944. Vö. Kovács, 1948: 54.; Kovács, 1988: 95.

Kovács-találkozóra október 8-a délelőtt kerülhetett sor, amikor Lázár még valószínűleg nem értesült Bakay elrablásáról. Másnapra viszont már teljesen nyilvánvalóvá vált a helyzet, ami visszakozásra készíthette a Várat (Bakay ezért „nem intézkedhetett”).⁵⁷ Ez a forгатókönyv a legendák közé sorolja azt a kommunista mesterelbeszélést, mely szerint a Gömbös-szobor 1944. október 6-i felrobbantására csak azután került sor, hogy Horthyék „visszavonták a munkásság felé kinyújtott kezüket”.⁵⁸ A Kádár-korszak elsőszámú emlékezetpolitikusa, Kállai Gyula arról is írt, hogy a német hatalomátvétel akut veszélyének elmúltára hivatkoztak a visszakozó Uj-szászyék.⁵⁹ Mivel azonban Kállai egyetlen tárgyaláson sem vett részt, ebbéli értesüléseit legfeljebb másodkézből szerezhetette.⁶⁰

Lázár saját elmondása szerint a Rajk–Kovács-vonal ejtése után vette fel a kapcsolatot a szociáldemokrata Kabók Lajossal és Karácsony Sándorral, vagyis azokkal, akikkel eredetileg is célszerű lett volna tárgyalnia.⁶¹ A testőr altábornagy csupán annyit írt, hogy egyszer a lakásán fogadta a fent nevezett két szakszervezeti vezetőt ekkoriban,⁶² más források viszont komolyabb összeköttetésre utalnak. „Kabók Lajos volt országgyűlési képviselő útján mintegy 20.000 katonailag kiképzett és megszervezett vas- és fémmunkás is felajánlotta közreműködését a nyílt ellenállásban. Ambrozy kabinetirodai főnök, akihez Lázár engem személyesen kísért át, vonakodott tervünket a kormányzó elé terjeszteni” – emlékezett a Szent-Györgyi Szervezet nevű ellenállási csoportot erősítő Fráter Iván, bizonyára túlzóan.⁶³ Itt kell megemlíteni, hogy az SZDP és a KP vezetősége éppen a Kovács–Lázár-tárgyalások

57 == A magyar kiadásnál kissé részletesebb német nyelvű verzióban még így szerepelt ez a mondat: „Seine Durchlaucht entzog Lázár den Auftrag, und der neuernannte Generaloberst Bakay konnte noch nicht disponieren.” Kovács, 1948: 54. Vagyis az „újonnan kinevezett” Bakay „még nem tudott intézkedni”. Bakayt azonban nem Lázár helyett nevezték ki; utóbb alighanem ez a felismerés vezetett a mondat átformálásához.

58 == Fehér, 1969: 31. Vö. Fehér, 1979: 402–403.; Pintér, 1975: 377–380.

59 == Kállai, 1965: 236. Ezzel szemben Bakay elrablását valószínűsíti a kihátrálás okaként Kovács Z. A., 2007: 105.

60 == Kállai, 1965: 236.

61 == Kabók az SZDP vezetőségi tagja és parlamenti képviselője volt. A német megszállás után átvette a Szaktanács vezetését is. Karácsony szintén régi szociáldemokrata pártvezetőségi tag és szakszervezeti vezető volt. Varga (szerk.), 1999: 402–406.

62 == Lázár, 2009: 69.

63 == ÁBTL 3.1.9. V-118227. Fráter Iván „tényleírása”. 1945. június 10., 66. Vö. HIM HL. EGY M, 311. Dezsényi Miklós: A magyar polgári ellenállás története, d. n. A Lázárral intenzív kapcsolatban álló Szent-Györgyi Szervezetnek fegyverraktára és kiképzőbázisa is volt a Nagymező utca 37–39. szám alatti Taurus Fémáruüzem pincerendszerében. A bázist a nyilas hatalomátvétel idején ellenállás nélkül számolták fel. Az itt lévőket letartóztatták, a fegyvereket lefoglalták, több embernek nyoma veszett, sokakat Dachaubá deportáltak a németek, másokat a magyar hatóságok hosszú börtönbüntetésre ítélték. Bartha, 2021: 40–42, 89–95, 117–120.

idején dolgozott az egységokmányoknak nevezett – 1945 után fontos ideológiai-politikai irányítóként szolgáló – közös szándéknyilatkozatuk véglegesítésén, melynek aláírását Kabók végül megtagadta.⁶⁴ Ennek nyomán Kabók háború utáni reputációja nem volt éppen jónak mondható, ráadásul a nyilasok 1945 januárjában meggyilkolták, Karácsony Sándorhoz hasonlóan. Így ők visszaemlékezéseiket sem írták meg.

Október 11-én – vagyis a moszkvai előzetes fegyverszüneti egyezmény aláírása napján – került sor az ellenállás és a Vár legismertebb tárgyalására, Szakasits Árpád és Tildy Zoltán kormányzói vizitjére. A megbeszélés „nem járt eredménnyel” – foglalta össze az eseményt lakonikus tömörséggel Horthy,⁶⁵ míg Tildyben éppen a kormányzó véget érni nem akaró szónoklata maradt meg.⁶⁶ „A kormányzó közölte velünk, hogy a fegyverszüneti megbeszélések, illetőleg az ezirányú kísérletek előrehaladott stádiumba jutottak és egy héten belül, de lehet, hogy hamarabb nyilvánosságra hozható lesz az az elhatározása, hogy Szovjetországtól és a Szövetségesektől fegyverszünetet kér” – emlékezett Szakasits 1945 tavaszán.⁶⁷ A kormányzó ígéretet tett továbbá a politikai foglyok szabadon engedésére, egy koalíciós kormány jövőbeli megalakítására, valamint a „megbízható munkásság” felfegyverzésére.⁶⁸

Tudni egy október 13-ai találkozóóról is, ahol a kormányzó nem az MF, hanem az MHSZSZ képviselőivel közölte a kiugrás dátumát, egyúttal nekik is megígérve a munkásság felfegyverzését. A dátum eszerint is október 18-a volt.⁶⁹ Ujszászyt – saját feljegyzése szerint – ugyanezen a napon szólította fel a kormányzó, hogy diszkrétan maradjon kapcsolatban az MF-fel, s Horthy egyúttal azt is tudatta a vezérőrnaggyal, hogy „német- vagy nyilasellenes akció” esetén Lázár altábornagy fogja őt értesíteni.⁷⁰ Szintén október 13-án találkozott Vörös János a korábbi kapcsolatfelvétel után vele összekötetésben maradó Hadácsy Rezsővel, akitől megérdeklődte: elvállalná-e „egy munkásokból álló alakulat parancsnokságát”. Hadácsy a felvetésre igennel válaszolt, és rögvest a szükséges fegyverek iránt érdeklődött. Vörös megígérte, hogy azonnal intézkedik,⁷¹ ám szándékának komolyságát későbbi

64 == Pintér, 1975: 370–374.

65 == Horthy, 1953: 286.

66 == Macartney, 1957: 383.

67 == Mi történt az októberi fegyverszünetet megelőző napokban a magyar politika küllisszái mögött? *Tiszántúli Népszava*, 1945. március 22. 3.

68 == Macartney, 1957: 383.

69 == MTA KIK D/14.302. Gazsi József: Antifasiszta ellenállás Budapesten, 1941–1945, 160–163.

70 == Haraszti–Kovács–Szita, 2007: 271.

71 == Hadácsy visszaemlékezését idézi: Korom, 1981: 146.

viselkedésének tükrében érdemes kétkezdéssel fogadnunk.⁷² Annál is inkább, mivel Ujszászy szerint Lázár október 14-én azt tudatta vele, hogy „*minden a kormányzó-ság által kiadott németellenes katonai intézkedést Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök visszakoztat. Lázár főbűne, hogy a munkások felfegyverzése 1944 őszén elmaradt*” – tette hozzá váratlanul és bármi konkrétum nélkül Ujszászy.⁷³ Lázár szerint éppen Ujszászy referált neki arról, hogy a „*kommunista párt »nem akar velünk együttműködni«*”, ezzel futtatva zátonyra a tárgyalásokat.⁷⁴ Kovács – mint láthattuk – ennek éppen ellenkezőjét állította minden 1945 utáni megnyilatkozásában, még az emigrációban írt, hangsúlyosan kommunistaellenes kötetekben is.

Aligha Lázár bűne volt, hogy a civilek felfegyverzését 1944 őszén nem koronázta siker. A testőr altábornagy a baloldali munkásvezetők mellett egy másik vonalat is elindított, amiről ő maga szűkszavúan ennyit mondott a háború után: „*...sokat tárgyaltam a Zsidótanács kiküldöttjével, aki az irodámban keresett fel a munkaszolgálatosok ügyében*”.⁷⁵ A Központi Zsidó Tanács vezetőjének, Stern Samunak a visszaemlékezése megerősíti és pontosítja is ezt az együttműködést. A „*testőr-altábornagy kezébe[n] futottak össze az ellenmozgalom katonai szálai, vele tárgyaltunk, hogy a fegyveres ellenállásba a Budapesten szolgáló munkásszázadokat is bevonják. Eljuttattuk hozzá a Budapesten levő munkásszázadok listáját az elhelyezésük megjelölésével és az volt a terv, hogy adott alkalommal megkapjuk az utasítást, melyik század melyik laktanyába vonuljon, felfegyverzése céljából*.” E munkásszázadok lehettek a Lázár által említett „munkaszolgálatosok” alakulatai. Stern szerint a „*hadtestparancsokság*” közreműködésével eredetileg azért hozták létre ezeket az egységeket, hogy a „*csillagos házakba*” kényszerköltöztetetteket foglalkoztassák. A nehézkesen megalakuló munkásszázadok felfegyverzésének október 16-án kellett volna elkezdődnie, vagyis a kiugrási kísérlet időzítése ezeket a terveket (is) keresztülhúzta. A nyilas hatalomátvétel körüli zűrzavar során „*egyed, fegyverhez jutott munkaszolgálatosok a Népszínház utca, Teleki tér környékén haltak hősi halált*” – tette hozzá Stern,⁷⁶ a budapesti „Kis Varsóra” célozva.⁷⁷

72 == Erre vonatkozóan lásd: Ungváry, 2022, főképp: 155–169.

73 == Haraszti–Kovács–Szita, 2007: 444.

74 == Lázár, 2007: 69. Vö. Bangha, 1990: 131.

75 == Innen tudjuk, hogy Lázár többször tárgyalt Dudással és Fausttal is. ÁBTL 3.1.9. V-118227. Lázár Károly vallomása, 1945. június 27., 51.

76 == Stern, 2004: 342, 343. A magyarországi zsidó vezetők igyekeztek a zsidónak minősítettek hatósági dolgoztatásával megakadályozni a budapesti deportálást. Veszprém, 2023: 152–153, 166–170.

77 == A nyilas hatalomátvétel idején kezdődő, több helyütt pogromba torkolló józsefvárosi lázadást csak német nehézpáncélosok bevonásával sikerült leverni. Adler, 2019.

A kormányzó tehát a tervezett fordulat híveit is zavarba hozta, amikor október 14-én előre hozta a proklamáció beolvasását, méghozzá másnapra, vasárnapra.⁷⁸ Ezt a váratlan – és kormányzati szinten is előkészítetlen – döntést valószínűleg még egy felkészült, egyértelmű hierarchiával rendelkező ellenállási hálózat sem tudta volna jól lereagálni. A kommunista narratíva szerint a KP október 15-én és az azt megelőző napokban szervezeteiket „permanenciába” helyezve várta a fegyvereket. „Ez azt jelentette, hogy a szervezetek összekötői – napokon át – négyóránként találkoztak. Ennek az volt a célja, hogy a Horthyék ígérte fegyvereket azonnal el lehessen majd juttatni az üzemekbe és az akciógárdákhoz”⁷⁹ – fogalmazott a bányászellenállásban jeleskedő Döme Piroska, jóllehet a még formálódó, egyébként is legfeljebb kéttucat fiatalt tömörítő akciógárdák felfegyverzése aligha volt lényeges kérdés a kiugrás sikerét illetően.⁸⁰ Ami pedig az üzemeket illeti, ennek kapcsán érdemes visszakanyarodnunk Bokor Péterhez, aki nem ok nélkül firtatta Rajk László élettársától: „hogyan és honnan kerül elő ez a 10.000 fegyverviselő”? Földi Júlia válasza szerint a tárgyalások idején „kezdődött a szervezés. És a Kommunista Párt elég gyenge volt az üzemekben. Az ún. Demény-frakció volt erős a nagyüzemekben és ezért kezdett tárgyalást a Demény-frakcióval” a KP – mutatott rá még egy kiaknázatlan munkáskapcsolatra az egyébként nem „deményista” Földi.⁸¹

== Mérleg

A források tanúsága szerint a Bakay Szilárd altábornagy intenciói szerint eljáró Lázár Károly testőr altábornagy komolyan gondolta 10–15 000 „megbízható” budapesti civil felfegyverzését a kiugrás biztosítása érdekében. Mindez nem elhanyagolható erő lett volna, tekintetbe véve, hogy a legfrissebb kutatások szerint 1944. október 15-én körülbelül 35 000 főnyi magyar fegyveres nézett szembe Budapesten és környékén mintegy 27 000 némettel.⁸² A tervezett munkásmilíciák körüli problémák egy része a tárgyalópartnerek nem megfelelő kiválasztásából adódott, mivel erre a szerepre – vagyis a felfegyverzendő munkások megszervezésére – sem az ifjabb Horthy Miklós által megkeresett Somogyi Miklós, sem pedig az Ujszászy István vezérőrnagy által Lázárnak „tálalt” Kovács Imre nem bizonyult alkalmasnak. Lázár biztosította (volna) az átadandó fegyverarzenált, az átadás mikéntjét illetően pedig figyelembe

78 == Ungváry, 2022: 100. Kádár Gyula emlékei szerint ő október 14-én ifjabb Horthy Miklós „irodájában” találkozott Kovács Imrével és egy „nagyon derék magyar emberként” bemutatott kommunistával. A kormányzó fia arról értesítette, hogy a kiugrás „lebonnyolításának szálai Vattay [Antal] altábornagy főhadsegéd kezében futnak össze”; nála is lesz a „végleges megbeszélés” október 16-án délután kettőkor. Kádár, 1978: 734. Kovács 1945-ös visszaemlékezése nem említi, hogy az október 14-i, várbeli „háromórás tanácskozáson” szóba került volna a munkásság felfegyverzése. Kovács, 1945.

79 == Döme, 1970: 1984.

80 == A KP akciógárdáihoz: Papp, 2017: 84–89.; Bartha, 2021: 193–211.

81 == VERITAS TKIL OHA 142. sz. Rajk Júlia-interjú, 21.

82 == Ungváry, 2022: 64–65.

vette az ifjabb Horthy Miklós tárgyalásain megfogalmazott kéréseket. A komolyan veendő tervezetéseknél alighanem Bakay Szilárd altábornagy elrablása vetett véget, jóllehet a feltárt forrásokból arra következtethetünk: az ellenálló-szervezetek egyébként sem lettek volna képesek több ezer munkás mozgósítására. Ha nincs a kihátrálás, „*alaposan kompromittáltuk volna magunkat*” – fogalmazott Kovács egy posztumusz írásában.⁸³ Szándék tehát volt a „megbízható” munkásság felfegyverzésére, a tervek-ből azonban nem lett semmi. 1944. október 9-ét követően pedig a kiugrási kísérletet más tekintetben is jellemző nagyfokú határozatlanság jellemezte a Várat. Az idős és enervált kormányzó látványosan kapkodni kezdett, ami leglátványosabban a tervek és a dátumok gyakori változtatásában érhető tetten.

Az együttműködési kísérlet kudarcához nagyban hozzájárult, hogy a Várnak jól láthatóan nem voltak kapcsolatai a szervezett szociáldemokrata munkássághoz, holott e társadalmi csoport legfontosabb vezetői a német megszállás idején sem éltek illegalitásban. Természetesen nem tudhatjuk, Kabók Lajos vagy Karácsony Sándor mit tett és mit tehetett volna, ha nem az utolsó (utáni) pillanatban keresik meg őket a konspiráló urak. Olyan szervezett munkástömegek felett mindazonáltal, melyek-ről – vagy legalább egy részükről – harckészséget lehetett feltételezni a németek és a nyilasok ellenében, ők diszponáltak. A Horthy-kori politikai elit és a baloldali munkásvezetők több évtizedes – kölcsönös – bizalmatlansága mellett azonban volt egy másik, kevesebbet emlegetett szempont is, ami a döntéshozókat nyomasztotta. 1944 őszére ugyanis egyáltalán nem volt egyértelmű, mennyire „megbízható” az a munkásság, amelyet évtizedeken át igyekezett leválasztani a (szélső)jobboldal az SZDP-ről és a szakszervezetekről. „»Mondja, százados úr, tudja hány szociáldemokrata képviselő ült a parlamentben és velük szemben hány szélsőjobboldali? Ezekre az utóbbiakra kik szavaztak?»”⁸⁴ – tette fel Csataj Lajos vezérezredes a kényelmetlen kérdést Major Ákos hadbíró századosnak, aki saját emlékei szerint éppen a munkások felfegyverzését vetette fel a tragikus sorsú honvédelmi miniszternek.⁸⁵ Erre a jelenetre azonban már Bakay Szilárd elrablása után került sor, vagyis akkor, amikor az altábornagy már „*nem intézkedhetett*”.

83 == Ebben a cikkében Kovács „*október elejére*” tette a Vár kihátrálását, amit azzal magyarázott, hogy a Faragho-delegáció moszkvai tárgyalásai nyomán már diplomáciai megoldásban reménykedett Horthy. Kovács, 1981: 200. Néhány évvel korábban Bokor Péternek ugyanó arról értekezett, hogy „*közvetlenül október 15-e előtt*” közölte a rossz hírt Ujszászy. Bakay elrablásának és a Vár visszaközésének dátumára vonatkozóan így fogalmazott: „*En azt hiszem, hogy ez egy időben volt.*” OSZK TIT Kovács Imre-interjú, gépelt leirat, 24. és 27.

84 == Major, 1986: 459. Budapesti viszonylatban a nemzetiszocialista szélsőjobboldal az 1939-es választásokon „vetélytársa lett mind a szociáldemokratáknak, mind a hagyományos jobboldali pártoknak, és csökkentette mindkettő korábbi szavazói bázisát”. Ignác, 2013: 150.

85 == Csataj a sikertelen kiugrás után a németek fogságába került. Öngyilkosságának dátumát illetően többféle időpont olvasható a szakirodalomban. Valójában Csataj és felesége 1944. november 22-én mérgezték meg magukat ciánnal. Csataj Lajos István Károly és Csataj Lajos István Károlyné halotti anyakönyve. Budapest, III. kerület, 1944. évi 681–682. bejegyzés. Familysearch.org

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga
 - II/17 (Sz-721), Zsigmondi László (Zsivánovits László)
 - II/17-a (V-142793), Zsigmondi (Zsivánovits) László
- 3.1.9. Vizsgálati dossziék
 - V-32000/22. Vörös János
 - V-118227. Nagy Mihály és társa
- 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok
 - A-862. M. Kir. HM. VKF/2. Osztály
 - A-2126/33. Hindy Iván vizsgálati anyaga

Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (HIM HL)

- Anyakönyvi lapok (AKVI)
 - 46/1892. Bakay Szilárd
- Ellenállási Gyűjtemény, Magyarország
 - 311. Dezsényi Miklós: A magyar polgári ellenállás története
- Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye 1945-ig
 - 4195. ifj. Bakay Szilárd: Egy igaz magyar ember élete és tragikus sorsa: vitéz Bakay Szilárd altábornagy élete 1892–1947

Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltára (MNL FML)

- XIV.168. Zsigmondy László vezérkari ezredes iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- K 150. Belügyminisztérium. Általános iratok
 - VII-9/b. Magyar Királyi Belügyminisztérium államrendészeti kartotékrendszere („csendőrkartonok”)

Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség

- Orthodox Levéltár (MAOIHA)
- Personalia, Rosenberg Esther naplója

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ

- Kézirattár (MTA KIK KT)
 - D/14.302. Gazsi József: Antifasiszta ellenállás Budapesten, 1941–1945. (Kandidátusi értekezés)

Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tára (OSZK TIT)

- Kovács Imre-interjú (1978, készítő: Bokor Péter), gépelt leirat.
OSZK TIT Int 286.
- Somogyi Miklós-interjú (1978, készítő: Bokor Péter), videófelvétel.
OSZK TIT Int 0302.

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL)
867. f. Visszaemlékezések
2/s – 172. Somogyi Miklós

VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár Oral History Archívum
(VERITAS TKIL OHA)
142. sz. Rajk Júlia-interjú. Készítette: Bokor Péter, 1980.

=== Hivatkozott irodalom ===

Adler, 2019

Adler Tamás: Józsefvárosi zsidó ellenállás. *Kommentár*, 2019. I. sz. 27–39.

Apró, 1985

Apró Antal: „A két világ határán”. In *Tanúságtevők. 4. C. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből, 1941–1944.*
Sajtó alá rendezte: Petrák Katalin. Kossuth, Budapest. 389–411.

Bangha, 1990

Bangha Ernő: *A Magyar Királyi Testőrség. 1920–1944.* Európa, Budapest.

Bartha, 2021

Bartha Ákos: *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945.* Jaffa, Budapest.

Bartha, 2023

Bartha Ákos: *Törzsökösök, rongyosok, turániak. Németellenes magyar fajvédelem, 1938–1945.* Ludovika, Budapest.

Bartha, 2024

Bartha Ákos: A második világháború alatti ellenállás a filmvásznon.
In *Vizualitás és történelem.* Szerkesztette: Kunt Gergely – Tamás Ágnes.
Hajnal István Kör, Budapest. (Megjelenés előtt.)

Bokor, 1982

Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén. Interjúk egy filmsorozathoz.*
RTV–Minerva–Kossuth, Budapest.

Bokor, 1985

Bokor Péter: *Zsákutca. A Századunk sorozat interjúi.* RTV–Minerva, Budapest.

Csonkaréti, 1980

Csonkaréti Károly: Új adatok 1944. október 15. katonai előkészítéséhez.
Hadtörténelmi Közlemények, 2. sz. 311–326.

Döme, 1970

Döme Piroska: Jeladásra vártunk. *Élet és Tudomány*, 42. sz. 1982–1986.

Fehér, 1969

Fehér Lajos: *Harcunk Budapestért*. Zrínyi, Budapest.

Fehér, 1979

Fehér Lajos: *Így történt*. Magvető, Budapest.

Haraszi–Kovács–Szita, 2007

Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései.
Szerkesztette: Haraszi György – Kovács Zoltán András – Szita Szabolcs.
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Corvina, Budapest.

Hardy, 2008

Az Adriától Amerikáig. Hardy Kálmán altábornagy emlékiratai. Kairosz, Budapest.

Horthy, 1953

Horthy Miklós: *Emlékirataim*. K. n., Buenos Aires.

Ignác, 2013

Ignác Károly: *Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban, 1920–1945.* Napvilág, Budapest.

Karsai (szerk.), 1978

„*Szálasi naplója*”. Szerkesztette: Karsai Elek. Kossuth, Budapest.

Kállai, 1965

Kállai Gyula: *A magyar függetlenségi mozgalom, 1936–1945.* Kossuth, Budapest.

Kádár, 1978

Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig.* Magvető, Budapest.

Kende, 2023

Kende Tamás: *Embermentés, vagyonmentés, státuszmentés 1944–1945-ben Sztehlo Gábor emlékezetében.* Kronosz, Pécs.

Korom, 1981

Korom Mihály: *Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet 1944–1945*. Akadémiai, Budapest.

Kovács, 1945

Kovács Imre: 1944. október 15. *Képes Világ*, 1945. 22. sz., o. n.

Kovács, 1948

Kovács, Imre: *Im Schatten der Sowjets*. Thomas, Zürich.

Kovács, 1981

Kovács Imre: Egy kísérlet bukása. *Új Látóhatár*, 1981. 2. sz. 195–206.

Kovács, 1988

Kovács Imre: *Magyarország megszállása*. Katalizátor, Budapest.
(Reprint. Eredeti: Vörösváry, Toronto, 1979.)

Kovács Z. A., 2007

Kovács Zoltán András: A Janus-arcú tábornok. Adalékok Ujszászy István vezérőrnagy pályaképehez. In *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései*. Szerkesztette: Haraszti György – Kovács Zoltán András – Szita Szabolcs. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Corvina, Budapest. 72–155.

Lázár, 2007

Lázár Károly testőr altábornagy visszaemlékezései. Szerkesztette: Bene János – Szabó Péter. Magyar Huszár Alapítvány, Nyíregyháza.

Macartney, 1957

Macartney, Carlile Aylmer: *October Fifteenth: A History of Modern Hungary II*. Edinburgh University Press, Edinburgh.

Major, 1986

Major Ákos: A KABSZ-puccs történetéhez. *Történelmi Szemle*, 3–4. sz. 450–461.

Non, 1969

Non György: Börtönemlék. *Munkásőr*, 9. sz. 21.

Papp, 2013

Papp István: Kovács Imre szerepe a németellenes függetlenségi mozgalomban.

In *Kovács Imre centenáriuma. Tudományos emlékülés a Politikatörténeti Intézetben*. Szerkesztette: Sipos Levente. Napvilág, Budapest. 92–108.

Papp, 2017

Papp István: *Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe*.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz, Budapest–Pécs.

Pintér, 1970

Pintér István: *A Magyar Front és az ellenállás (1944. március 19. – 1945. április 4.)*.

Kossuth, Budapest.

Pintér, 1975

Pintér István: *Magyar antifasizmus és ellenállás*. Kossuth, Budapest.

Pintér, 1981

Faust Imre visszaemlékezése a nem hivatalos magyar fegyverszüneti delegáció moszkvai útjáról. Közli: Pintér István. *Párttörténeti Közlemények*, 2. sz. 191–207.

Romsics, 2019

Romsics Ignác: *Bethlen István*. Helikon, Budapest.

Stern, 2004

Stern Samu: *Emlékirataim. Versenyfutás az idővel! A „zsidótanács” működése a német megszállás és a nyilas uralom idején*. Babel, Budapest.

Szekér, 2017

Szekér Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*. Jaffa, Budapest.

Szent-Iványi, 2016

Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés: 1941–1972*. Magyar Szemle Könyvek, Budapest.

Tabajdi, 2019

Tabajdi Gábor: Újratervezés korszakokon át: Pálffy József közéleti pályaképe.

In *Útkeresés két korszak határán. A Katolikus Szociális Népmozgalom 75.*

évfordulójára. Szerkesztette: Klestenitz Tibor – Petrás Éva – Soós Viktor Attila.

Közi Horváth József Népfőiskola, Agyagosszergény. 215–227.

Ungváry, 2022

Ungváry Krisztián: *Kiugrás a történelemből. Horthy Miklós*

a világpolitika színpadán. Open Books, Budapest.

Varga, 1982

Varga Sándor: „Az ismert baloldali könyvkiadó.” Faust Imre (1897–1963).
Irodalomtörténet, 3. sz. 596–629.

Varga (szerk.), 1999

A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Szerkesztette: Varga Lajos.
Napvilág, Budapest.

Veszprémy, 2023

Veszprémy László Bernát: *Tanácsstalanság. A zsidó vezetés Magyarországon és a holokauszt, 1944–1945*. Jaffa, Budapest.

Vigh, 1979

Vigh Károly: *Ugrás a sötétbe. 1944. október 15.* Akadémiai, Budapest.

Vigh, 1984

Vigh Károly: *Ugrás a sötétbe*. Magvető, Budapest.

Zinner, 2013

Zinner Tibor: „*A nagy politikai affér.*” *A Rajk–Brankov-ügy*. II. kötet. Saxum,
Budapest.

=== Internetes hivatkozások ===

familysearch.org

„Hungary Civil Registration, 1895–1980”. *FamilySearch*. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:6Z46-JVLL> : Sun Mar 10 19:59:36 UTC 2024. Entry for Csataj Lajos István Károly and Csataj Gyula, 22 Nov 1944.

Novák, 2021

Novák Attila: „Férjem 44 nyarán megakadályozta a budapesti zsidók elhurcolását”.
<https://www.szombat.org/tortenelem/ferjem-44-nyaran-megakadalyozta-a-budapesti-zsidok-elhurcolasat> (utolsó letöltés: 2024. április 12.).

OMSZ adatbázis, 1944

Országos Meteorológiai Szolgálat, adatbázis, 1944. októberi adatok. https://www.met.hu/eghajlat/magyarorszag_eghajlata/eghajlati_adatsorok/Budapest/adatok/napi_adatok/index.php. (Utolsó letöltés: 2023. május 24.)

==== Sajtó ====

Magyarország tiszti cím- és névtára, 1944
Tiszántúli Népszava, 1945

==== Magángyűjtemény ====

Kovács Imre-interjú (1978, készítő: Bokor Péter), videófelvétel

Kulcsszavak

=====

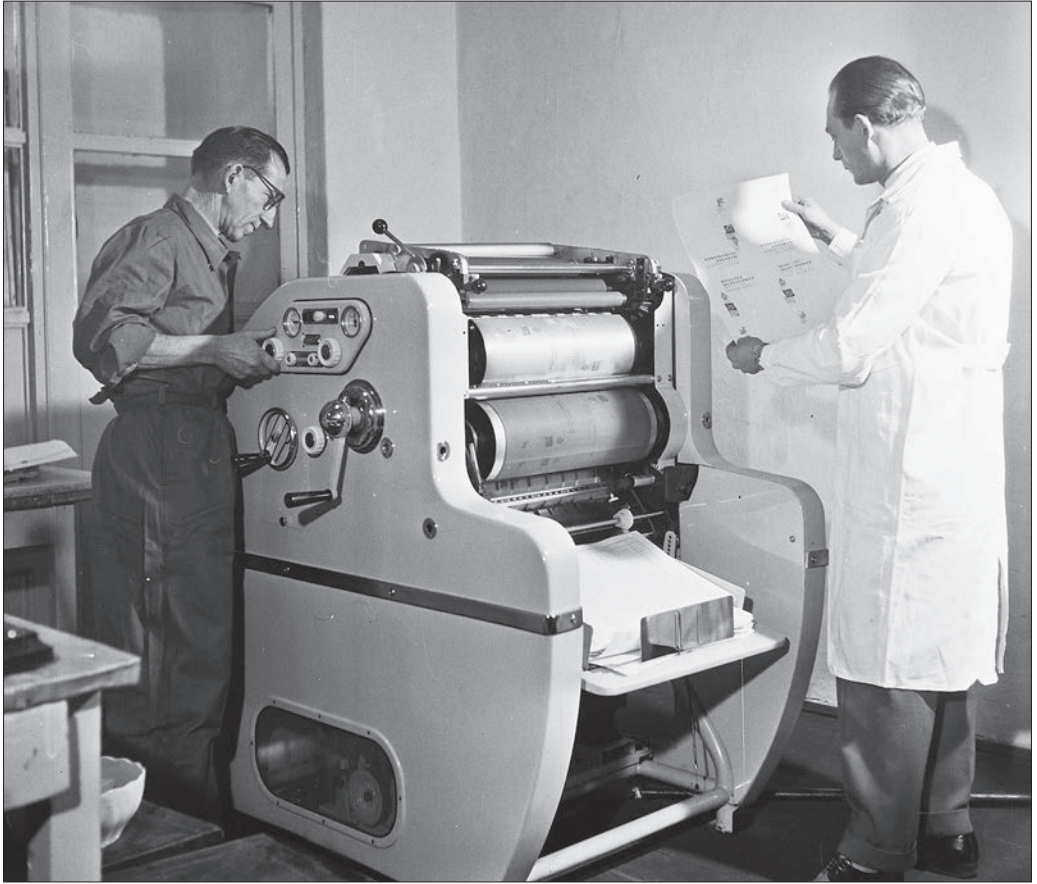
kiugrási kísérlet, második világháború, munkásság, nyilas puccos

/ The October 1944 Attempt /

Withdrawing Hungary from the war and the question of arming “reliable” workers

In the middle of September 1944, Regent Horthy decided to withdraw Hungary from the war and call for an armistice. Concerning this political plan Lieutenant-General Szilárd Bakay, the commander of the I. Corps in Budapest, worked out a military plan against the German forces and their Hungarian followers in the capital city. As a part of the conspiracy, Bakay wanted to arm “reliable” civilians in Budapest which task he delegated to Lieutenant-General Károly Lázár, the commander of the royal bodyguard corps. At the same time, further links were also established between the regent and the Anti-Nazi resistance organizations and persons. This paper discusses the complex negotiations between “Buda Castle” and the Hungarian underground movement with the purpose of arming civilians on the side of Horthy.

After 1945, communists emphasized that the “Horthyists” only wanted to save their rule, thus they had no sincere intention to cooperate with leftist forces. Horthy, in western exile, also had no interest in writing honestly about the former negotiations with the communists. Finally, the postwar fate of one of the key figures in the negotiations, László Rajk, does not make it easier to reveal the events of the autumn of 1944. Therefore, this paper uses a vast array of archival materials, memoirs, secondary literature, and press sources aiming to reconstruct the dates and the orders of the appointments, the (missed) opportunities, and the motivations of the participants.

==== Bárdi Sára =====

/// A második világháborús kormányzati propaganda szerződtetett művésze

Légrády Sándor és plakátjai

Légrády Sándor (Budapest, 1906 – Budapest, 1987) iparművész, a magyar bélyegművészet kiemelkedő alakja, az egykori Magyar Népköztársaság új, 1957-ben elfogadott úgynevezett Kádár-címerének tervezője volt. Ugyanakkor a második világháború során főként a kormányzati propaganda kontextusában találkozhatott munkáival a szélesebb közönség. A sokoldalú művész – ötvös, díszítőfestő, bélyegtervező, grafikus – 1941-től kezdődően a Nemzetpolitikai Szolgálat szerződtetett (plakát) festője, művészeti tervezője volt, és egészen 1944 teléig jelentek meg alkalmazott művészeti produktumai a kormányzati propaganda keretei között, annak céljait szolgálva. Ez idő alatt kiadott plakátjai következményeként, háborús bűn vádjával 1945 nyarától 1949. augusztus 6-án jogerőt nyert népbírói felmentéséig vizsgálat folyt ügyében az alábbi vádirat alapján.¹ *„Légrády Sándor [...] az Nbr. 13. § 1. pontjában meghatározott háborús bűntett miatt azzal vádolom, hogy 1941. év óta, mint a miniszterelnökség nemzetpolitikai szolgálat ügyosztályán működő és szerződéses viszonyban lévő tervező, 1943. évben, mint a propaganda minisztériumban ugyanezen munkakört betöltő alkalmazott 1943. és 1944. évek folyamán tervezett és elkészített »Bölcsős magyar honvéd«, a »Magyar kenyér ünnepe«, a Magyar címerképes »Győzelem« (V) plakátokat. Antal István propagandaminisztersége alatt »Te is tedd meg kötelességedet«, »Szent István szelleme«, »Honvédkarácsony«, »Honvédcsaládokért«, »Bene bízzatok«, »Élni fogunk«, »Magyar hősnék magyar földet«, »Téli ruhát honvédeinknek« feliratú plakátokat tervezte és készítette el, mely utóbbiak közül az »Élni*

1 = = ÁBTL 3.1.9. V-84877. 31. Vb. VII. 68/1946/16. Határozat, 1947. november 18.

fogunk» című plakát nyilaskeresztes jelvénnel volt ellátva. Ezen cselekményével nyomtatványban a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott.”²

A Légrádyval szemben felhozott vád részleteiről és tágabb összefüggéseiről két vizsgálati dossziéból tájékozódhatunk. Az idézett vádiratot is magába foglaló nyomozati anyag a Nemzetpolitikai Szolgálat, majd Nemzetvédelmi Propagandaminisztérium – 1944-től Hivatal – alkalmazottainak propagandában betöltött szerepét, a második világháborúhoz és a Nyilaskeresztes Párthoz fűződő viszonyát tematizálta. A nyomozás során kilenc személyt hallgattak ki népellenes, illetve háborús bűn gyanújával.³ Az iratanyag betekintést nyújt a kormányzati propaganda belső viszonyaiba, működésébe és tevékenységébe, így például adalékokkal szolgál a Magyar Rádió *Őszinte beszéd* című műsoráról, illetve az *Országépítés* című lapról. Utóbbi kapcsán külön kiemelendő Vass Sándor szerkesztő, majd főszerkesztő alakja, aki Tildy Zoltán és a Független Kisgazda Párt megbízásából lépett be 1942 júliusában a Propagandaminisztériumba.⁴ Szintén 1942-től volt minisztériumi alkalmazott a dosszié címadója Wallner Aurélné (Alapi Márta) – 1938-tól a Nyilaskeresztes Párt tagja –, aki 1944-ben a Szálasi-kormány szombathelyi, majd németországi kitelepülését is követte. Wallnerné vallomásaiban Légrády Sándort az úgynevezett plakátháború jelentős tényezőjeként, a hivatal szerződötett plakátfestőjeként nevezte meg.⁵ Ez lehetett az oka annak, hogy a már korábban megindított, kifejezetten Légrádyra koncentráló vizsgálat 1945. május 29-én kelt jelentésében megállapítottak ellenére az újabb kihallgatást követően, 1945. július 31-én mégis őrizetbe vették a művészt.⁶ Vádiratát 1945. december 21-én nyújtották be.⁷ Felmentéséről a Budapesti Népbíróság 1947. november 18-án határozott, amelyet nyilvános felbbiteli tárgyalás követett az ítélet jogerőt csak 1949. augusztus 6-án nyert.⁸

Légrádynak a vizsgálatok során számot kellett adnia a kormányzati propaganda keretei közt megjelent plakátjairól. A jegyzőkönyvek így tételesen megnevezve rögzítették vonatkozó munkáit, esetenként a művész interpretációjával együtt.⁹

2 = = ÁBTL 3.1.9. V-87314. 58. Légrády Sándort vádirata, 1945. december 21.

3 = = Alföldi Alajos, Boroska Ilona, Gammerszky Egon, Légrády Sándor, Somkerek György, Szepessy Mária, Szilvássy Sándor, Vass Sándor, Wallner Aurélné.

4 = = ÁBTL 3.1.9. V-87314. 20–22. Vass Sándor gyanúsított kihallgatásának jegyzőkönyve, 1945. augusztus 23.; uo. 23. Igazolvány, 1945. június 20.

5 = = ÁBTL 3.1.9. V-87314. 5–7. Wallner Aurélné gyanúsított kihallgatásának jegyzőkönyve, 1945. július 31.

6 = = ÁBTL 3.1.9. V-84877. 23. Légrády Sándor M. Kir. Igazságügyi Minisztériumba beküldött „Tisztelt Miniszter Úr!” megszólítású levele szabadlábra helyezése iránt, feladva 1945. november 3.

7 = = ÁBTL 3.1.9. V-87314. 58. Légrády Sándor vádirata, 1945. december 21.

8 = = ÁBTL 3.1.9. V-84877. 32. NOT. II. 89/1948/21. Végzés, 1949. június 27.

9 = = ÁBTL 3.1.9. V-84877. 3–6. Légrády Sándor gyanúsított kihallgatásának jegyzőkönyve, 1945. május 25.; ÁBTL 3.1.9. V-87314. 54–56. Légrády Sándor gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. július 31.

Légrády saját narratívájában mindvégig (köz)alkalmazotti szerepét, megélhetési igényét hangsúlyozta, és elutasította önmaga szellemi alkotóként való azonosítását.

Az iratok keletkezési körülményük ellenére is hiánypótló forrásként szolgálnak a korszak vizuális propagandájának kutatása során, hiszen a művek kiadását nem sokkal követően maga az alkotó ismertette azokat. Ennek súlyát jól érzékelteti, hogy a plakátoknak pusztán a beszerzése már 1947-ben problémás, hosszú folyamat volt az Ideiglenes Nemzeti Kormány „a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről” hozott rendeletének következtében.¹⁰ Továbbá a retorziótól való félelem sokakat korábbi tevékenységük elhallgatására, tárgyi bizonyítékainak megsemmisítésére készítetett. A megváltozott politikai helyzetben gyakran különböző gyűjtemények képei és dokumentumai is problémássá váltak, ennek eredményeként esetenként állományuk csappant, szétszóródott.

Tanulmányomban a művész kivizsgálása során keletkezett kivételes iratanyagot felhasználva vázolom Légrády pályájának eddig feldolgozatlan aspektusát, a kormányzati propaganda kötelékében 1941 és 1944 között készített plakátjait és azok kontextusát.

= = Út a Nemzetpolitikai Szolgálathoz

Légrády Sándor művészeti tanulmányait a Walter Gida üvegfestő műhelyében eltöltött inasévei után, 1921-ben az Iparművészeti Iskola ötvös szakán kezdte, majd azt 1925-től a Székesfővárosi Iparrajziskola díszítőfestő szakosztályán folytatta. Korai iparművészeti munkáiról a cserkészmozgalom összefüggésében a kortárs sajtó gyakran és elismerően számolt be.¹¹ Az 1920-as évek második felében már az Országos Üvegfestészeti Műintézet számára dolgozott, illetve a római katolikus egyház különféle megrendeléseit teljesítette az Ecclesia Rt. keretei között.¹² Az évtized végére pályája a bélyegművészet, az alkalmazott grafika irányába mozdult el. Ez egyfelől a gazdasági világválság nyomán, a biztosabb kereseti lehetőség iránti igénnyel, másfelől pedig az Állami Nyomda technikai fejlesztésével magyarázható. Az Állami

10 = = A plakátok beszerzésére vonatkozó iratokat lásd ÁBTL 3.1.9. V-84877. 28–30.; ÁBTL 3.1.9. V-87314. 61–64.; *A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek I. sz. jegyzéke*, 1946: 3.

11 = = Légrády 1922-től munkáival is tevékenyen részt vett a korszak politikai szocializációjában jelentős szerepet betöltő cserkészmozgalomban. Többek között saját csapatának – a 13. sz. Államgépgyári Ezeremester cserkészcsapatnak – a zászlaját (*Ifjúság Testnevelés*, 1925. június 2. 11.) tervezte, díjakat (*Ifjúság Testnevelés*, 1925. október 21. 14.), de a cserkész-kiállításokról készült beszámolók is kiemelték műveit (A cserkész-kultúra eredményei a megyeri nagytábor kiállításán. Magyarország, 1926. július 24. 4.).

12 = = Például Légrádyhoz köthetők az egykori Abonyi utcai Zsidó – ma Radnóti – Gimnázium második világháború alatt megsemmisült üveglakalai és a Gellért-hegyi Sziklakápolna egyes üveglakalai is. Lencsós, 1972: 24. Az Ecclesia Rt.-t 1920-ban alapították, és a templomok berendezésével és felszerelésével foglalkozott. Szentmiklóssy (szerk.), 1930: 404.

Nyomda 1929-ben tette meg a kezdő lépéseket a mélynyomtatás bevezetésének irányába, többek között a bélyegek képminőségének javítása céljából.¹³ Az új technika elsajátításában az 1928-tól a nyomda gyakornokaként – 1931-től pedig alkalmazottjaként – eleinte kötvényeket tervező Légrády számára az üvegfestő tapasztalat előnyt jelentett.¹⁴ Az első mélynyomott magyar postabélyegeket Légrády kivitelezésében 1932-ben bocsátották forgalomba. Az Állami Nyomdában a bélyegek terén elsősorban a nyomdászati munkálatokért felelt, majd technikai tudása és művészi bélyegtervei miatt rövid időn belül a Magyar Posta nyílt, illetve meghívásos bélyegpályázatainak kedvelt és sikeres szereplője lett

Saját terveit megvalósító bélyeggrafikus karrierjének indulása 1936-ra tehető, ekkor *Repülő* bélyegsorával Magyarország a nemzetközi bélyegkiállítás első díját nyerte el.¹⁵ Ugyanabban az évben a Buda visszafoglalásának 250. évfordulója alkalmából kiadott bélyegek szintén Légrády munkáját dicsérték.¹⁶ Az 1930-as évek második felére a szaksajtó és a kritikusok egyaránt méltatták tevékenységét. Rendszerint mint a magyar bélyegművészet új fejezetének megnyitóját üdvözlötték, kiemelték technikai tudását, egyedi, modern és jellegzetesen magyaros hangvételét. Utóbbi jelzők az óvatosan a modernség felé nyitó, a korszak magyar kultúrpolitikai elképzeléseiben teret nyerő képző- és iparművészeti ideákhoz kiválóan illeszkedtek. Légrády tevékenyen részt vett 1938-ban a modern magyar állam és a római katolikus egyház reprezentációja szempontjából egyaránt kiemelendő kettős szentév feladataiban, az Eucharisztikus Világkongresszus emléklapjával és a nemzetközi elismerést szerzett Szent István-bélyegekkel. Nem sokkal ezeket követően, 1940-ben pedig Horthy Miklós kormányzóvá választásának 20. évfordulóját ünnepelte Márton Ferencsel közösen szignált bélyegsora, amelyhez ötvösmunkával ékesített díszdobozt is készített.¹⁷ Légrády Sándor 1940 áprilisában az iparügyi miniszter előterjesztésére, mint az Állami Nyomda tervezőrajzolója, a Magyar Posta által kiadott „levélbélyegek rajzainak művészies elkészítésével szerzett érdemeiért” kormányzói elismerésben részesült.¹⁸

Légrády 1940-re bélyegeivel bizonyította, hogy az elvárásoknak megfelelően, magas színvonalon képes a meghatározott téma, meghatározott üzenet képi megfogalmazására, formálására és sűrítésére, amely képességek a plakátmegbízások terén

13 == Novotny, 2007: 155–153.

14 == Mind a két területen hasonló módon alakíthatók ki a színek. Uo.

15 == I. díj a tampai (Egyesült Államok, Florida) nemzetközi kiállításon repülő bélyeg kategóriában.

16 == Novotny, 2007: 155–156.

17 == Szablya János: A VII. Triennale. Magyar Iparművészet, 1940. 43–51.

18 == *Budapesti Közlöny*, 87. sz. 1940. április 19. 1.

is rendkívül fontos erények.¹⁹ A plakát a bélyeghez hasonlóan az állami, kormányzati reprezentáció alapvető, széles körben terjeszthető eszköze, amely területen már tapasztalattal rendelkezett. Szakmai felkészültsége mellett pályájának alakulásában tevékenysége nyomán szerzett hírneve és kapcsolatai egyaránt közrejátszottak. Döntő erejűnek látszik a cserkészmozgalomhoz fűződő viszonya, s ezúton kialakult személyes ismeretsége Alföldi Alajossal, a Nemzetpolitikai Szolgálat munkatársával, aki 1941 tavaszától a szervezet igazgatója volt.²⁰ Légrády az állami reprezentációs szférában jól bevált, elismert, a megfelelő kapcsolatokat sem nélkülöző művészként az Állami Nyomdában eltöltött tíz év után 1941-től a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Szolgálatánál folytatta munkáját.

= = A Nemzetpolitikai Szolgálat és a korai háborús plakátok

A Nemzetpolitikai Szolgálatot 1940 őszén Teleki Pál miniszterelnök hívta életre a Miniszterelnökség V. Osztályának (Társadalompolitikai Szolgálat) átszervezésével, hatáskörének kiterjesztésével.²¹ Az 1938-tól működő tulajdonképpeni propaganda-ügysztyály feladata átfogóan a társadalom kormányzati célok mentén való befolyásolása volt. A munkát a miniszterelnök és az államtitkár felügyelete mellett az ügysztyály 1941. május 22-ig kinevezett igazgatója, Kovrig Béla irányította.²² Kovrig távozása után a Nemzetpolitikai Szolgálat vezetését a már 1940 őszétől működésében aktívan részt vevő Alföldi Alajos vette át.²³ 1941 nyarától, Magyarország hadba lépésével (1941. június 27.) szinkronban, a Nemzetpolitikai Szolgálat tevékenységében hangsúlyosan megjelent a háborús propaganda és annak részeként az úgynevezett plakátháború.²⁴ Utóbbi megindításáért Molnár Sándor – a Nemzetpoliti-

19 == A két műfaj hasonló gondolkodásmódot kíván. Jól érzékelteti ezt többek között a plakáttervezés egy elterjedt gyakorlata, miszerint a művészek kis bélyegméretben látnak munkához. Légrády plakátjain például számos esetben figyelhetők meg olyan motívumok, kompozíciók, amelyeket bélyegterveiről nagyítás után szinte egy az egyben át tudott emelni. Légrádyról és bélyegmegrendeléseiről lásd Angyal, 2007: 164–173.

20 == ÁBTL 3.1.9. V-87314. 92. Légrády Sándor tanúvallomási jegyzőkönyve, 1945. július 31.

21 == A miniszterelnökség propaganda-ügysztyályáról és átszervezésének okáról lásd Hámori, 1997: 353–382.; Pallos, 2010: 53–64.; Sipos, 2011: 222.

22 == Pallos, 2010: 53–64.

23 == Alföldi Alajos vallomása szerint az őt már cserkészidőkből ismerő, a propaganda-ügysztyályhoz bizalmi embereket gyűjtő Teleki Pál nevezte ki 1940. november 1-én a Nemzetpolitikai Szolgálat élére, azonban a hivatalos vezető 1941. május 22-ig Kovrig Béla maradt. Kovrig felmentéséig Alföldi tulajdonképpen helyettesként értelmelte saját szerepkörét. Meglátása szerint Teleki halála után továbbra is az addig képviselt elvek mentén folytatta a munkát, majd a „Bárdossy-irányzatnak” megfelelően a háborút és az annak szükségességét igazoló propagandát is meg kellett kezdeniük. ÁBTL 3.1.9. V-87314. 67–70. Alföldi Alajos gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. augusztus 15.

24 == A plakátháború megfigyelése, ellensúlyozása már 1938-tól a propaganda-ügysztyály kitzűzött feladatai között szerepelt. A Nemzetpolitikai Szolgálat 1941. évre meghatározott ügysztyakörét lásd *Magyarország tisztii cím- és névtára*, 1941: 25.

kai Szolgálat munkatársa – tanúvallomásában Alföldit tette felelőssé, aki meglátása szerint egyértelműen e célból szerződtette Légrády Sándort is.²⁵

Légrády alkalmazásának pontos indítéka és kezdő dátuma nem ismert. Saját vallomása szerint 1941 őszén helyezték át a Nemzetpolitikai Szolgálathoz, ugyanakkor munkái már 1941 nyarától azonosíthatók a Nemzetpolitikai Szolgálat kiadásában, amelyet az Alföldi Alajos igazgatósága idején készített plakátjairól tett felsorolása és azok datálása is alátámaszt.²⁶ Megállapítható, hogy a *Magyar kenyér ünnepe*, a *Bölcsős magyar honvéd* és a *Győzelem* 1941 nyarán és ősz elején jelentek meg Molnár Sándor felelős kiadásában.

A legkorábbi plakát, a *Magyar kenyér ünnepe* az 1941 tavaszán visszacsatolt Szabadkán július 27-én megrendezett „új kenyér ünnepét” hirdette.²⁷ Központi motívuma, Légrády Horthy-címert idéző kompozíciója – három szál búzakalászt tartó, hajlított páncélos kar – ezzel egy időben a plakáton túl az *Országépítés* lapjain, illetve a *Magyarok!* plakátújságon is visszaköszönt. A *Magyarok!* 1939-től, az *Országépítés* pedig 1941-től jelent meg a kormányzati propaganda kiadásában.²⁸ Illusztrációik között egyaránt megtaláljuk Légrády közvetlenül e felületekre megrendelt munkáit és plakátjainak reprodukcióit. Utóbbiak csupán az *Országépítés*-ben tűntek fel, gyakran több lapszámban ismételve, nem minden esetben organikusán a tartalomhoz illesztve. Mégis, az *Országépítés* cikkeinek vizsgálata – főként kiadásának kezdeti évében – segítséget nyújthat egyes plakátok motivációjának azonosítására, így például a *Bölcsős magyar honvéd* esetében.²⁹ Reprodukcióját a lap „Honvédségünk – büszkeségünk” című cikke mellett közölte, amely nem sokkal Magyarország hadba lépését követően, 1941. augusztus 1-én jelent meg.³⁰ A „Magyarok! A magyar haza a mi otthonunk és a mi családunk, ennek békéjét védi ezer esztendeje a vitéz magyar katona” feliratú plakát a közhangulat befolyásolására törekvő hazai háborús propaganda korai vizuális példájaként értékelhető.

25 == ÁBTL 3.19. V-87314. 79. Molnár Sándor tanúvallomási jegyzőkönyve, 1945. május 29. Molnár Sándor 1941-től a Nemzetpolitikai Szolgálat főelőadója volt, ahol többek között a Nemzeti Könyvtár népművelő sorozatának kiadásával foglalkozott. Azt megelőzően a Társadalompolitikai Szolgálat működésében is részt vett, ahol a suttogó propagandáért és röpcédulákért felelt. Ez irányú tevékenységéről 1965-ben írt visszaemlékezésében is bőven foglalkozik: Molnár, 2001: 46–92.

26 == Neve a Nemzetpolitikai Szolgálat kötetlékében festőművész minőségben, 1942-ben tűnik fel először *Magyarország tisztai cím- és névtárában*.

27 == OSZK PKT PKG.1941/202.

28 == A *Magyarok!* plakátújságról lásd Bárdi, 2024.

29 == Fortepan / Lissák Tivadar: 71650. Légrády Sándor: *Magyarok, a magyar haza a mi otthonunk* [...] Kiadja a Nemzetpolitikai Szolgálat, 1941. F[elelős]. k[iadó].: Molnár Sándor, ny[omda].: Klösz, j[elzés]. j[obbra]. o[ldalt].: Légrády Sándor.

30 == Honvédségünk – büszkeségünk. *Országépítés*, 1. évf. 14. sz. 1941. augusztus 1. 3–5.

1. kép. 1941-ben Budapesten készült fotó, rajta Légrády Sándor *Magyarok, a magyar haza a mi otthonunk... címfeliratú plakátja*³¹

2. kép. 1941-ben Budapesten készült fotó, rajta Légrády Sándor *Győzelem* címfeliratú plakátja³²

A második világháborús nemzetközi propaganda kontextusában értelmezhető a kortársak által zömében „Viktóriaként” emlegetett *Győzelem* címfeliratú plakát, amely 1941 nyár végén vagy ősszel jelent meg.³³ Ezt Légrády a fogházból szabadlábba helyezésének ügyében 1945-ben írt levelében a következőképpen jellemezte: „*A magyarcímer-képes »győzelem« című rajz a németek által propagált »Viktória« jelvény tulajdonképpen ellensúlyozására készült, hogy nekünk magyaroknak a magyar címer a győzelmi jelvényünk.*”³⁴ A Viktória jelvényként megnevezett, teljes képteret betöltő „V” a plakáton a nemzeti trikolor fehérjéből bontakozik ki.

31 == Fortepan / Lissák Tivadar: 71650. sz.

32 == Fortepan / Lissák Tivadar: 71748. sz.

33 == Fortepan / Lissák Tivadar: 71748. Légrády Sándor: *Győzelem*. Kiadja a Nemzetpolitikai Szolgálat, 1941. F. k.: Molnár Sándor, ny.: Athenaeum, j. j. I[ent].: Légrády S.

34 == ÁBTL 3.19. V-84877. 23. Légrády Sándor M. Kir. Igazságügyi Minisztériumba beküldött „Tisztelt Miniszter Úr!” megszólítású levele szabadlábba helyezése iránt, feladva 1945. november 3.

A szabadulni vágyó Légrádytól idézettek csupán féligazságként értékelhetők, a „V” jelkép ennél komplexebb jelentéssel bírt. Alkalmazása valóban a náci Németországgal és szimpatizánsaival szembeni ellenállás gesztusából eredeztethető, ugyanakkor 1941 nyaratól kifordított tartalommal terjesztették Európa-szerte.³⁵ A „V” ez esetben egy új kampány részeként a náci Németország küzdelemével való együttérzést, az elért és remélt győzelmeket hirdette. Az akcióról 1941. július 20-án a Német Távirati Iroda (Deutsches Nachrichtenbüro) adott ki közleményt, amelyet a Magyar Távirati Iroda hivatalos híryanaga, a korszak magyar sajtója egyaránt népszerűsített.³⁶ Magyarország szinte ezzel egy időben csatlakozott fegyveres erővel a Szovjetunió ellen indított támadáshoz, így a „V” által hirdetett gondolatok közös üggyé váltak.³⁷

A *Győzelem* a Légrády 1945. július 31-ei kihallgatását követő jelentésben hangsúlyos szerepet kapott, két további, már Antal István tárca nélküli nemzetvédelmi propagandaminiszter irányítása alatt kiadott plakátja mellett.³⁸ „*Legjellegzetesebb önmagukért beszélő plakátjai: a »Győzelem« (koszorúban a hírhedt V betű), »Te is tedd meg kötelességedet« (járókelőre kinyújtott kézzel mutató katona), »Benne bizzatok« (fegyveres katona). Plakátjai a fasiszta háborút és a háború folytatását propagálják. Ezeknek a plakátoknak – igen nagy példányszámban jelentek meg – lélekmérgező romboló hatása nem vitás, szerzőjük nem kerülheti el az igazságszolgáltatást.*”³⁹

= = Plakátok a nemzetvédelmi propagandaminiszter irányítása alatt

Antal István feladata a Kállay-kormány (1942. március 9. – 1944. március 22.) tagjaként a „háború és a németek melletti maradéktalan elkötelezettség mindennapi bizonyítása, igazolása és propagálása” volt, „miközben maga a miniszterelnök és elbarátai – a kormányzó egyetértésével – folytathatták »hintapolitikájukat«”.⁴⁰ A kormányzati politika elképzeléseinek megvalósítására a nemzetvédelmi propagandaminiszter számára saját ügyosztályai álltak rendelkezésre.⁴¹ Ezek egyike a Nemzetpolitikai Ügyosztály volt, amely megnevezés alatt a Nemzetpolitikai Szolgálat korábbi ügyköréhez hasonlóan és személyi állományával folytatta működését.⁴²

35 == A témáról lásd bővebben Carr, 2010: 575–592.

36 == MNL OL K 428-A-494/21. *Napi Hírek*, 1941. július 21.

37 == Légrády *Győzelem* címfeliratú plakátját rendszerint téves tartalmi azonosítás kíséri napjainkban, miszerint a plakát az erdélyi területek 1940-es visszatérését dicsőíti, és annak alkalmából készült.

38 == Antal István és a kormányzati propaganda kapcsolatáról, előzményeiről lásd Gergely, 2004: 30–49.

39 == ÁBTL 3.1.9. V-87314. 57. Jelentés Légrády Sándorról, 1945. augusztus 2.

40 == Gergely, 2004: 37.

41 == Uo. 39.

42 == A Nemzetpolitikai Szolgálat 1942. évre, majd a Nemzetpolitikai ügyosztály 1943. évre meghatározott ügykörét lásd *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 1942: 639.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 1943: 685.

3. kép. 1942-ben Budapesten készült fotó, rajta Légrády Sándor *Te is tedd meg kötelességedet!* címfeliratú plakátja⁴³

4. kép. 1944-ben Budapesten készült fotó, rajta Légrády Sándor *Benne bízzatok!* címfeliratú plakátja⁴⁴

Az osztály vezetője hivatalosan Alföldi Alajos maradt, majd 1944-ben Eszterhás István váltotta tisztségében.⁴⁵ Légrády az új felállást kiadott plakátjai felsorolásánál az „Antal ideje” jelzővel illette, beszámolója szerint a propagandaminiszter több esetben egészen pontos utasításokkal látta el az elkészítendő munkáihoz.⁴⁶ Például a „*Te is tedd meg kötelességed* című plakát Dr. Antal István által legszigorúbb precizitással előre elkészített rajz volt, amelynek kivitelezésébe, mint alkalmazott bele se szólhattam” – állította Légrády.⁴⁷

43 == Fortepan / Lissák Tivadar: 71993. sz

44 == Fortepan / Lissák Tivadar: 72865. sz.

45 == Alföldi Alajos távozásáról lásd: ÁBTL 3.19. V-87314. 69–70. Alföldi Alajos gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. augusztus 15. Eszterhás István 1936-tól a Miniszterelnökség Sajtóosztályának sajtóelőadója volt, majd 1942-től a nemzetvédelmi propagandaminiszter mellett teljesített szolgálatot. 1943-tól a propagandaminiszter alá rendelt Tájékoztatásai Ügyosztály, ezzel együtt pedig 1944-től a Nemzetpolitikai Ügyosztály vezetője volt. Az 1930-as évek közepétől jelentek meg publicisztikái, könyvei, illetve tevékenykedett szerkesztőként, a Turul Szövetség aktív tagjaként. Kerepeszki, 2012: 119–120, 130, 155–156.

46 == ÁBTL 3.19. V-87314. 54–56. Légrády Sándor gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. július 31.

47 == ÁBTL 3.19. V-84877. 23. Légrády Sándor levele az igazságügyi miniszternek, 1945. november 3.

A plakát nagyméretű betűkből kialakított felszólítása mögül egy magyar honvéd alakja mutatott nézőjére az első világháborútól alkalmazott toborzó plakátok jól ismert motívumát idézve.⁴⁸ Szintén a magyar honvédeket megtestesítő, monumentális katonafigura jelent meg a hazát szimbolizáló koronás magyar címer felett őrködve a *Benne bízzatok!* (1943) címfeliratú plakáton.⁴⁹ A háborúban harcoló honvédek és családjaik iránti szolidaritást, támogatást fejezték ki az *1942 karácsonya harcoló honvédeinké és hozzátartozóiké!* (1942), illetve az *Országos gyűjtés a honvéd családokért!* (1943) címfeliratú Légrády-munkák.⁵⁰

1942-ben már a háború jegyében rendezték meg a Budapesti Nemzetközi Vásárt (BNV) is, amely ennek hangsúlyát tükrözve a Nemzetközi Háborús Vásár elnevezést viselte. A kormányzati propagandában ekkor jelent meg a későbbiekben – a *Magyarok!*-ban és az *Országépítésben* – is gyakran visszaköszönő „Egység, fegyelem, munka, győzelem!” jelszó.⁵¹ A szlogen többek között a Nemzetvédelmi Propagandaminisztérium BNV területén felállított pavilonjának tornyán is feltűnt, ahol Légrády Horthy-címer-motívuma kísérette. A felirat és ábrázolás együttes vizuális alkalmazása Légrádyhoz köthető, mint ahogyan az ugyanekkor azonos kompozícióval kiadott *Egység, fegyelem, munka, győzelem!* plakát is.⁵²

5. kép. 1942-ben Budapesten készült fotó, rajta Légrády Sándor *Egység, fegyelem, munka, győzelem!* címfeliratú plakátja⁵³

48 == Fortepan / Lissák Tivadar: 71993. Légrády Sándor: *Te is tedd meg kötelességedet!* 1942. F. k.: Szilvássy Sándor, ny.: Klösz, j. b.[alra]. f[ent].: Légrády S.

49 == Fortepan / Lissák Tivadar: 72865. Légrády Sándor: *Benne bízzatok!* 1943. F. k.: Kőszegi Jenő, ny.: Klösz, j. b. f.: Légrády Sándor 1943. A plakátot két színváltozatban is kivitelezték, reprodukciója 1943-ban és 1944-ben számos alkalommal megjelent az *Országépítés* lapjain.

50 == Fortepan / Lissák Tivadar: 71998 és 72031.

51 == A szlogenhez lásd a *Magyarok!* plakátújság 1942-ben megjelent 45. számát és Mogyoróssy Kálmán *Egység, fegyelem, munka, győzelem!* című versét az 1943-as *Nemzeti Kalendárium* nyitóoldalán.

52 == Fortepan / Lissák Tivadar: 71992. Légrády Sándor: *Egység, fegyelem, munka, győzelem!* 1942. F. k.: Szilvássy Sándor, ny.: Klösz, j. j. f.: Légrády S.

53 == Fortepan / Lissák Tivadar: 71992.

1943-ban Légrády szignójával feltűnően nagy mennyiségben jelentek meg az ország történetének jelentős eseményeit, személyeit ünneplő évfordulós plakátok. Így például Horthy Miklós kormányzó 75. születésnapja vagy Kassa újbóli Magyarországhoz csatolásának 5. éve alkalmából.⁵⁴ A művész utólagos értékelése szerint az e témakörben elkészült munkái ugyan semmilyen formában sem tekinthetők valamely hadviselő fél melletti, vagy elleni agitációnak, ugyanakkor a nemzet történelméből kiemelt alakok, mozzanatok több esetben háborús tartalmat sugalmazva tűntek fel plakátjain.⁵⁵ Zrínyi Ilona születésének 300. évfordulója alkalmából „a hazáért mindent feláldozó hős lelkű magyar asszony” felirat kíséretében állt követendő példaként a nők előtt, a nemzetet fenyegető küzdelmek napjaiban.⁵⁶ A *Szózat* kezdő sorai pedig harcias hangvételi ábrázolás kíséretében elevenítették meg a Vörösmarty Mihály versét, annak 100 évvel korábbi, első felcsendülését követően.⁵⁷

Légrády nem csupán plakátjai kapcsán volt érintett az eseményekben, többek között a Zrínyi Ilona tiszteletére a munkácsi várban rendezett ünnepség dekorációs munkálataira is megbízást kapott.⁵⁸ A rendezvény filmhíradóban játszott közvetítéséből kivehető a felszólalók mögött elhelyezett képe, amely Zrínyi Ilonát és a gyermek II. Rákóczi Ferencet ábrázolta.⁵⁹ Ezen túl szintén a

6. kép. 1943-ban Budapesten készült fotó, rajta Légrády Sándor *Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar!* és *Magyarok! Ezer év óta vezérel bennünket első nagy királyunk Szent István szellem!* címfeliratú plakátjai⁶⁰

54 == OSZK PKT PKG.1943/241.; Fortepan / Lissák Tivadar: 72589.

55 == ÁBTL 3.1.9. V-84877. 23. Légrády Sándor levele az igazságügyi miniszternek, 1945. november 3.

56 == Fortepan / Lissák Tivadar: 72089.

57 == Fortepan / Lissák Tivadar: 72497. Légrády Sándor: *Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar!* 1943. F. k.: Vámos Kálmán, ny.: Klösz, j. b. f.: Légrády Sándor 1943.

58 == R. Vozáry Aladár mondja az ünnepi beszédet a munkácsi Zrínyi Ilona-ünnepségen. *Kárpáti Híradó*, 1943. május 8. 2.

59 == *Magyar Világhíradó*, 1007/2. 1943. június.

60 == Fortepan / Lissák Tivadar: 72497.

Magyar Világhíradó adásaiból azonosítható a kassai ünnepély, illetve a *Szózat* centenáriumi előadásának díszlete. Kassán a beszédekre felépített pódium, a Magyar Művelődés Házában (Budapest) pedig a színpad hátterét adva jelentek meg az alkalomra kiadott, plakátokkal azonos, feliratok nélküli, monumentális kompozíciók.⁶¹

A *Szózat* megzenésítésének 100. évfordulóját kísérő ábrázolás elszántságtól és erőtlől duzzadó, Arany János Toldi Miklósát idéző figurája egyik kezében ekével, másikban kardját feltartva jelent meg. Alakja a békében és háborúban egyaránt tetterre kész, hazája földjét egyszerre művelő és védő, nemzetét rendíthetetlenül szolgáló magyar eszményét testesítette meg.

Azonos a hangvétele és formanyelve az 1943-as Szent István-napra kiadott *Magyarok! Ezer év óta vezérel bennünket első nagy királyunk Szent István szelleme!* címfeliratú plakátnak, amelynek üzenetét Kállay Miklós miniszterelnök ünnepi rádióbeszéde világítja meg.⁶² Kállay szövegében, az ország dicső múltját küzdelmes jelenével összekapcsolva, a nemzet erejét, összefogásának, helytállásának szükségességét hangsúlyozta a háborús időkben. Horthy István egy évvel korábbi halála okán új tartalmi réteggel bővítette az ünnepet. „Azon a napon (1942. augusztus 20.) két nagy gondolat kellett, hogy egyesüljön bennünk: az ezeréves állami lét dicsőséges ünnepét ültük, és az ország legelső sorkatonája, Horthy István az ezereztendő kötelességteljesítés áldozatát mutatta be. Két szimbóluma lesz ezután Szent István napjának: az országot alapító király és az országot védő hős.”⁶³ E kettős gondolat látható Légrády ábrázolásán is, amelyen a „védő hős”, az országot jelképező magyar címer, illetve Szent István és állameszménye egy kompozícióban tűnnek fel.

A *Szent István* plakát esete jól rámutat a háborús tartalmú évfordulós plakátok alapvető motivációjára és számuk növekedésének okára. Érdeemes további figyelmet fordítani a magyar sajtó 1942. november 18-i irányvonalának alakítására.⁶⁴ Ullein Reviczky Antal – külügyi és miniszterelnökségi sajtófőnök – ekkor „a lapok feladatául szabta, hogy erősítsék a »közösségi érzést«, a »hazaftiasságot«, a »nemzet iránti szeretetet«, mert »nagy adag hitre, önbizalomra és nemzeti öntudatra van szükség«”.⁶⁵ E gondolatok megjelenítésére a háborús veszteségek fokozódásával, az 1943 januárjában történt doni katasztrófát követően még nagyobb szükség lehetett. Feltehetőleg ezeknek az igényeknek a képviselésével zajlott a Nemzetpolitikai Ügyosztály évfordulókat érintő munkája, amelynek feladata a „közvélemény lelki-

61 == *Magyar Világhíradó*, 1019/8. 1943. szeptember, 1030/7. 1943. november.

62 == Fortepan / Lissák Tivadar: 72497.

63 == *Magyar Világhíradó*, 1018/6. 1943. augusztus.

64 == A sajtó és a háborús propaganda kapcsolatáról, benne Antal István szerepéről lásd Sipos, 2007: 7–34.

65 == Uo. 224.

ségét egészségesen és hazafiasan befolyásoló országos és helyi nemzeti ünnepek kezdeményezése és megszervezése” volt.⁶⁶

Az „Antal idejeként” jelzett időszakból Légrády négy további plakátját nevezte meg, amelyek 1944-ben készültek. Az évfordulós plakátok sorát gazdagítja a magyar függetlenség, szabadság, testvériség és helytállás jelszavakat egyfajta intellemeént hangsúlyozó, Kossuth Lajos halálának 50. évfordulójára kiadott plakát.⁶⁷ Az ezt követő háromra azonban a művész már Magyarország német megszállása után kapott megbízást. Antal István hivatalosan 1944. március 22-ig töltötte be a tárca nélküli nemzetvédelmi propagandaminiszter tisztségét, az 1944-től Nemzetvédelmi Propagandahivatal néven működő szervet azonban az év októberéig tovább irányította.⁶⁸

= = „Ez a három utolsó a Vezérkari Főnökség intenciói és utasítása szerint készült”⁶⁹

Légrády 1944-ben kiadott *Magyar hősnék magyar földet!*, *Téli ruhát honvédeinknek!*, *Élni Fogunk!* plakátjai beszámolója alapján a Vezérkari Főnökség intenciói és utasításai szerint készültek.⁷⁰ A Nemzetpolitikai Ügyosztály alkalmazásában álló művész Vezérkari Főnökséghez (Vkf.) köthető és annak instrukcióit követő megbízásai intézményrendszeri összefüggések mentén magyarázhatók. A Vkf. és a honvédelmi miniszter kettős irányítása alatt működött a Vkf. 6. osztálya, amely különböző ügyosztályok révén magában foglalta többek között a belföldi honvédelmi propaganda és a nemzetvédelmi szolgálat irányítását.⁷¹ Utóbbi kapcsán a honvédelmi miniszter 1942. július 31-én a Vkf. 6. önálló osztállyá alakítására vonatkozó rendeletének 2/c. pontjában a következő szerepelt:⁷² „A nemzetvédelmi szolgálat vezetése és irányítása a honvédségen belül és az ország közvéleményében, a honvédség érdekeinek megfelelően szorosan együttműködve a m. kir. nemzetvédelmi és propaganda miniszterrel.”⁷³ Minden bizonnyal ilyen módon – már az 1944-es plakátokat

66 == *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 1943: 685.

67 == Fortepan / Lissák Tivadar: 72658.

68 == Gergely, 2004: 49–54. A tárca nélküli nemzetvédelmi propagandaminiszteri tisztséget a Szálasi-kormány tagjaként 1944. október 16-tól Kassai-Schallmayer Ferenc, a Nyilaskeresztes Párt propagandafőnöke vette át.

69 == ÁBTL 3.1.9. V-87314. 56. Légrády Sándor gyanúsított kihallgatásának jegyzőkönyve, 1945. július 31.

70 == Uo.

71 == Gorda, 2012: 83–91.

72 == A Vkf 6. működéséről, együttműködési kötelezettségeiről kinevezett vezetője, Kádár Gyula is részletesen beszámolt visszaemlékezésében. Kádár, 1978: 428. skk.

73 == Közli: Gorda, 2012: 85–86.

megelőzően is – a nemzetvédelmi és propagandaminiszter hatáskörében foglalkoztatott művészként került kapcsolatba Légrády a Vkf. iránymutatásaival.⁷⁴

A honvédség tagjait, illetve a „harcosokat” szólította meg a *Magyar hősnék magyar földet!* című munkája.⁷⁵ A plakát a Miniszterelnökség 1944. szeptemberi M. E. 3.480/1944 számú, „az egyéni fegyverténnyel különös érdemet szerzett harcosok soron kívüli földhöz juttatása” tárgyában kiadott rendeletének széles körű vizuális hirdetését szolgálta.⁷⁶ A határozat a páncélos harcokcsik ártalmatlanná tételét szorgalmazta, még hozzá közelharc eszközökkel, az így sikerrel jártaknak pedig öt hold földet kínált. A plakát az 1944 őszére valószínűleg igencsak megcsappant harci kedvet kívánta növelni, ezért a cselekmény közben életüket veszítők családjai számára a jutalom kétszeresét ígerte. Mind a szövegezés, mind az ábrázolás a hősi erényeket és a nemzetért való önfeláldozást propagálta. Légrády pátoszos hangvételű plakátján

7. kép. 1944-ben Budapesten készült fotó, rajta Légrády Sándor Magyar hősnék magyar földet! címfeliratú plakátja⁷⁷

74 = = A három plakát felelős kiadója Kőszegi Jenő volt, mint ahogyan a Benne bízzatok! és Kossuth címfeliratú plakátoké is. Dr. Kőszegi Jenő Péter (1913, Újvidék – ?) az 1940-es években a Magyar Távirati Iroda és a Magyar Országos Tudósító első munkatársa, majd 1941 októberétől a Kárpáti Híradó Kiadóvállalat igazgatója volt. (Dr. Kőszegi Jenő a Kárpáti Híradó Kiadóvállalat igazgatója. *Kárpáti Híradó*, 1941. október 30. 5.) 1941-től a Sajtókamara tagja volt, illetve szintén 1941-ben a honvéd vezérkar főnökének elismerésében is részesült. (*Honvédségi Közlöny*, 1941. március 3. 99.) 1942-ben a Finn Fehér Rózsarend I. osztályú lovagkeresztjével tüntették ki. (*Honvédségi Közlöny*, 1942. január 20. 4.) Neve a Vkf/2. Osztály és a hadtestek kémelhárító osztályának vezetőit, beosztottjait és ügynökeit tartalmazó névsorban is megjelenik. ÁBTL 4.1. A-1251.

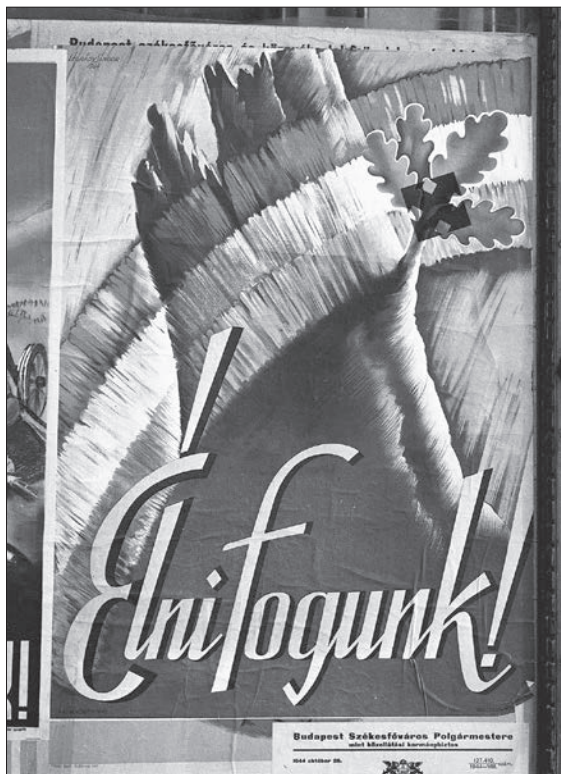
75 = = Légrády Sándor: *Magyar hősnék magyar földet!* 1944. F. k.: Kőszegi Jenő, ny.: Klösz, j. j. f.: Légrády Sándor; *Honvédségi Közlöny*, 1944. szeptember 30. 601.

76 = = Uo.

77 = = Fortepan / Lissák Tivadar: 72902.

lángoló harckocsi és az azt harcképtelenné tett katona, sisakján dicső tettét hirdető babérkoszorúval, jelenik meg. A feliratozásból tipográfiai megoldások alkalmazásával emelkedik ki a „hősnek földet!” összetétel, háttérben pedig a búzakéve, amely a haza által kínált gazdag termőfölddel kecsegtet. A kockázatos harci cselekedet glorifikációjával szemben a honvéd katonák nehéz téli küzdelmeinek enyhítését célozta meg a *Téli ruhát honvédeinknek!* címfeliratú plakát.⁷⁸

A harmadik, *Élni fogunk!* címfeliratú plakát tervezésére Légrády vallomása szerint az angol–amerikai bombázások miatt kérték fel.⁷⁹ A megbízás célja a lakosság túlélésre, kitartásra biztatása és egy pozitívabb jövő reményének fenntartása volt, a plakátok kiragasztását a megrongálódott, romos házak maradványaira tervezték.⁸⁰ Légrády plakátjának központi motívuma egy tölgy félbetört törzse és friss hajtása.⁸¹ A fa újonnan növekvő ágának tövében, annak mintegy táptalaját szolgálva, a képteret átívelő, nemzeti trikólórból formált szivárvány jelenik meg. A figurális kompozíció jelentéstartalmát alul nagyméretű címfelirat (*Élni fogunk!*) nyomatékosítja. Noha a plakátot 1944. október 10-én kinyomtatták, kormányzati utasításra mégis visszatartották kiadását. A művész értelmezése szerint ennek oka az angolszász kormányokkal való megállapodásban keresendő, amely következtében a magyar vezetés igyekezett elkerülni mindennemű politikai provokációt, így az eseményekre reflektáló propagandát is. Egy héttel a Szálasi-

8. kép. 1944-ben Budapesten készült fotó, rajta Légrády Sándor *Élni fogunk!* címfeliratú plakátja nyilaskereszttel⁸²

78 == Fortepan / Lissák Tivadar: 72924.

79 == Légrády Sándor *Élni fogunk!* címfeliratú plakátja nyilaskereszttel, 1944. F. k.: Kószegi Jenő, ny.: Klösz, j.b.f.: Légrády Sándor 1944; ÁBTL 3.1.9. V-84877. 22. Légrády Sándor levele az igazságügyi miniszternek, 1945. november 3.

80 == ÁBTL 3.1.9. V-84877. 5. Légrády Sándor gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. május 25.

81 == Légrády a megrendelés teljesítéséhez egy korábbi bélyegtervét és annak ötletét használta, amelyet az 1940-es „Erdélyért” bélyeg pályázat témájához készített. *Angyal*, 2007: 171–172.

82 == Fortepan / Lissák Tivadar: 72885.

kormány hatalomra kerülését (1944. október 16.) követően azonban Légrádyt a Honvédelmi Minisztériumba rendelték, és tájékoztatták, hogy a tervezett 50 000 plakátnak mégis meg kell jelennie. Felszólították, hogy művét a „nyilas világnak” megfelelően alakítsa át, melyet saját bevallása szerint művészi szempontokra hivatkozva megtagadott. A nyilaskereszt feltüntetéséhez a minisztérium ennek ellenére is ragaszkodott, ezt a nyomdai kivitelezéssel megbízott Klösz György és Fia Grafikai Műintézet Légrády kérésére 1945-ben írásban igazolta.⁸³ A művész ezzel támasztotta alá védekezését a vád szempontjából legsúlyosabbnak tekinthető *Élni fogunk!* plakáttal és az azon megjelenő nyilaskereszttel kapcsolatban.⁸⁴

= = = Alkalmazott művész a változó politikai keretrendszerben

Légrády Sándor Budapest ostromáig teljesített szolgálatot a kormányzati propaganda kötelékében, amely momentum egyben aktív plakátfestői tevékenysége végét is jelentette.⁸⁵ Ugyanakkor már közvetlenül a világháború után, 1945-ben szignójával jelent meg a Bajcsy-Zsilinszky Endre-emlékbélyeg a Magyar Posta kiadásában. Bélyeggrafikusi karrierje ténylegesen csak népbíróvási felmentése után folytatódhatott. 1947 végén vagy 1948 elején tért vissza az Állami Nyomdához, amelynek termékeny és elismert tervezője volt egészen 1980-as nyugdíjazásáig. Fél évszázados pályája alatt a Magyar Posta több mint 300 bélyegét forgalmazta, a szakirodalom pedig a mai napig a magyar bélyegművészet egyik, ha nem legnagyobb alakjaként tartja számon.⁸⁶

83 == ÁBTL 3.1.9. V-84877. 5. Légrády Sándor gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. május 25.; uo. 7. Klösz György és Fia Grafikai Műintézet Üzemi Bizottságának levele Légrády Sándornak, 1945. május 23.

84 == Az 1944-ben kiadott Légrády-plakátok tipográfiájához hasonló betűkből, írásjelből kialakított szöveggel, szintén Kőszegi Jenő felelős kiadásában ismert egy további jelzés nélküli munka. Az *Azért is...!* címfelirattal megjelent plakát Archív fotók tanúsága szerint a *Téli ruhát honvédeinknek!* plakáttal egy időben, azt nem sokkal követve kerülhetett kiragasztásra. (Fortepan / Lissák Tivadar: 72924.) Ábrázolása – láncait leszakító magyar paraszt, kezében a hungarizmus nyilaskeresztes védőpajzsával, lábai közt a védelmezendő országot jelképező épületegyüttessel, tájjal –, formanyelve beilleszthető Légrády műveinek sorába. Szintén kérdéseket vet fel egy korábbi, Légrády munkái közé szintén illeszthető 1942-es plakát, amely szignó és a felelős kiadó feltüntetése nélkül jelent meg. (Fortepan / Lissák Tivadar: 71798.) Ezen, a kormányzati propagandaplakátokon gyakran alkalmazott „Magyarok!” felkiáltást követően Bárdossy László miniszterelnök beszédének sorai olvashatók: „*Nemzetünk, otthonunk, családi tűzhelyeink, templomaink oltalmáért folytatunk védelmi háborút és azért, hogy magyarokként élhessünk ezen a földön újabb ezer éven át.*” A szövegen túl az antibolszevista propaganda jellegzetes vörös szórnyét láthatjuk, amint a magyar honvéd fegyverével szembeszáll vele hazáját, családját óvva. Könnyen elképzelhető, hogy a két plakát Légrádyhoz köthető, azonban a pontos azonosításhoz további kutatás szükséges.

85 == ÁBTL 3.1.9. V-84877. 5. Légrády Sándor gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. május 25.

86 == Csáky, 2007: 147–152.

Légrády esete szemléletesen példázza, hogy az 1945-ös történelmi, politikai cezúra nem jelentette a korábban állami, kormányzati megrendeléseket teljesítő alkalmazott művészek karrierjének végét.⁸⁷ Szakmájuk okán megélhetésüket megbízásaik biztosították. Felkészültségük, megszerzett tapasztalatuk, tudásuk – múltjuk viszonylagos elhallgatása mellett – jól kamatoztatható volt, hiszen a különböző politikai, ideológiai keretrendszerek ellenére a propaganda alapjellegét, természetét tekintve állandó. Légrády, ha megbízása megkívánta, munkáival éppúgy kiszolgált a második világháború utáni állami reprezentáció igényeit, mint ahogyan azt Horthy Miklós kormányzásának idején tette. Már 1945 tavaszán – még őrizetbe vétele előtt – a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok részére dolgozott. Az igazságügyi miniszternek írott leveléből tudható például, hogy 240 x 160 cm nagyságban rajzolta meg Dózsa, Petőfi, Kossuth, Marx, Engels, Lenin, Sztálin arcképét.⁸⁸ Az első május elsején pedig az „ünneplők stráfkocsin vitték a művész 5 x 9 méteres, színes, monumentális dekorációját”.⁸⁹ Az 1950-es években egymás után jelentek meg bélyegei különböző témákban. A Rákosi-rendszer és eszméit reprezentálták többek között az *Első öt éves terv* (1950), a *Felszabadulás* (1950), az *Első ötévesterv eredményei* (1951), a *Nagy októberi szocialista forradalom* (1952) bélyegsorai.

1956-ban a forradalom kontextusában értelmezhetőek Légrády megvalósultalan Kossuth-címeres bélyegtervei.⁹⁰ Továbbá nevét megtaláljuk a Magyar Festőművészek Forradalmi Bizottságának tagjai között.⁹¹ A fentiek ellenére mégis Légrády feladata volt a Magyar Népköztársaság új, 1957-ben elfogadott címerének megtervezése. A Kádár-címer keletkezéséről Légrády a következőképpen számolt be. „A címer megtervezése életem legemlékezetesebb és legszebb feladata volt. Bár bélyegtervező vagyok, mégis tudták rólam, hogy foglalkozom a heraldika tudományával, azaz valamelyest jártasságra tettem szert a címertan területén. 1957. első napjait írtuk, amikor a Parlamentbe hivattak. Az Elnöki Tanács vezetői fogadtak és közölték velem a feladatot: három héten belül meg kell alkotni a Magyar Népköztársaság új címerét. [...] sok-sok vázlat tanúskodik arról, milyen hallatlanul nehéz, összetett munka volt a címer megtervezése.”⁹² Mindemellett a címer tervezésének körülményei a művész fia, Légrády Csobán Ákos közlése alapján híresültek el. E szerint Légrádyt 1957-ben „erőszakkal tartották fogva az állambiztonság emberei, hogy öt

87 == Ezt mutatja többek között Konecsni György és Gönczi-Gebhardt Tibor példája is.

88 == ÁBTL 3.1.9. V-84877. 24. Légrády Sándor levele az igazságügyi miniszternek, 1945. november 3.

89 == László, 1976: 27.

90 == Angyal, 2007: 167–168.

91 == ÁBTL 3.1.9. V-150394. 82.

92 == Erdős, 1977: 2.

nap alatt új címert alkosson”.⁹³ A kutatás jelen állapotában erre utaló állambiztonsági iratok nem ismertek, azonban az 1964 és 1967 közötti időszakban a „Vitéz András” fedőnevű ügynök jelentett Légrádyról és érintőlegesen családjáról.⁹⁴ „Vitéz” Légrády 1966-os amerikai tanulmányútja előtt, a művész meghívására járt annak otthonában, majd távolléte során többször meglátogatta feleségét. Jelentéseiből kiolvasható Légrády szoros és aktív kötődése a katolikus egyházhoz, kapcsolata 1956-os emigránsokkal és az a törekvése, hogy művészetét nemzetközi szintéren is népszerűsítse. E témakörnek pusztán felvetése is jól jelzi, hogy Légrády Sándor alakja körül még számos a feldolgozásra, megválaszolásra váró kérdés.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.2. Munka dossziék

M-39112. Vitéz

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-150394. Dokumentum anyag 1956–1958

V-84877. Légrády Sándor

V-87314. Vollner [Wallner] Aurélné és társai

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-1251. Névsor a VKF/2. Osztály és a hadtestek kémelhárító osztályának vezetőiről, beosztottjairól és ügynökeiről (A–L)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 428-A-494/21. A Magyar Távirati Iroda napi tudósításai 1920–1956.

Napi Hírek, 1941. július 21.

Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtár (OSZK PKT)

PKG.1941/202. Légrády Sándor: Plakát Horthy Miklós 75. születésnapjára, 1943.

F.k.: Szilvássy Sándor, ny.: Klösz, j. középen: Légrády Sándor

PKG.1943/241 Légrády Sándor: Magyar kenyér ünnepe Szabadkán. [...]

Rendezte a Nemzetpolitikai Szolgálat, 1941. F.k.: Molnár Sándor,

ny.: Klösz, j. j. f.: Légrády S.

93 == Gál, 2016: 1365. A hivatkozott cikk írója, Gál Vilmos Ihász Istvánnal közösen volt a kurátora a Magyar Nemzeti Múzeum 2016-os *Rejt/Jel/Képek 56' – A forradalom titkos művészete* című kiállításnak, amelyben külön egységként jelent meg a Kádár-ómer „születése”. A keletkezés körülményét Légrády Osobán Ákos közlésére alapozva prezentálták.

94 == ÁBTL 3.1.2. M-39112. 312–320, 397–404, 426–438.

=== Hivatkozott irodalom ===

Angyal, 2007

Angyal Erzsébet: Egyéniség és konformizmus Légrády Sándor bélyegtervezői életművében. In *Hírközlési Múzeum Alapítvány Évkönyve, 2006*. Szerkesztette: Bartók Ibolya – Egervári László. Hírközlési Múzeum Alapítvány, Budapest. 164–173.

Bárdi, 2024

Bárdi Sára: „Ábrázoló művészeti propaganda” a második világháború első éveiben. In *Vizualitás és történelem*. Szerkesztette: Kunt Gergely – Tamás Ágnes. Hajnal István Kör, Eger–Vác. (Megjelenés alatt.)

Carr, 2010

Carr, Gillian: The Archaeology of Occupation and the V-sign Campaign in the Occupied British Channel Islands. *International Journal of Historical Archaeology*, 4. sz. 575–592.

Csáky, 2007

Dr. Csáky György: A művész és a megrendelő, Légrády Sándor és a Magyar Posta. In *Hírközlési Múzeum Alapítvány Évkönyve, 2006*. Szerkesztette: Bartók Ibolya – Egervári László. Hírközlési Múzeum Alapítvány, Budapest. 147–152.

Erdős, 1977

Erdős Ákos: Vendégünk volt Légrády Sándor bélyegtervező művész. *Dunántúli Napló*, 270. sz. 2.

A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek I. sz. jegyzéke, 1946

A fasiszta szovjetellenes antidemokratikus sajtótermékek I. sz. jegyzéke.

Második, javított kiadás. Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, Szikra Irodalmi és Lapkiadó-vállalat, Nyomdai R. T., Budapest. 3.

Gál, 2016

Gál Vilmos: Elrejtett '56-os képek a Nemzeti Múzeumban. A Forradalom titkos művészete. *Élet és Tudomány*, 43. sz. 1363–1365.

Gergely, 2004

Gergely Jenő: Bevezető. In Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. *Antal István sajtófőnök emlékiratai*. Szerkesztette: Gergely Jenő. Palatinus, Budapest. 13–62.

Gorda, 2012

Gorda Éva: *A magyar haditudósítás az első és második világháborúban.*

Doktori értekezés, témavezető: Dr. Szabó József nyugalmazott alezredes, egyetemi docens. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, Budapest.

Hámori, 1997

Hámori Péter: Kísérlet egy „Propagandaminisztérium”

létrehozására Magyarországon. A Miniszterelnökség V. Társadalompolitikai Osztályának története, 1938–1941. *Századok*, 2. sz. 353–382.

Kádár, 1978

Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig.* Magvető, Budapest.

Kerepeszki, 2012

Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban.* Attraktor, Máriabesnyő.

László, 1976

László Miklós: Az ország névjegye. *Magyarország*, 13. sz. 27.

Lencső, 1972

Lencső László: Légrády Sándorról. *Művészet*, 6. sz. 24–25.

Molnár, 2001

Molnár Sándor: Teleki Pál titkos tevékenysége a Sándor-palotában.

In *Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből.* Szerkesztette: Vigh Károly. Századvég, Budapest. 31–92.

Novotny, 2007

Dr. Novotny Erzsébet: Grafikus a nyomdában. In *Hírközlési Múzeum*

Alapítvány Évkönyve, 2006. Szerkesztette: Bartók Ibolya – Egervári László. Hírközlési Múzeum Alapítvány, Budapest. 153–160.

Pallos, 2010

Pallos Lajos: Magyar kormányzati propaganda, 1938–1941. *Limes*, 1. sz. 53–64.

Sipos, 2007

Sipos Balázs: „Ezzel a kérdéssel ne méltóztassanak foglalkozni”. Világháborús

sajtóirányítás és az 1942/1943-as főszerkesztői értekezletek. In „...a háború szolgálatában.” *Főszerkesztői értekezletek 1942. szeptember 22. – 1943. augusztus*

25. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette: Joó András.
Napvilág – Magyar Távirati Iroda, Budapest. 7–34.

Sipos, 2011

Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*. Argumentum, Budapest.
222–229.

Szentmiklóssy (szerk.), 1930

A magyar feltámadás lexikona. Szerkesztette: Dr. Szentmiklóssy Géza. Magyar feltámadás lexikona kiadása, Budapest.

=== Internetes hivatkozások ===

Lissák Tivadar Fortepannak adományozott fotói (Fortepan / Lissák Tivadar).
<https://fortepan.hu/> (utolsó letöltés: 2024. 05. 31.).

Zrínyi Ilona születésének 300. évfordulója Munkácson. *Magyar Világhíradó*, 1007/2.
1943. június. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5043> (utolsó letöltés:
2024. 05. 31.).

Kállay Miklós m. kir. miniszterelnök rádiószózata Szent István napján. *Magyar Világhíradó*, 1018/6. 1943. augusztus. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5139> (utolsó letöltés: 2024. 05. 31.).

Egressy Béni – Vörösmarty Mihály Szózatának ünnepélyes előadása a mű születésének 100- éves évfordulójára. *Magyar Világhíradó*, 1019/8. 1943. szeptember. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5147> (utolsó letöltés: 2024. 05. 31.).

Kassa hazatérésének ötödik évfordulója. *Magyar Világhíradó*, 1030/7. 1943. november. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5535> (utolsó letöltés: 2024. 05. 31.).

==== Sajtó ====

Budapesti Közlöny, 1940

Honvédségi Közlöny, 1942, 1944

Ifjúság Testnevelés, 1925

Kárpáti Híradó, 1941, 1943

Magyarok! plakátújság, 1939–1943

Magyarság, 1926

Magyar Iparművészet, 1940

Magyarország tiszti cím- és névtára,
1941–1944

Nemzeti Kalendárium, 1942–1944

Országépítés, 1941–1944

Budapest XIV. A felvétel a Nemzeti Sportcsarnok (később Gerevich Aladár Nemzeti Sportcsarnok) előtt készült, háttérben a Millenáris sporttelep és a Stefánia út épületei. Vas Zoltán mint budapesti közellátási kormánybiztos beszédet tart 1945. április 2-án, az Ideiglenes Nemzetgyűlés budapesti képviselőinek választásakor, 1945.

Fotó: Fortepan / Bauer Sándor

Kulcsszavak

=====

második világháború, plakátművészet, propaganda

/ A State-Commissioned Artist /

Sándor Légrády and his propaganda posters during the Second World War

SÁNDOR LÉGRÁDY (Budapest, 1906 – Budapest, 1987) was a prominent Hungarian applied artist, celebrated for his significant contributions to stamp art. He is particularly renowned for designing the national „Kádár” coat of arms used by the Hungarian People’s Republic from 1957 to 1990. However, during the Second World War, Légrády’s work were widely recognized through its use in government propaganda.

In 1941, he commenced his role as a contracted painter and art designer for the Nemzetpolitikai Szolgálat (National Political Service). His applied art was extensively utilized to advance government propaganda objectives until the winter of 1944. Due to his involvement in creating propaganda posters during this period, he was investigated for war crimes from the summer of 1945 until his acquittal by the People’s Court in August 1949.

Using documents from these investigations, this article explores a previously ignored aspect of Légrády’s career. It provides a detailed analysis of the propaganda posters he produced between 1941 and 1944 and examines the historical and political contexts that influenced their creation.

Budapest VIII., Múzeum körút – Bródy Sándor
utca sarok, Múzeum kávéház, 1956.

Fotó: Fortepan / Madarász Géza

==== Kollár János Miklós =====

/// Asztaltársaság a ledöntött Apponyi-szobor árnyékában

„Az összejövetel tagjai mind erősen jobboldali érzelmű, a népi demokráciára káros és megbízhatatlan személyekből tevődik össze, akik a horthysta rendszert kiszolgálták és nem hívei a népi demokratikus rendszernek.”¹

A központi politikai nyomozó szervek úgynevezett belső reakció elhárításával foglalkozó II/5-b alosztálya² a „Magyar Mihály” fedőnevű ügynökének köszönhetően 1958 tavaszán vette hírért, hogy a budapesti Belvárosi Kávéházban péntek esténként erdélyi származású, a két világháború közötti időszakban fontosabb katonai, rendőri, illetve közigazgatási pozíciókat betöltő idős férfiakat magába foglaló asztaltársaság szokott találkozni.³ A „szűrt levegőjű”⁴ 1950-es évek Budapestjén ugyanakkor nem a Felszabadulás téren összegyűlő „udvarhelyiek”⁵ volt az egyetlen, a szűkebb pátriáról nosztalgiazó, politizáló asztaltársaság.⁶ A nyomozati anyagokból ugyanis kiviláglik, hogy kishíján Székelyföld minden szeglete képviseltette magát a főváros különböző vendéglátó egységeiben: a Csík megyeiek feltehetően minden hónap második vasárnapján találkoztak a Kárpátia étteremben, miközben a háromszékiek minden hónap első vasárnapján gyűltek össze az Erzsébet Királyné Szálló sörözőjé-

1 == 3.1.5. ÁBTL O-10848. Javaslat előzetes ellenőrző csoportdosszié nyitására, 1958. augusztus 13.

2 == A szervezeti felépítésről lásd Cseh, 1999: 73–90.; a II/5. Osztályról: Takács, 2010: 1–15.

3 == 3.1.5. ÁBTL O-10848. Javaslat előzetes ellenőrző csoportdosszié nyitására, 1958. augusztus 13.

4 == Bereményi, 2016: 54.

5 == Az „udvarhelyiek” stb. fedőnevet az állambiztonsági szervektől kapták az asztaltársaságok.

6 == Az 1945-ben Felszabadulás névre átkeresztelt teret 1921-ben a korszak „grand old man”-járól, Apponyi Albertről nevezték el, amelynek napjainkban újfent Ferenciek tere a megnevezése.

ben.⁷ A „Kis Júlia” fedőnevű hálózati személy jelentései nyomán azt is tudjuk, hogy a Kolozsvári Református Kollégium egykori diákjai, élükön Szádeczky-Kardoss Lajos⁸ történésszel, időről időre ugyancsak a Kárpátia étteremben gyűltek össze.⁹ Mi több, bizonyos Aradról (Arad) és környékéről származó értelmiségiek és katonatisztek még az 1960-as évek derekán is tartottak hasonló összejöveteleket, kezdetben a Gellért sörözőben, majd a Múzeum Kávéházban, minden hónap utolsó keddi napjain. Az állambiztonsági szervek által „Aradiaknak” vagy „Erdélyieknek” elkeresztelt asztaltársaságok találkozóit egyébiránt az a Juhász Álmos szervezte, akit 1948-ban kémkedés vádjával életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, és csak 1957-ben szabadult, elnöki kegyelemmel.¹⁰ Ugyancsak a Belvárosi Kávéházban gyűltek össze minden szerdán az 1920-as években alakult Szepesi Szövetség tagjai is.¹¹ Az állambiztonsági iratok szerint az 1960 decemberében mintegy 25 főből álló társaság összejöveteleit Krisch Jenő¹² szervezte.¹³

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) meglehetősen széleskörű iratállománya között kutatva nem csupán az ezen tanulmány témáját szolgáló asztaltársaságokkal kapcsolatos iratokat tudjuk a trianoni menekültekhez, valamint a Párizs környéki békeszerződés következtében Erdélytől, illetve más, korábban a Magyar Királysághoz tartozó területekről elszakadt magyarokhoz kapcsolni. Az úgynevezett P-dossziék között ugyanis tucatnyi dokumentum foglalkozik olyan személyek mentesítési kérelmeivel, akik számos esetben az 1920 júniusá-

7 == ÁBTL 3.1.5. O-10848. 15. Papp Géza tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. április 25.

8 == Szádeczky-Kardoss Lajos (1886-1962): jogász, nyugalmazott ítélőtáblai bíró, ügyész. Azonos nevű édesapja történész, egyetemi oktató, illetve az MTA rendes tagja volt, kinek nagyszámú, Erdély történetével kapcsolatos munkája jelent meg.

9 == ÁBTL 3.1.2. M-20801. Tájékoztató jelentés, 1961. december 2.

10 == ÁBTL 3.1.5. O-16608/108. Javaslat Juhász Álmos ügyében előzetes ellenőrző dosszié nyitására, 1964. október 13.

11 == A szepesi menekültek Trianon utáni története meglehetősen jól dokumentált, velük kapcsolatban lásd Ablonczy (szerk.), 2011: 122-159.; Ablonczy–Koloh–Bátorfy, 2023; Szűts, 2012: 23-34.; 2010: 3-24.

12 == Krisch a trianoni békeszerződés után a székesfővárosi felső kereskedelmi iskola igazgatója lett, majd hamarosan a Szepesi Szövetség főtítkári, később elnöki tisztségét is magáénak tudhatta. Ő és Förster Dezső szerkesztették az 1931-ben megjelent *Szepesi Címtárat*, mely az alcím szerint „a trianoni Magyarországon élő szepesiek betűrendes és szakcímtára” lett.

13 == ÁBTL 3.1.2. M-30957/1. Jelentés a Szepesi Szövetség egykori tagjainak összejöveteleiről, 1960. december 1.

14 == 1944-ig összesen 21 zsidótörvényt, azaz a magyar zsidó lakosságot vallási, illetve később faji alapon diszkrimináló törvényt fogadott el az országgyűlés. Az úgynevezett zsidótörvények alól „legális” mentességet nyerhettek a hadirokkantak, a tűzharcosok, illetve a hősi halált halt szülők gyermekei és özvegyei, illetve azok, akik 1919. augusztus 1. előtt tértek át valamely másik bevett hitfelekezetbe. Az 1939. évi

ban aláírt döntés következtében voltak kénytelenek addigi lakhelyüket elhagyni.¹⁴ Az ÁBTL-ben található források között tehát nemcsak a repatriáltak 1945 utáni sorsa kutatható, de számos egyéni meneküléstörténetet is rekonstruálni tudunk az 1920-as évekből, miután a zsidótörvények alóli mentesítés egyik alapfeltétele volt, hogy a folyamodók olyan hazafias tettekkel tudják igazolni hűségüket a regnáló magyar államhoz, mint például az utódállamok ellenében kifejtett ellenállás, kémtevékenység, illetve maga a menekülés ténye.¹⁵ Összességében tehát elmondható, hogy az ÁBTL menekültekkel, vagy ha úgy tetszik, a trianoni döntés következtében az elcsatolt területekről származó magyarokkal kapcsolatos forrásait akár négyféleképpen is kategorizálhatjuk, ráadásul a mentesítésért folyamodók kérelmeinek forrásai már önmagukban is három különböző történelmi időszokról szolgálhatnak releváns információkkal.

A szóban forgó dossziék megjeleníthetnek egyfelől egyéni menekülési „élményeket” közvetlenül a trianoni békeszerződés utáni időszakból, egészen az 1920-as évek végével bezárólag. Mindeközben forrásértékkel bírnak a holokauszt és a menekültek kérdés összefüggéseiről. A P-dossziék azonban 1945 utáni iratokat is tartalmaznak, mely feljegyzéseket már az állambiztonság munkatársai készítették. A mentesítésért folyamodó zsidók számára 1944 tavaszán egyértelműen „jó pontot” jelentett vélt vagy valós antibolsevista múltjuk hangsúlyozása, arra azonban nem gondolhattak, hogy ha túléltek a holokauszt borzalmain, az 1950-es években éppen ezek az egyes esetekben eltúlzott vallomások jelenthetnek majd újabb veszélyt a személyes biztonságukra. A negyedik iratkategóriát végezetül pedig a szóban forgó asztaltársaságokkal foglalkozó operatív dossziék adják, melyek közül az egyik bemutatására a következő fejezetek tesznek majd kísérletet.

Annak oka, hogy az említett iratkategóriák közül jelen tanulmány elsősorban az „udvarhelyiekkel” foglalkozik, a téma kifejezetten érdekesítő mivoltán túl pusztán technikai: az ÁBTL idevonatkozó iratai között ugyanis csak az ezen asztaltársaságra nyitott iratokat sikerült egyben fellelni csoport-, illetve operatív dossziékba fűzve. E források segítségével a megfigyelések lelegejétől egészen a legvégéig rekonstruálhatóvá válik az állambiztonsági szervek operatív munkája (mindez

IV. törvénycikkben foglaltak alapján összesen kilenc kategória szerint lehetett mentesítést szerezni, ezek között már szerepeltek például az egyetemi tanárok, titkos tanácsosok vagy az olimpiai bajnokok is. Magyarország német megszállása után az 1944. április 26-án kiadott 1530/1944. sz. miniszterelnöki rendelet az összes addigi mentesítési kérelem felülbírálását rendelte el, mely feladat végrehajtására a Belügyminisztériumon belül egy kilenctagú bizottságot hívtak életre Endre László belügyi államtitkár vezetésével. Endre az összes kérelem elutasítását javasolta, azonban a harmadik ülésen Jaross Andor átvette a bizottság vezetését, és az általa tárgyalt mintegy 2000 ügyből 580 folyamodót mentesített. Karsai, 2005: 141–143.; Ungváry, 2020: 126–127.

¹⁵ = A mentesítési kérelmek és a menekültügy összefüggéseivel kapcsolatban lásd Kollár, 2023: 1–49.

természetesen nem jelenti azt, hogy a későbbiekben ne bukkanhatnának fel újabb, a csoporttal kapcsolatos források). A különböző kihallgatási jegyzőkönyvek, ügynöki jelentések és „bomlasztási javaslatok” olvasásának közepette kirajzolódni látszik a 1920 előtti dualista, illetve az 1920 utáni ellenforradalmi rendszerekben nevelkedett, illetve szocializálódott, majd karriert építő értelmiségiek, katonatisztek az 1948-tól felálló kommunista diktatúrával, illetve az 1956-os események sokkjából terrorral eszmélő, kádári restaurációval szembeni konfliktusának mibenléte. Az egyértelmű világnézeti, politikai konfliktusnak pedig további színezetet ad a trianoni békeszerződés által elcsatolt területek problematikája, amit két perspektívából is megfigyelhetünk. Adott egyfelől az eseményeket elszenvedő, szülőhelyüket elhagyni kényszerülő udvarhelyiek szemszöge, akik természetes nosztalgiával és érthető fájdalommal tekintettek vissza szűkebb pátriájukra, miközben a Kádár-rendszer számára ezek az asztaltársaságok a nacionalizmus, a (vélt) „irredentizmus” vagy pusztán csak a jobboldaliság tiltott eszméinek hordozói voltak, melyeket az államrendre veszélyesnek ítélték, ezért a kezdektől az összejövetelek mielőbbi felszámolására törekedtek.

= = = Az „Udvarhelyiek”

„Az eddig beérkező hálózati jelentések alapján még 1956. októberi ellenforradalmi események előtt is tudomással bírtunk a Belvárosi Kávéházban egy volt rendőrtiszti összejöveteletről, azt azonban nem tudjuk, hogy az itt résztvevő személyek azonosak-e azokkal, akik az ellenforradalom előtt is összejártak.”¹⁶

Miután 1958 márciusában „Magyar Mihály” jelentése nyomán az állambiztonsági szervek lefotózták az udvarhelyieket, azaz titokban fényképeket készítettek róluk, arra lettek figyelmesek, hogy a társaság tagjai között ott ücsörög egy korábban be szervezett, „Pilis” fedőnevű ügynökük, akit rövidesen aktivizáltak is az asztaltársaság elleni operatív munka támogatására. Eszerint a „ledöntött” Apponyi-szoborral szemközt összegyűlt a társaság, „melynek tagjai volt r. főtisztekből, volt horthysta katonatisztekből, gyártulajdonosból és más intellektuel egyénekből tevődik össze”, rendszeresen megbeszélték a hazai, illetve nemzetközi politikai helyzetet és az ezzel kapcsolatos háborús kilátásokat. A nyári jó idő beköszöntével a társaság székhelyét a Várkert Kioszkba helyezte át, ahol minden pénteken találkoztak. „Pilis”, aki nem sokkal korábban még gyanútlanul üldögélt „földijei” között, immáron a népi demokráciára káros és megbízhatatlan személyekként jellemezte székelyföldi barátait, akik nem hívei a fennálló demokratikus rendszernek.¹⁷

16 = = ÁBTL 3.1.5. O-10848. Jelentés Szántó László volt detektívfelügyelőről, 1958. március 11.

17 = = ÁBTL 3.1.5. O-10848. Javaslat előzetes ellenőrző dosszié nyitására, 1958. augusztus 13.

A találkozókra eljáró állandó tagok közül az állambiztonsági szervek négy személyt tartottak kiemelten fontosnak, akiket az asztaltársaság létrehozóinak, fő szervezőinek tekintettek. Köztük is az első helyen állt az 1889-ben az Udvarhely vármegyei Betfalván (Betești) született dr. Hegyi Sándor, aki a politikai rendőrség által összegyűjtött adatok szerint 1945 előtt mint rendőrtanácsos teljesített szolgálatot, majd a háború utáni koalíciós időszakban a Független Kisgazdapárt (FKGP) révén maradhatott a rendőrség állományában, ahonnan végül 1949-ben bocsátották el, miután személyét megbízhatatlannak ítélték.¹⁸ Karrierjét 1914 júliusában kezdte, és szépen emelkedve a ranglétrán, először a bűnügyi, majd 1939-től az erkölcsrendészeti osztály vezetői beosztását tudhatta magáénak, immáron rendőrfőtanácsosi beosztásban.¹⁹ Szolgálataiért cserébe 1943-ban elnyerte a magyar királyi rendőrfőkapitányhelyettesi címet,²⁰ majd novemberben a Nemzetvédelmi Kereszt büszke tulajdonosává válhatott.²¹ A Sztójay-kormány 1944 májusában leváltotta az erkölcsrendészet éléről,²² helyére pedig (gyakorlatilag a lefokozás szándékával) azt a Pataky Oszkárt nevezték ki, akinek segítségével korábban számos toloncházba előállított zsidó életét mentették meg (Pataky a toloncügyosztály vezetője volt).²³ A Nemzetvédelmi Kereszt kitüntetés elnyerésére az okot elsősorban a Horthy Miklós kormányzó iránti feltétlen hűség, illetve az 1919-es kommün elleni helytállás szolgáltatta, így élhetünk a gyanúperrel, hogy Hegyi sosem vált volna a háború után kiépülő kommunista államalakulat feltétlen hívévé, amit tovább erősít a tény, hogy 1945 után az FKGP színeiben kezdett politizálni.²⁴ Az állambiztonsági nyilvántartás szerint 1956-ban részt vett a Kisgazdapárt újjáalakításában, azonban az új igazgatási rendőrség megszervezésére való felkérést időskorára való tekintettel elutasította. Hegyi Sándor mindennapi betevőjét ekkoriban már éjjeliőrként kereste.²⁵

18 == ÁBTL 3.1.5. O-10848. Javaslat az „Udvarhelyi” társaság összejöveteleinek realizálására, 1958. szeptember 10.

19 == Kinevezések a rendőrségen. *Alkotmány*, 1914. július 2. 14.; *Hírek. Magyar Rendőr*, 1939. március 14. 132.

20 == Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 1943. január 9. 2.

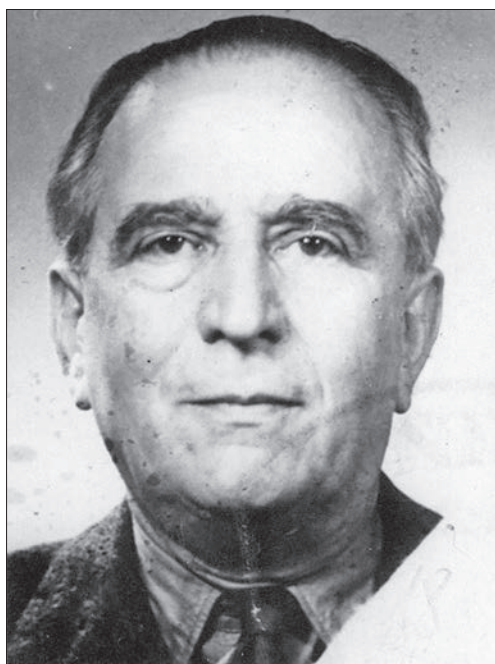
21 == Nemzetvédelmi kitüntetések. *Pesti Hírlap*, 1943. november 17. 6.

22 == Áthelyezések és megbízások a rendőrségen. *Nemzeti Újság*, 1944. május 18. 6.

23 == Székér, 2019: 66.

24 == A Nemzetvédelmi Kereszttel kapcsolatban bővebben lásd Pócs, 2022: 120.

25 == ÁBTL 3.1.5. O-10848. Javaslat az „Udvarhelyiek” fedőnevű csoport összejöveteleinek bomlasztására, 1959. május 5.

1. kép. dr. Hegyi Sándor²⁶

2. kép. vitéz Székely János²⁷

Ugyancsak rendszeres résztvevője volt az összejöveteleknek a második helyen priorált Paál Ferenc honvéd alezredes is, aki 1896-ban Székelyudvarhelyen (Odorheiu Secuiesc) született.³⁰ Fiatalkora ellenére 1920-ban már háborús veteránnak számított, ugyanis tartalékos hadnagyként a 82. (székely) közös gyalogezrednél szolgált.³¹ A Kolozsvári Református Kollégium egykori növendéke a háború után nem tért vissza Erdélybe, hanem a magyar honvédség kötelékében maradt.³² A két világháború között századosként szolgált, majd 1941. november 1-jén honvéd őrnaggyá léptették elő.³³ Az állambiztonsági jelentések szerint a második világháború alatt alezredesi rangban a vasúti szállításnál szolgált, miközben igyekeztek róla kihangsúlyozni, mi-

26 == ABTL 3.1.5. O-10848.

27 == Uo.

28 == Uo.

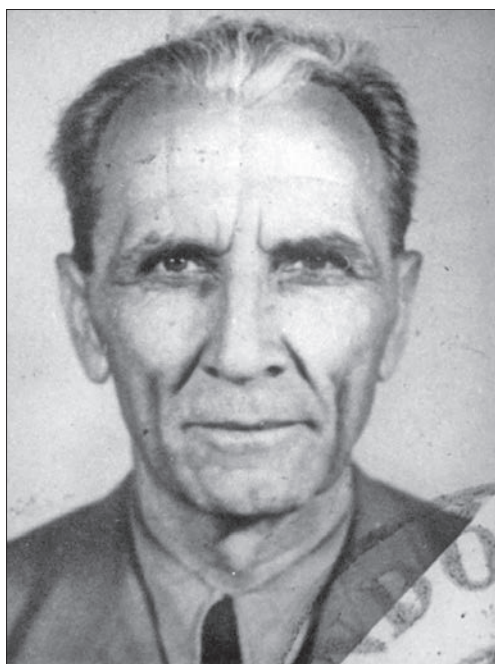
29 == Uo.

30 == ÁBTL 3.1.5. O-10848. Javaslat az „Udvarhelyiek” fedőnevű csoport összejöveteleinek bomlasztására, 1959. május 5.

31 == Magyar hadügyminiszteri rendeletek. Dicsérő elismerésben részesítették. *Honvédségi Közlöny*, 1920. február 14. 194.

32 == Iskolai értesítők, Kolozsvár, Református Kollégium, 1913: 74.

33 == Legfelsőbb elhatározások. Kinevezések az élelmezésügyi csapatnál. *Honvédségi Közlöny*, 1941. október 28. 598-599.

3. kép. dr. Paál Ferenc²⁸

4. kép. Ribárszky Sándor²⁹

szerint „erősen jobboldali magatartást tanúsított, nyilas és németbarát volt”.³⁴ Ennek az állításnak némiképp ellentmond, hogy 1943. március 29-én, akárcsak Hegyit, Paál Ferencet is kitüntették a Nemzetvédelmi Kereszttel (habár abból a perspektívából, ahonnan az állambiztonság munkatársai nézték, feltételezhetően nem látszott sok különbség).³⁵ Az „Udvarhelyi”-találkozók megszervezése egyébiránt nem az első ilyesfajta tevékenysége volt az alezredesnek, ugyanis az 1930-as években kitüntette magát a 82. gyalogezred hősi halottjainak állítandó emléktábla előkészítő munkálataiban, miközben emlékbizottsági tagként az összejövetelek és ünnepélyek szervezésében is fontos részt vállalt.³⁶ Személye nem volt ismeretlen a belügyi szervek előtt, ugyanis közvetlenül 1945 után Paál máris konfrontálódott az igazságszolgáltatással. A hadifogságból visszatérve, személyazonosságát, rangját és doktori címét elfedve, házat és hat hold földet igényelt (és kapott is) Godisán a Nemzeti Bizottságtól, azon a településen, ahol testvére körjegyzőként dolgozott.³⁷ Tettét később beismerte, mi-

34 = = ÁBTL 3.1.5. O-10848. Javaslat Dr. Paál Ferenc volt horthysta r. alezredes közigazgatási őrizetbevételére, 1958. június 6.

35 = = Legfelsőbb elhatározások. Kitüntetések adományozása. A Kormányzó Nemzetvédelmi Keresztet adományozott. *Honvédségi Közlöny*, 1943. április 21. 428.

36 = = Emléktábla leleplezés. *Esti Kurír*, 1930. április 18. 8. Vö. Kelemen, 1931: 311.

37 = = Godisa 1977. április 1-jén egyesült a szomszédos Felsőmindszentsel, így a két települést manapság Mindszentgodisaként lelhetjük meg a térképen.

nekutána a neki juttatott házat elvették tőle,³⁸ és közokirat-hamisítás címen eljárás indult ellene.³⁹ Paál Ferenc az 1950-es évek végének Magyarországon mindeközben segédmunkásként igyekezett boldogulni.⁴⁰

Kiemelt helyen foglalkozott az állambiztonság a Parajdon (Praid, szintén Udvarhely vármegye) 1894 májusában született Székely János nyugalmazott rendőralezreddessel is, aki 1922-ben rendőr-segédfelügyelői minőségben kezdte belügyi pályafutását a Budapesti Rendőr-főkapitányságon. 1941 júniusában nevezték ki rendőrfőfelügyelőnek. 1945 márciusában esküt tett az Ideiglenes Nemzetgyűlésre,⁴¹ majd 1945 áprilisában előléptették rendőr alezreddessé. Ahogy Hegyit, Székelyt is az 1948-as politikai fordulat sodorta el, ekkor ugyanis véglegesen nyugállományba sorolták, holott ugyanezen év január 21-én a „demokratikus” rendőrség megszervezésében végzett kiemelkedő érdemeinek köszönhetően megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend ezüst fokozatát, majd csaknem egy hónappal később Rajk László belügyminisztertől a Köztársasági Szolgálati Jel bronz fokozatát.⁴² Akárcsak Paál, Székely is a 82. gyalogezredben szolgált, habár 1915 júniusától 1920 decemberéig olasz hadifogságban raboskodott.⁴³ Székely emiatt le sem tette 1915-ben esedékes vizsgáit, ugyanis már a tanév kezdetén hadi szolgálatba lépett.⁴⁴ Tulajdonosa volt a Károly csapatkeresztnek, 1923-ban vitézi címet, 1942-ben pedig Arany Vitézségi érmet kapott.⁴⁵ Nem csoda, hogy ilyen pedigrével nem sokáig maradhatott aktív állományban, ráadásul 1949 után egy Rajktól kapott kitüntetés se tüntethette fel túl jó fényben a hatalom szemében. 1948 szeptemberében tehát végleg elköszöntek Székelytől, ráadásul 1951-ben ki is telepítették a Mátyás tér 9. szám alatti lakásából a Heves megyei Tarnazsádnányba.⁴⁶

Az utolsóként kiemelt személy némiképp kakukktojás, hiszen – ellentétben a társaság többi tagjával – az egykori asztalos-gyáros Ribárszky Sándor a Kaposvár-

38 == 3.1.9. V-23062. Határozat Paál Ferenc számára történő lakóház és 6 kat. hold mezőgazdasági ingatlan kiutalásáról, 1946. május 24.

39 == A vizsgálóbíró Paál Lajos felsőmindszenti körjegyzőt szabadlábba helyezte. Tovább folyik az eljárás visszaélési ügyben. *Dunántúli Napló*, 1948. május 6. 5.

40 == ÁBTL 3.1.5. O-10848. Javaslat az „Udvarhelyiek” fedőnevű csoport összejövételének bomlasztására, 1959. augusztus 11.

41 == Uo. Székely János esküje. 1945. december 20.

42 == ÁBTL 3.1.9. V-89890. Székely János közsolgálati beosztásainak részletezése, 1945. május 13. Maga Rajk is értesítő volt, és akárcsak Hegyi, illetve Székely, ő is az ottani református kollégiumban tanult. Innen nézve talán nem lehet véletlen Székely kitüntetése.

43 == V-89890. Katonai szolgálatok, 1945. május 13.

44 == Iskolai értesítők, Székelyudvarhely, Református Kollégium, 1914. 56, 75.

45 == ÁBTL 3.1.9. V-89890. Javaslat Székely János nyilvántartásba vételére, 1964. december 28.

46 == ÁBTL 4.1. A-292. Kitelepítettek listája.

tól nem messze található Csökölyön született 1892-ben. Az állambiztonsági szervek információi szerint a fénykorában 70 munkást foglalkoztató bútorgyáros üzemét 1945 után államosították, és 1956-tól asztalosmesterként helyezkedett el.⁴⁷ Személyével nehéz volt zöld ágra vergődnünk, ugyanis az iratokban gyakran Ribárszky, Ribánszky, illetve ezek „i” betűs névváltozataival is hivatkoztak személyére, akiknek egyébként korábban Budapest legkülönbözőbb pontjain, illetve kerületeiben voltak bútorüzlet-helyiségei.

Az állambiztonság által részletesen priorált négy személlyel szemben az 1958 tavaszán azonosított további kilenc taggal feltűnően keveset foglalkoztak a szervek. 1958 áprilisában a csoport tagjai közé sorolták Nemes Sándort (Székelyszentistván, [Ștefănești], Maros-Torda vármegye, 1882), dr. Papp Gézát (Csíkszereda, [Miercurea Ciuc], 1888), Sándor István rendőrfelügyelőt (Székelyandrásfalva, [Săcel,] Udvarhely vármegye, 1894), Nagy Domonkos tanítót, Jakab Dezső pénzügyi tanácsost (Székelyudvarhely, 1894), Márton Dénes pénzügyi titkárt (Székelyudvarhely, 1895), Daróczi Endre volt ügyvédet és Daróczi István volt bírót (Székelyudvarhely, 1876), valamint Farkas Imre mérnököt (Agyagfalva, [Lutița], Udvarhely vármegye, 1894). Egy hónappal később azonban Nagy Domonkost és Daróczi Endrét kivették a névsorból, akik valószínűleg csak ritkán járhattak el az összejövetelekre.⁴⁸ 1958 szeptemberére így csökkent 11 főre a nyilvántartottak létszáma, de mire a bomlasztásra sor került, valamilyen oknál fogva Daróczi István személye is érdektelenné vált a szervek számára.

A csíkszeredai Papp Géza a két világháború között ugyancsak a rendőrség állományában dolgozott, ráadásul 1935 júliusától kezdve rendőrfőkapitány-helyettesi rangban vezette a IV. kerületi kapitányságot.⁴⁹ Az állambiztonsági szervek információi szerint részt vett 1944-ben a kolozsvári zsidóság gettósításában, azonban ezt az információt sem cáfolni, sem pedig megerősíteni nem tudtuk.⁵⁰ Személye először akkor vált érdekessé, amikor 1958. április 25-én berendelték a Budapesti Rendőrfőkapitányságra, ahol kihallgatásnak vetették alá. Megkérdezték tőle, hogy kik és mióta járnak össze a Belvárosi Kávéházban, illetve melyek azok a témák, amiket hétről hétre rendszeresen megtárgyalnak. Papp ekkor tudósított a szerveknek arról is, hogy Budapest más-más pontjain ugyancsak összejárnak az egykori Csík, illetve Háromszék vármegyeiek is.⁵¹ Feltűnő, hogy az első „Pilis” szignálta jelentés nem sokkal később, május 22-én került az ügy dossziéjába. Ez akár lehetett volna csupán

47 = = ÁBTL 3.1.5. O-10848. Javaslat az „Udvarhelyiek” összejövetelének bomlasztására, 1959. február 2.

48 = = ÁBTL 3.1.5. O-10848. Összefoglaló jelentés a Belvárosi Kávéházban tartandó volt horthysta rendőrtiszti összejövetelről, 1958. május 22.

49 = = Személyi hírek. *Belügyi Közlöny*, 1935. július 14. 420.; Az utca rendje, 1936: 27.

50 = = ÁBTL 4.1. A-972/1. Vidéken élő horthysta rendőrtisztek és detektívek.

51 = = ÁBTL 3.1.5. O-10848. Papp Géza tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. április 25.

véletlen egybeesés is, az „udvarhelyiek” fedőnevű csoport bomlasztására tett javaslatból azonban kiderül, távolról sem erről volt szó. Először is, Papp nevét kihagyták a csoport tagjainak listájáról, majd a következő bekezdésből megtudható, miért: „...a fenti személyeken kívül még ügynökünk vesz részt az összejövetelen. Neve: Dr. Papp Géza volt horthysta r. főtanácsos.”⁵² Papp neve nem szerepel az ÁBTL hálózati nyilvántartásában (tehát egyértelműen kijelenteni azt, hogy hálózati személy volt, nem lehet), így az asztaltársaságáról jelentő ügynök a későbbiekben is csak „Pilis” néven szerepel majd jelen dolgozatban.

5. kép. Gyülekeznek az asztaltársaság tagjai. A jobb oldali sorban balról: Sándor István, Farkas Imre. Az asztalfőn ülő személy felismerhetetlen⁵³

52 = Uo. Javaslat az „Udvarhelyi” társaság összejöveteleinek realizálására, 1958. szeptember 10.

53 = 3.1.5. ÁBTL O-10848.

= = Az operatív munka kezdeti szakasza

„Az emeleti részen a Felszabadulás tér felé eső ablaknál a társaságot megtaláltam. Emlékezetem szerint 11-en voltak.”⁵⁴

Az udvarhelyiekkel kapcsolatos operatív állambiztonsági munka hozzávetőlegesen másfél évet ölel fel, mely 1958 márciusában kezdődött, és egészen 1959 októberéig húzódott. Az asztaltársaság „felfedezése” tulajdonképpen a balszerencsének vagy talán a véletlenek rendkívül szerencsétlen együtt állásának volt köszönhető, ugyanis a találkozókra rendszeresen ellátogató Sándor István egy olyan ismerősének, Szántó László volt detektívfelügyelőnek számolt be az asztaltársaságukról, akin keresztül az információ hamarosan a már említett „Magyar Mihály” ügynökhöz került. Szántó ráadásul meg is kérdezte az ügynököt, nem kísérné-e el az elkövetkezendő összejövetelre, mely alkalmon „Magyar” tartótisztje kapva kapott, és immáron feladatul adta ügynökének, hogy derítse fel a társaságot, valamint érje el, hogy újra meghívják.⁵⁵ „Magyar” pontosan az utasításnak megfelelően járt el, azonban sem azt nem tudta elérni, hogy az asztalfőn ülő Hegyi székkal kínálja, sem azt, hogy meghívják a következő összejövetelre.⁵⁶ Miután az ügynök csak négy személyt tudott elsőre beazonosítani, a II/5-b. alosztály a – többek között az operatív figyelést végző – II/9. Osztállyal közösen március 21-én több felvételt is készített az asztaltársaságról.⁵⁷ Így történt, hogy kiszúrták a társaság tagjai között beszélgető „Pilis” fedőnevű ügynököt, aki éppen ekkor már nem volt aktív státuszban, ugyanis 1956-ban kizárták a hálózatból. Mielőtt azonban az állambiztonság átadta volna a megfigyelői stafétát „Pilisnek”, 1958. április 11-én egy összefoglaló jelentést írtak vele, mely általánosságban foglalkozott az erdélyi magyarok, illetve a menekültek első világháború utáni repatriálásának történetével.

Az ügynök szerint az 1945 előtti rendőrség tisztikarán belül azért volt olyan magas az erdélyi származásúak aránya, mert Sándor László személyében 1917 és 1918 között a budapesti rendőrfőkapitány is Erdélyből, pontosabban Csíkszentimrérről származott. Nem tudni, hogy „Magyar” erdélyi származású volt-e, de az biztos, hogy a Horthy-korszakban ő is a rendőrség állományában dolgozott, ezért is ismerhette ilyen jól az asztaltársasághoz tartozókat. Az Erdélyből menekülteket Bethlen István miniszterelnök, illetve a Román Királysághoz csatolt területekről repatriált, magasabb beosztást nyert erdélyi politikusok „kitartottjainak” titulálta, akik szavajárásával élve „megjátszották” a hontalant, illetve a menekültet, miközben magukat nagyobb

54 = = Uo. Jelentés a Belvárosi Kávéházban lévő összejövetelről, 1958. március 18.

55 = = Uo. Jelentés Szántó László volt detektívfelügyelőről, 1958. március 11.

56 = = Uo. Jelentés a Belvárosi Kávéházban lévő összejövetelről, 1958. március 18.

57 = = Uo. Jelentés a Belvárosi Kávéházban tartott összejövetel lefotózásáról, 1958. március 22.

hazafinak kiáltották ki a befogadó társadalom tagjainál.⁵⁸ Kétségtelen, hogy egyes menekültek, de közöttük is kifejezetten az erdélyiek körében tetten érhető volt egyfajta sors-, illetve érdekközösség, tevékenységüket pedig bizonyos esetekben valóban igyekeztek összehangolni. Ez a fajta kivételezés azonban főként az Erdélyi Szövetség egykori holdudvarához tartozók között volt megfigyelhető, mely Népies Irodalmi Társaság (NIT) néven egyébiránt a két világháború között is tovább működött, habár neve ellenére nem túl sok érdeklődést mutatott a hazai irodalmi élet iránt. A Sebess Dénes⁵⁹ vezette NIT hosszú ideig fenntartotta szándékát az erdélyi ügyek befolyásolására, és a Bethlen támogatását élvező szervezet később az Erdélybe irányuló pénzügyi támogatások egy jelentős része felett is diszponált.⁶⁰ Ebbe a körbe tartozott többek között Petrichevich Horváth Emil is, akit az 1920 áprilisában életre hívott Országos Menekültügyi Hivatal vezetőjének neveztek ki.⁶¹ A több tíz ezer, befolyásos kapcsolatokkal egyáltalán nem rendelkező menekült számára viszont nem létezett ilyesféle „könnyített” pálya.

Az eddig feltárt források alapján az is egyértelmű, hogy az állam részéről a közigazgatás területén sem beszélhetünk direkt klientúraépítésről, mely a menekülteket, mint egyfajta „lekenyerezett” társadalmi csoportot, előnyösebb pozícióba juttatta volna. A helyi elit évtizedekre visszanyúló családi, illetve politikai kapcsolatait a helyismerettel nem vagy csak alig rendelkező menekülteknek nem állhatott módjukban pár esztendő leforgása alatt feltörni. Az, hogy az 1920-as években sok repatriált került különböző közigazgatási pozíciókba, elsősorban azzal magyarázható, hogy a tisztviselők aránya köreikben meghaladta az 54 százalékot, akiknek az államigazgatáson kívül máshol nem igazán lehetett volna munkát biztosítani.⁶² Ugyanakkor közülük is sokakat megrostált az 1922–23-as esztendőktől foganatosított B-listázás, melynek során legalább 26 ezer, nélkülözhetőnek nyilvánított tisztviselőt kényszernyugdíjaztak.⁶³ Ráadásul a menekülés időpontja éppen egybeesett a rendőrség államosításával, mely felszívta mindezen kádereket.⁶⁴ Ha tehát valóban úgy is történt, ahogy azt „Magyar” tapasztalta, és a rendőrségnél felülreprezentáltak voltak az erdélyi, illetve menekült származásúak, az a kijelentése, miszerint *„majdnem minden hivatalban sok vezető állású erdélyi ember volt, akik a később érkezetteket elhelyez-*

58 == Uo. „Magyar Mihály” fedőnevű ügynök jelentése az erdélyi menekültekről, 1958. április 11.

59 == Korábban ugyancsak Sebess vezette az 1919. szeptember 30-án létrehozott úgynevezett „erdélyi minisztériumot”, habár a Béke-előkészítő Iroda B osztályának szervezetébe betagolt, menekültekkel foglalkozó titkos minisztérium valós politikai irányítója és szervezője mégiscsak Bethlen István volt. Romsics, 2019: 169-170.

60 == Egrý, 2015: 225-226.

61 == MNL OL K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. április. 14.

62 == Csóti, 2002: 29.

63 == Hajdú, 1980: 31.

64 == Az államosításról részleteiben lásd Androvicz, 2020: 8-39.

ték, engedélyhez juttatták (trafik stb.) és általában anyagilag és társadalmilag felkarolták”, mindenképpen túlzó, illetve általánosító, egyben meglehetősen rosszindulatú volt.⁶⁵ Számos Erdélyből áttelepült politikus került az 1920-as években fontosabb közigazgatási pozícióba, ugyanakkor a 450 ezer menekült közül ez csak egy rendkívül szűk réteget érintett, repatriálók tízezreinek kellett végigszenvedni a menekültlét keserves stációját.⁶⁶

Az „udvarhelyiek” csoportja éppen egy olyan időszakban jelent meg az állambiztonság célkeresztjében, amikor a magát restaurálni igyekvő diktatúra erőszakszervezetei mindenhol az „ellenforradalom” újjáéledésétől tartottak, és mindenhol ellenséget láttak. Pedig az asztaltársaság tagjainak kora, valamint a konspiráció teljes hiánya egyértelművé tette, hogy az alig egy tucat egykori rendőr, illetve katona szinte semmiféle veszélyt nem jelenthetett a kommunista hatalomra. Az elnyomó rezsim paranoid reflexei mindennek ellenére nem tűrhetek meg egy ilyesfajta „ellenzéki” társaságot a forradalom utáni Budapesten.

Mindez természetesen nem volt véletlen. A hivatásos katonatisztek, arisztokraták, egykori kormánytagok, továbbá azok, akik bármilyen módon azonosulni tudtak a két világháború közötti politikai rendszerrel az 1945 utáni világban, kitüntetett helyet foglaltak el a hatalmi gépezet szemében; Rainer M. János szavaival élve: „a szociális diszkrimináció és a politikai stigmatizáció [...] erőteljesen érvényesült velük szemben”.⁶⁷ A „horthysta” erőszakszervezetek egykori tagjai egészen az 1960-as évekig ott szerepeltek a nevesített ellenséges csoportok között. Asztaltársaságaiknak 1956 utáni fő állambiztonsági kezelési módszere a bomlasztás lett. Az „udvarhelyiekhez” hasonló csoportokon keresztül az állambiztonság tisztjei ráadásul sikeresen felmérhették a fennmaradt kapcsolati hálókat, miközben keresték a prekoncepciókat alátámasztó megnyilvánulásokat, eseményeket. A kávéházakban összeülő asztaltársaságok vagy csupán magánlakásokon kártyapartikat, beszélgetéseket tartó csoportok megfigyelésére, illetve manipulálására külön módszereket dolgoztak ki, melyeket igyekeztek folyamatosan finomítani, tökéletesíteni. Mindazonáltal jelentős különbség volt mindez az 1956 előtti időkhöz képest, hiszen az operatív munka, majd a bomlasztás során a belső elhárításnak immáron a „szocialista törvényesség” keretein belül kellett tevékenykednie.⁶⁸ Az állambiztonsági munka ezen új fázisát 1957 decemberétől számíthatjuk: ahogy azt az „udvarhelyiekkel” kapcsolatos operatív munka során láthatjuk, ettől kezdve sokkal inkább a titkosszolgálati módszerek kerültek előtérbe, szemben a korábban megszokott nyílt rendőri intézkedésekkel.⁶⁹

65 == ÁBTL 3.1.5. O-10848. „Magyar Mihály” fedőnevű ügynök jelentése az erdélyi menekültekről, 1958. április 11.

66 == A menekültek számáról bővebben lásd Koloh, 2020.

67 == Rainer M., 2018: 154.

68 == Tabajdi, 2019: 108-112.

69 == Tabajdi, 2023: 93.

= = = „Pilis”

„A volt horthysta rendőrtisztek »udvarhelyiek« néven egy asztaltársaságot alakítottak, melynek tagjai volt r. főtisztekből, volt horthysta katonatisztekből, gyártulajdonosból és más intellektuel egyénekből tevődik össze.”⁷⁰

Miután részben az „udvarhelyiek” bizalmatlanságának következtében „Magyar Mihály” mélyebb felderítésre alkalmatlanná vált, 1958. május 9-étől „Pilist” állították az operatív munka élére, aki rendszeresen beszámolt az asztaltársaság összejöveteleiről. A jelentések szerint a beszélgetések alkalmával gyakorta szó esett mind teljesen általános, mindennapi témákról (magas ingatlanárak, lakáshiány, magas beszerzési árak), mind a világpolitika vagy éppen a hazai történések legfontosabb eseményeiről. Nem meglepő, hogy az Erdélybe való hazautazás kérdése rendszeresen visszatérő motívuma volt az összejöveteleknek, melyek során gyakran panaszkodtak az útlevelkiadás hosszadalmas ügymenetére, illetve a megszerzésének nehézségeire.⁷¹ Rögtön a második alkalommal „Pilisnek” jelentést kellett adnia a szervek által „főkolomposoknak” titulált négyesről.⁷² Noha elmondása szerint az ügynök nem ismerte Paál Ferencet, Hegyivel és Székellyel viszont egykoron közvetlen munkakapcsolatban volt. Az ügynök szerint Hegyi kiemelkedő képességű jogásznak számított, azonban nem tudott tehetségének megfelelően érvényesülni, ugyanis felesége zsidó származású volt. Hasonló cipőben járt Székely is, aki miután ugyancsak zsidó származású nőt vett feleségül, lemondott vitézi címéről.⁷³ A jelentéseiben „Pilis” nem indokolta meg, hogy miért befolyásolta negatívan a két rendőrtiszt karrierjét feleségeik zsidó származása, talán mert ez a két világháború közötti időszakban evidenciának számított. Ugyanakkor az ÁBTL iratanyagai között létezik Székellyel és feleségével kapcsolatos forrás. Tallián József rendőr törzsfelügyelő 1945. júniusi kihallgatása során azt vallotta Székelyről, hogy 1944. március 19. és október 17. között vitézségi érme miatt maradhatott szolgálatban, „*habár felesége zsidó származású volt*”.⁷⁴

Az egyik legfontosabb külpolitikai esemény, amely az asztaltársaságot 1958 késő tavaszán jelentősen foglalkoztatta, a francia Negyedik Köztársaság bukása, majd

70 = = ÁBTL 3.1.5. O-10848. Javaslat előzetes ellenőrző csoport dosszié nyitására, 1958. augusztus 13.

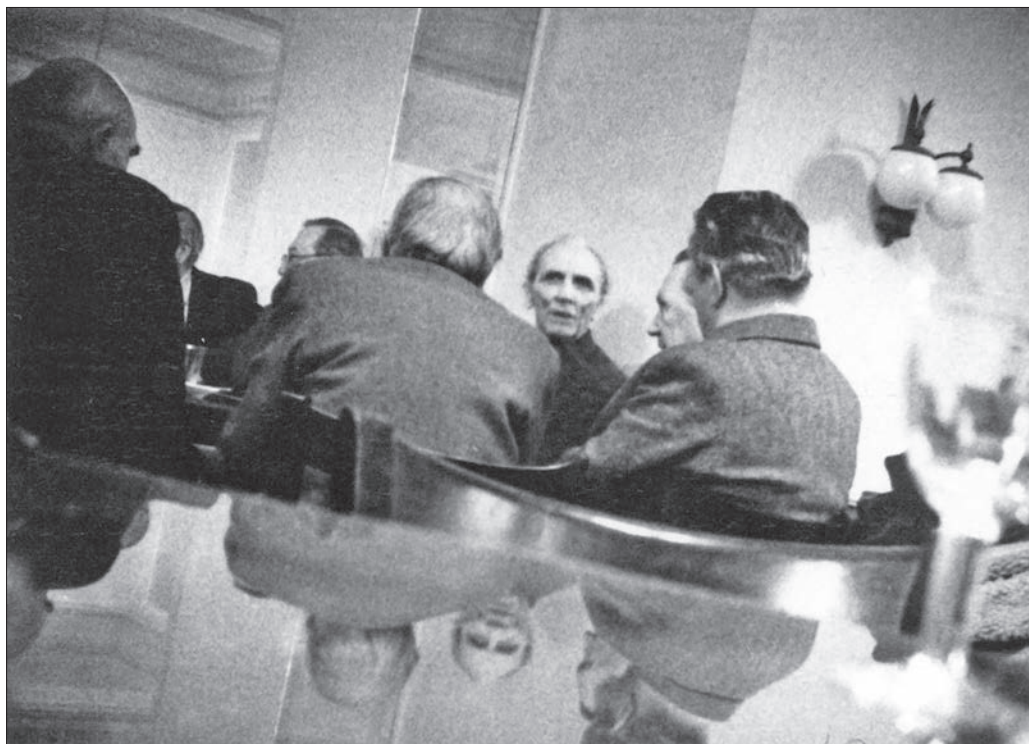
71 = = Uo. Jelentés az „Udvarhelyiek” asztaltársaság összejöveteléről, 1958. május 22.

72 = = Uo.

73 = = Uo. Jelentés az „Udvarhelyiek” fedőnevű asztaltársaságról, 1958. június 4. A vitézi címre pályázóknak nemcsak saját maguk, de feleségük keresztlevelet vagy születési anyakönyvi kivonatát is be kellett mutatni, azaz gyakorlatilag meg kellett vallani, hogy az illető vagy felesége zsidó származású-e. Nősülés esetén a házassági engedélyt a Vitézi Szék adhatta meg, amikor hasonló okmányokat kellett felmutatni a jövődöbeliről. A *Vitézi Rend kis kátéja*, 1934: 33, 66–67.

74 = = ÁBTL 3.1.9. V-146151. Tallián József kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. június 6.

Charles de Gaulle visszahívása volt az elnöki székbe. De Gaulle két feltétellel vállalta az újabb megbízatást: fél év rendkívüli hatalmat kért, mely idő alatt új alkotmányt kívánt kidolgozni. Kormányát végül 1958. június 1-jén iktatták be a Nemzetgyűlésben. Az „udvarhelyiek” május 30-án tárgyalták meg a francia helyzetet, a megjelentek egyértelműen úgy vélték, hogy de Gaulle megválasztása elkerülhetetlen, habár fontosnak tartották megvárni a Német Szövetségi Köztársaság reakcióját is. Jól érzékelték, hogy a változások hatással lehetnek a franciák NATO-tagságára is, azonban – már-már túlzott visszafogottsággal – óvakodtak messzemenő következtetéseket levonni, hiszen „Pilis” szerint konszenzus uralkodott az idős székely urak között, miszerint nem jelenthetnek ki semmi biztosat, amíg de Gaulle programját meg nem ismerik.⁷⁵

6. kép: Középen Paál Ferenc arca egyértelműen felismerhető⁷⁶

Nem sokkal később azonban a belpolitika felé terelődött a beszélgetések iránya: 1958. június 15-én kötél általi halálra ítélték Nagy Imrét, majd június 16-án hajnal-

75 == ÁBTL 3.1.5. O-10848. Jelentés az „Udvarhelyiek” fedőnevű asztaltársaságról, 1958. június 3.

76 == 3.1.5. ÁBTL O-10848.

ban a Budapesti Fegyház és Börtön udvarán Maléter Pállal, illetve Gimes Miklóssal együtt kivégezték. Az elkerülhetetlen kérdést, hogy mint szakavatott jogász mit szól a Nagy Imre-ügyben hozott ítélethez, Jakab Dezső szegezte Hegyinek, akinek válaszból feltétlen érdemes pár sort idézni: „*Jogi szempontból nehéz állást foglalni, mert az ítélet alapját képező bizonyítást az ítélet nem sorolja fel. Ismeretlen a tanúvallomások lényege és bizonyító ereje. Egészen szokatlan, hogy a hivatalos nyilatkozat, illetve a kiadott hivatalos közlemény nem tartalmazza a megtartott tárgyalás helyét, sem időpontját, se a kihallgatott tanúk névsorát. Ily körülmények között nem lehet jogi szempontból állást foglalni. El kell fogadni az ítélet tényét és annak végrehajtását.*”⁷⁷ Hiába volt elmarasztaló éle a jól keretezett véleménynek a koncepciók eljárással kapcsolatban („*ismeretlen a tanúvallomások lényege*”, „*az ítélet alapját képező bizonyítást az ítélet nem sorolja fel*”), mégis kissé különösen hat, hogy egy baráti társaságban (mintha csak tudatában lett volna annak, hogy megfigyelik), Hegyi ezeket a gondolatokat valóban ilyen diplomatikus köntösbe bújtatta volna, mint ahogy azt „Pilis” jelentésében megvilágította.

Egy olyan képzett, évtizedes tapasztalattal rendelkező jogász, mint Hegyi, feltételezhetően messzemenően felháborodott volna Nagy Imre koncepciók perének, illetve ítéletének hallatán, mely eljárás gyakorlatilag megcsúfolása volt minden természetes jogérzéknek, és nélkülözött minden józan megfontolást (habár maga a per természetesen Kádár hatalmi, józan megfontolásától nem volt mentes).⁷⁸ Hasonlóan különösnek hatnak egyébiránt a tartózkodó, tapintatos álláspontok a de Gaulle-féle téma megtárgyalása során is. Visszafogott, jól átgondolt kijelentések, trágár, súlyos sértések vagy utalások mellőzése. Élhetünk a gyanúperrel, miszerint „Pilis” nem túl szívesen vállalta a jelentések írását egykori kollégáiról, barátairól, aminek köszönhetően az asztaltársaság által megtárgyalt témákat ritkán bontotta ki a fentebb bemutatott terjedelemtől bővebben. Számtalanszor igyekezett olyan kibúvóknak tűnhető okokkal magyarázni jelentéseinek információszegénységét, mint hogy a tagok félórás időzés után távoztak, vagy hogy túl nagy volt a zsivaj a kávézóban, így nem lehetett érteni a másik szavát, illetve sajnálatos módon a zsúfolt asztalok között alig volt hely, emiatt a társaság hamar szétszóródott.⁷⁹ Mindez hamarosan „Pilis” tartó-tisztjének is feltűnt, aki úgy vélekedett, hogy ügynöke nem adja vissza élethűen az elhangzott kijelentéseket, illetve véleményeket, és „*mint jogot végzett egyén igyekszik jogi szempontból megfoghatatlanná tenni az elhangzott kijelentéseket és véleményeket.*”⁸⁰ Az alapvető probléma azonban az, hogy nem tudhatjuk, valójában mi hangzott el a kávéházban, hiszen a beszélgetéseket kizárólag „Pilis” jelentései nyomán tudjuk

77 = = Uo. Jelentés az „Udvarhelyiek” fedőnevű asztaltársaságáról, 1958. június 28.

78 = = Rainer M., 2008: 108.

79 = = ÁBTL 3.1.5. O-10848. Jelentés az „Udvarhelyiek” fedőnevű asztaltársaságról, 1958. június 3.

80 = = Uo. Jelentés az „Udvarhelyiek” fedőnevű asztaltársaságáról, 1958. július 2.

rekonstruálni. Nem szabad viszont abba a hibába sem beleesni, hogy az állambiztonsági szervek fejével kezdünk el gondolkodni. Az ő paranoid felfogásuk szerint feltételezhetően mindezen indokok valóban kibúvóknak tűnhettek, miközben egy baráti társaság tagjai kötetlenül beszélgetnek, ami azzal jár, hogy adott esetben egymás szavába váganak, felállnak, elmennek, visszajönnek stb.

Nagyon valószínű, hogy az adott esetben pressziós alapon beszervezett „Pilis” maga szelektált az asztaltársaságban elhangzott vélemények között, ezzel is igyekezvén meggátolni, hogy egykori munkatársaival kapcsolatban valami terhelőt áruljon el az állambiztonság számára. Persze végső soron még az is megeshet, hogy valóban csak ilyen felületes mélységben beszéltek át témákat a találkozó alkalmával, és „Pilis” pont annyit jelentett, amennyi a számára rendelkező információk alapján lehetséges volt. A legfurcsábbban mégis „Pilis” azon kijelentései hatnak, amikor azt próbálja tartóztatni tudtára adni, hogy azért nem sikerült a megfelelő információkat kicsikarnia az asztaltársaság tagjaitól, mert őket csak felületesen vagy alig ismeri, holott nagy részüikkel az 1920-as évektől kezdődően kollegiális kapcsolatban állt, de legkésőbb 1956-tól kezdve heti szinten találkozott a Belvárosi Kávézóban vagy a Várkert Kioszkban.⁸¹

Erdélyről, a Székelyföldről, illetve a szűkebben vett udvarhelyi térségről, amely ekkor a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) részeként illeszkedett a román közigazgatásba, meglehetősen kevés szó esik az „udvarhelyiek” dossziéjába került anyagokban. Azt tudjuk, hogy az asztaltársaság tagjai közül többen jártak otthon a róluk készült jelentések időszakában, köztük például Nemes Sándor, aki be is számolt a székelyföldi tapasztalatairól. Nemes a romániai közállapotokat a hazaihoz hasonlóan tartotta, azonban a megélhetést, illetve az élelmezést (hús és kenyér tekintetében) kint gyengébbnek látta. A közlekedést jónak és pontosnak találta, ugyanakkor megállapította, hogy a román adóterhek magasabbak, mint a hazaiak.⁸²

Ugyancsak megvitatták a Magyarország és Románia között 1958 októberében megkötött és 1959. május 6-án az 1959. évi 19. számú törvényerejű rendelettel kihirdetett egyezményt, mely szerint a két ország állampolgárai a másik állam területén személyi és vagyoni tekintetben ugyanolyan jogvédelemben kellett részesüljenek, mint azok saját állampolgárai.⁸³ A korszak egyik legfontosabb szerződése volt ez Budapest és Bukarest között, melynek lényeges állambiztonsági vonatkozásai is voltak: a szerződés II. fejezetének 57–77. cikkelyei foglalkoztak ugyanis a két országra vonatkozó kiadatási kötelezettségekkel, melyek paragrafusai kimondták, hogy a felek a területükön tartózkodó személyeket meghatározott feltételek mellett, kérelemre, büntetőeljárás lefolytatására, illetve büntetés végrehajtása céljából kölcsönösen

81 == Uo. Jelentés az „Udvarhelyiek” fedőnevű asztaltársaságról, 1958. június 4.

82 == ÁBTL 3.1.5. O-10848. Jelentés az „Udvarhelyiek” fedőnevű asztaltársaságáról, 1958. augusztus 1.

83 == A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1959. évi 19. számú törvényerejű rendelete. *Magyar Közlöny*, 1959. május 6. 1.

kiadják.⁸⁴ Az 1959. július 4-i jelentés szerint az asztaltársaságban vita alakult ki a szerződés azon cikkelyeiről, melyek az állampolgárok vagyoni és örökösödési jogait szabályozták, azonban többet „Pilistől” ezúttal sem tudunk meg, aki rögvest hozzá is tette, hogy a szóban forgó találkozón „politikai téma nem volt”.⁸⁵ Mégis, ezek az apró foszlányok is meglehetősen értékesek, ugyanis megmutatják, hogy az asztaltársaság tagjai kiemelt figyelemmel kísérték szűkebb pátriájuk sorsát, ráadásul nem elégedtek meg a *Népszabadság* vagy a *Magyar Nemzet* sablonos beszámolóival, hiszen ők maguk is a hivatalos lapból tájékozódtak, azaz a rendelet eredeti szövegét olvasták először.⁸⁶

7. kép: Vitáznak az „udvarhelyiek”. Az asztalfőn talán Ribárszky Sándor ül⁸⁷

84 == Jánosi, 2017: 94.

85 == ÁBTL 3.1.5. O-10848. Jelentés az „Udvarhelyiek” fedőnevű asztaltársaságáról, 1959. július 4.

86 == Közlemény a magyar–román jogszerződés hatálybalépéséről. *Népszabadság*, 1959. május 7. 3.

87 == 3.1.5. ÁBTL O-10848.

== A bomlasztás⁸⁸

„Tekintettel arra, hogy az összejövetel fennmaradása ebben az összetételében káros a népidemokratikus rendszerre, javaslom a csoport bomlasztását.”⁸⁹

Habár már 1958 júniusában felvetődött Hegyi, Paál, illetve Székely őrizetbevételének ötlete, az asztaltársaság bomlasztására csak 1959 februárjában tették meg az első konkrét intézkedéseket. Papp Béla főhadnagy („Pilis” tartótisztje) javaslata szerint a legaktívabb, illetve a csoportot létrehozó személyek (Hegyi, Papp, Székely és Ribárszky) kihallgatásuk után rendőrhatalósági felügyelet alá kerültek volna, a többiek pedig kihallgatásuk után rendőri felügyeletben tervezték részesíteni. Papp felettesei alapvetően rendben találták a javaslatot, azonban felhívták a főhadnagy figyelmét arra, hogy miután a jelentések alapján demokráciaellenes kijelentések elhangzását nem tudják bizonyítani, továbbá figyelemmel az asztaltársaság tagjainak meglehetősen hajlott korára, a bírósági eljárást nem találnák szerencsésnek és célravezetőnek.⁹⁰ Egymás között ezzel tulajdonképpen elismerték, hogy az „udvarhelyiek” semmi illegális cselekményt nem követtek el, egyszerűen arról volt szó, hogy az állambiztonsági szerveknek az „udvarhelyiek” számukra „ellenséges” csoportjával mihamarabb kezdeniük kellett valamit (bomlasztás, felügyelet). Sokat elárulnak a rendszer, illetve a fogaskerek működéséért felelős személyek cinizmusáról, hideg célszerűségi szempontjairól Hollós Ervin⁹¹ ezredes osztályvezető Papp közvetlen feletteséhez, Czvetkovics László⁹² alosztályvezető őrnagyhoz intézett sorai: *„...javaslom úgy csinálni – tekintettel arra, hogy öregekről van szó, – hogy gyermekeik vagy sógorok, unokák jelenlétében végezzük a felügyeletet, hogy vigyáz-*

88 == A hasonló fogalmak, illetve a kádári állambiztonsági módszertan megértéséhez lásd Tabajdi, 2019.

89 == ÁBTL 3.1.5. O-10848. Javaslát az „Udvarhelyiek” összejövetelének bomlasztására, 1959. február 2.

90 == Uo.

91 == Hollós Ervin (1923-2008): 1937 végétől vett részt az ifjúsági mozgalomban, egy évvel később pedig már a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagja. 1945-től elsőként a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) budapesti titkára, később hasonló pozíciót tölt be az MKP, illetve az MDP ifjúsági szervezeteiben. 1956 novemberében személyesen Kádár János kérésére került a BM állományába, a belső reakció elleni elhárító osztály vezetőjeként részt vett a megtorlásokban. 1957. május 3-án nevezték ki a BM II/5. Osztály élére, mely pozícióban 1962 júliusáig tevékenykedett. Takács, 2010: 6.

92 == Czvetkovicsot, aki már 1956 előtt is a belsőreakció-elhárításnál szolgált, a „hor-thysta” erőszakszervezetekkel, illetve az egykori fegyveres testületekkel foglalkozó II/5-b. alosztályt vezette. 1959 novemberében nyelvtudásának köszönhetően a hírszerzéshez helyezték át (Takács, 2010: 8.), így az „udvarhelyiek” csoportjának bomlasztási folyamatát még éppen le tudta vezényelni.

zának az öregükre, mert legközelebb komolyabb baj is lehet. [...] Ezzel azt a célt ér-
nénk el, hogy bizonyos polgári értelmiségi társaságokban a mi lojális magatartásun-
kat szélesebb körben ismertetnék, hogy még ezek felé is így járunk el.”⁹³ A konkrét cél
tehát többirányú volt: az asztaltársaság tagjainak megalázása, illetve példastatuálás
más hasonlóan gondolkozó személyek, csoportok felé, miközben igyekeztek hang-
súlyozni a rezsim „jóindulatát” is. Hol itt a diktatúra, mikor a székely öregurakat
nem csukják börtönbe, nem hurcolják meg, csak úgymond meglapogatják a vállukat,
gyerekeik, hozzátartozóik vállát?

Egyes beosztottak azonban arra panaszkodtak, hogy az asztaltársaság idős tag-
jainak családja javarészt Erdélyben él, sokuk nőtlen, ezért meglehetősen nehéz roko-
nokokat összegyűjteni a rendőrségi figyelmeztetéshez. Erre Czvetkovics saját kezű üze-
netben dorgálta meg beosztottjait: „...nem hiszem, hogy a csoport 9 tagjának egyetlen
közeli rokona, hozzátartozója ne élne Bpsten. [...] Eszerint valamennyi nőtlen és
gyermektelen lenne?” Ugyancsak az alosztályvezető ötlete volt az is, hogy az illetők
figyelmeztetéséről értesítsék a munkahelyeiket is, és habár nem tartotta szükséges-
nek az asztaltársaság figyelmeztetésben részesítendő tagjainak elbocsátását, de azo-
kat, akik eddig könnyebb munkát végeztek (például raktárosi pozícióban), le kíván-
ta váltatni „kivételezett” pozíciójukról.⁹⁴ A bomlasztást szervező állambiztonsági
tisztok nem is igazán igyekeztek komolyabb érvekkel alátámasztani az akció szüksé-
gességét, mindössze az asztaltársaság külpolitikát érintő beszédtemáit emelték ki,
ugyanis szerintük az „udvarhelyiek” ezektől a folyamatoktól reméltek egyfajta bel-
politikai fordulatot, mely hipotézist igazából semmilyen kézzelfogható bizonyíték-
kal nem tudták alátámasztani („...a társaság az összejövelelek alkalmával a saját szem-
szögükből ellenségesen értékeli a nemzetközi helyzetet”).⁹⁵

Az már-már a mulattató kategóriába tartozik, hogy az állambiztonság szerint
az „udvarhelyiek” szántsándékkal a ledöntött Apponyi-szoborral szemben szervez-
ték találkozóikat, mintegy ezzel is deklarálva a meg nem szűnt hűségüket az 1945
előtti politikai rendszerhez. 1959. szeptember 8-án végül kilenc fő (Hegyi Sándor,
Székely János, Paál Ferenc, Ribárszky Sándor, Nemes Sándor, Sándor István, Jakab
Dezső, Márton Dénes, Farkas Imre) figyelmeztetésben részesítéséről döntöttek, ez-
zel egy időben az előzetes ellenőrző dossziét csoport dossziévé minősítették át.⁹⁶
Talán nem mellékes, hogy Papp Gézának már ekkor sem szerepelt a neve a felsorolt
udvarhelyiek között. Miután Paálnak, illetve Farkas Imrének külföldi rokonai is

93 == ÁBTL 3.1.5. O-10848. Javaslat az „Udvarhelyiek” összejövetelének bomlasztására,
1959. február 2.

94 == Uo. Javaslat az „Udvarhelyiek” fedőnevű csoport összejöveteleinek bomlasztásá-
ra, 1959. május 5.

95 == Uo. Javaslat az „Udvarhelyiek” fedőnevű csoport összejöveteleinek bomlasztásá-
ra, 1959. augusztus 11.

96 == Uo. Javaslat az „Udvarhelyiek” fedőnevű előzetes ellenőrző dosszié átminősítésé-
re, 1959. szeptember 8.

voltak, személyeikkel a továbbiakban is foglalkozni kívántak egy esetleges külföldi felderítő munkára való beszerzés keretein belül. „Pilis” szolgálataira a továbbiakban nem tartottak igényt, ezért őt is figyelmeztetésben tervezték részesíteni, melyel egyben a kivonása is megtörtént volna a társaságból. A bomlasztást az v. kerületi Rendőrkapitányságon tervezték végrehajtani, ahová többek között beidézték Paál Ferenc egyik lányát, Nemes Sándor testvérét, Sándor István sógorát, Márton Dénes lányát, illetve Farkas Imre 18 évvel fiatalabb feleségét.⁹⁷

Az immáron nyílt rendőri eljárás végrehajtására végül 1959. október 27-én került sor, amikor is mind a kilenc beidézett személyt kihallgatták, majd nyolcukat rendőri figyelmeztetésben részesítették. A sablonszerű indoklásban a következő bűnlajstrom szerepelt: az összejöveteleken résztvevők a népi demokratikus állammal szemben ellenségesen értékelték a kül-, illetve belpolitikai folyamatokat, miközben a valóságnak nem megfelelő kijelentéseket tettek, amivel „megvalósították” a valótlan hírek terjesztését. A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztálya emiatt eljárást indított, az ügyet vádemelés céljából átadhatnák az ügyészségnek, de tekintettel a résztvevők idős korára, lehetőséget adnak magatartásuk megváltoztatására, és nevelő célzattal (!) „csak” szigorú rendőri figyelmeztetésben részesítik az asztaltársaság tagjait, akikkel megígértették, hogy kapcsolatukat volt kollégáikkal, barátaikkal megszakítják, és megszüntetik az ilyen típusú összejövetelekre való eljárást. Egyedül Nemes Sándor „úszta meg” a rendőri figyelmeztetést, akit csak szóban intettek meg, tekintettel arra, hogy ő egészen 1950-ig a rendőrség állományában maradt és nyugdíját is a Belügyminisztérium folyósította számára. Viszont az ő lányának a figyelmét is felhívták arra, hogy vigyázzon jobban az édesapjára, nehogy máskor is „ellenséges” személyek társaságába sodródjon.⁹⁸ Az „udvarhelyiek” fedőnevű csoport dossziét 1960. március 28-án lezárták, és irattározás céljából megküldték a II/II. (Nyilvántartó) Osztálynak.

== = Összefoglalás

„Az összejöveteleken általában a régmúlt idők eseményeit szoktuk megtárgyalni. Régi erdélyi emlékeket.”⁹⁹

A menekültkutatás egyik legnagyobb kihívást jelentő feladata az 1918 után repatriálók utóéletének kutatása. Ezzel kapcsolatban már a két világháború közötti időszakból is csak meglehetősen korlátozott mennyiségű forrás áll rendelkezésre, pedig ekkor még számos regionális kötődésű menekült társadalmi szervezet, illetve egye-

97 = = Uo. Javaslat az „Udvarhelyiek” fedőnevű csoport összejöveteleinek bomlasztására, 1959. augusztus 11.

98 = = Uo. Jelentés az „Udvarhelyiek” fedőnevű csoport bomlasztásáról, 1960. március 28.

99 = = Uo. Papp Géza tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. április 25.

sület létezett. Miután azonban 1945 után a több száz ezer menekült története tabu-témává vált, egyfelől megszűntek a sajtó nyilvánossága által biztosított felületek, másrészt az ideológiai légkör radikális változásával a találkozók megszervezése, illetve látogatása egyenesen a veszélyes tevékenység kategóriájába sorolódott. Éppen ezért kiemelkedően fontos az udvarhelyiek története, mely rámutat arra a tényre, miszerint az idősebb generációk még a politikailag nehezebb időszakokban is igyekeztek emlékezni, kapcsolatokat ápolni az egyazon régióból elszármazottakkal. Habár az asztaltársaság magját az 1945 előtti rendőrségen együtt szolgáló egykori kollégák alkották, csatlakoztak hozzájuk más értelmiségiek is, bírók, tanítók vagy ügyvédek. Ugyanakkor ahhoz, hogy az udvarhelyiek emlékezési formáit komolyabb elemzésnek vessük alá, a jelentésekben nem jelenik meg elég kézzelfogható információ. Éppen ezért nem lehetséges megállapítani, hogy a résztvevők milyen Erdély-, illetve Székelyföld-képet alakítottak közel negyven év távlatában, de az emlékezés rituális jellegéről sem tudunk meg sokkal többet annál, mint hogy a szűkebb pártia 1950-es évekbeli helyzete rendszeres témája volt az összejöveteleknek. Ez azonban semmit sem von le a dosszié forrásértékéből, mely minden szempontból egyedülálló jelentőséggel bír a menekültkutatók szempontjából.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. Operatív dossziék

O-10848. „Udvarhelyiek”

O-16608/108. Juhász Álmos

3.1.2. Munka dossziék

M-20801. „Kis Júlia”

M-30957/1. „Varga Gyula”

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-89890. Maagassy Mayer Antal és társa

V-146151. Vegyes ellenséges kategória

V-23062. Dr Paál Ferenc

4.1. A-dossziék

A-292. Budapestről Pest és Heves megyébe kitelepítettek listája

A-972/1. Vidéken élő volt horthysta rendőrtisztek és detektívek (Nógrád–Zala)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

=== Hivatkozott irodalom ===

Ablonczy, 2010

Ablonczy Balázs: Legitimitás és mítosz között. A két világháború közötti magyarországi menekült egyesületek emlékezetmintázatainak lehetséges tipológiája. *Limes*, 4. sz. 57–68.

Ablonczy–Koloh–Bátorfy, 2023

Ablonczy Balázs – Koloh Gábor – Bátorfy Attila: Lutheránus háló? Szepesi menekültek a trianoni Magyarországon. <https://atlo.team/lutheranus-halo/?fbclid=IwAR2viOZ1anrgP4RDoMZfThfG9pWUDweewZDPQvhzpx8PQWQxM3OaI4dHnnc> (utolsó letöltés: 2024. április 7.).

Ablonczy (szerk.), 2011

Ablonczy Balázs: Lesz még kikelet a Szepesség felett. In *Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerkesztette: Ablonczy Balázs. Kalligram, Pozsony. 122–159.

Androvicz, 2020

Androvicz Gábor: A rendőrség államosításának folyamata. In *Megvalósult szükségyszerűség. Az állami rendőrség megszervezése*. (Rendészettörténeti tanulmányok, 3.) Szerkesztette: Jámbor Orsolya Ilona – Tarján G. Gábor. Rendőrség Tudományos Tanácsa, Budapest. 8–38.

A Vitézi Rend kis kátéja, 1934

A Vitézi Rend kis kátéja. Országos Vitézi Szék, Budapest.

Az utca rendje, 1936

Az utca rendje. A Budapesti M. Kir. Államrendőrség Hivatalainak útmutatója. Budapest.

Bárdi, 2008

Bárdi Nándor: Magyarország és a határon túli magyarok (1948–1989). In *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerkesztette: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Gondolat, Budapest. 296–305.

Bereményi, 2016

Bereményi Géza: *Versek*. Magvető, Budapest.

Cseh, 1999

Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti

- vázlata, 1945–1990. In *A Történeti Hivatal évkönyve, 1999.*
Szerkesztette: Gyarmati György. Történeti Hivatal, Budapest. 73–91.
- Csóti, 2002
Csóti Csaba: A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának keretei 1918–1924 között. *Limes*, 2. sz. 25–40.
- Egry, 2015
Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségi nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944.*
Napvilág, Budapest.
- Földes, 2007
Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989.*
Napvilág, Budapest.
- Hajdú, 1980
Hajdú Tibor: Az értelmiség számszerű gyarapodásának következményei az első világháború előtt és után. *Valóság*, 7. sz. 21–34.
- Mócsy, 1983
Mócsy István I.: *The Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1921.* Columbia University Press, New York.
- Iskolai értesítők, Kolozsvár, Református Kollégium, 1913
A kolozsvári Református Kollégium iskolai értesítője. Lyceum Nyomda, Kolozsvár.
- Iskolai értesítők, Székelyudvarhely, Református Kollégium, 1914
A székelyudvarhelyi Református Kollégium értesítője az 1914–1915-ik iskolai évről.
Szerkesztette: Bíró Sándor. Becsek D. Fia, Székelyudvarhely.
- Jánosi, 2017
Jánosi Csongor: A magyar–román belügyi és állambiztonsági kapcsolatok 1955–1965 között. *Pro Minoritate*, 2. sz. 86–125.
- Karsai, 2005
Karsai László: A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek, 1920–1944.
In *A Holokauszt Magyarországon európai perspektívában.*
Szerkesztette: Molnár Judit. Balassi, Budapest. 140–163.

Kelemen, 1931

Kelemen Béla: *A cs. és kir. 82. székely gyalogezred története 1883–1919.*

Az ezred tisztikarának kiadása, Budapest.

Kollár, 2023

Kollár János Miklós: Menekülés, határátlépés. Menekült történetek az 1930/1944. sz. miniszterelnöki rendelet következtében keletkezett mentesítési kérelmek alapján. *Clio Műhelytanulmányok*, 3. sz. 1–49.

Koloh, 2020

Koloh Gábor: A trianoni menekültek száma. In *Úton. Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után.* Szerkesztette: Ablonczy Balázs. MTA BTK TTI, Budapest. 11–22.

Pócs, 2022

Pócs Nándor: *Varjúszereg. Kováts Tivadar és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai.* Kronosz, Pécs–Budapest.

Rainer M., 2008

Rainer M. János: A kihallgatósobától a vesztőhelyig. In *Aper: Nagy Imre és társai, 1958, 1989.* Szerkesztette: Dornbach Alajos – Kende Péter – Rainer M. János – Somlai Katalin. 1956-os Intézet, Budapest. 63–120.

Rainer M., 2018

Rainer M. János: *Századosok.* Osiris, Budapest.

Romsics, 2019

Romsics Gábor: *Bethlen István.* Helikon, Budapest.

Szász (szerk.), 1988

Szász Zoltán: *Erdély története.* 3. köt. 1830-tól napjainkig. Akadémiai, Budapest.

Szekér, 2019

Szekér Nóra: Vasdényey István, a kistarcsai táborparancsnok embermentő tevékenysége. *Betekintő*, 1. sz. 58–79.

Szűts, 2010

Szűts István Gergely: Sikerek, kompromisszumok és kudarcok a felvidéki menekültek integrációs folyamataiban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 4. sz. 3–24.

Szűts, 2012

Szűts István Gergely: A szepesi menekültek sajtója 1920 és 1944 között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1. sz. 23–34.

Tabajdi, 2019

Tabajdi Gábor: *Bomlasztás. Kádár János és a III/III*. Jaffa, Budapest.

Tabajdi, 2023

Tabajdi Gábor: *A BM III/III. Csoportfőnökség belső történetei*. Jaffa, Budapest.

Takács, 2010

Takács Tibor: A belső reakció elleni elhárító osztály, 1956–1962. Szervezettörténeti vázlat. *Betekintő*, 3. sz. 1–15.

Ungváry, 2020

Ungváry Krisztián: *Horthy Miklós. A kormányzó felelőssége 1920–1944*. Jaffa, Budapest.

==== Sajtó ====

Alkotmány, 1914

Belügyi Közlöny, 1935

Budapesti Közlöny, 1943

Dunántúli Napló, 1948

Esti Kurír, 1930

Honvédségi Közlöny, 1920–1943

Magyar Közlöny, 1959

Magyar Rendőr, 1939

Nemzeti Újság, 1944

Népszabadság, 1959

Pesti Hírlap, 1943

Kulcsszavak

=====

Kádár-korszak, titkos állambiztonsági eszközök és módszerek

/ A Round Table Group in the Shadow of the Pulled down Statue of Apponyi /

From the very beginning of the First World War, thousands of refugees crossed the continent because of war-time hostilities. The Hungarian refugee crisis which began in the autumn of 1918 was part of a period of general migratory pressures that lasted until the mid-twenties. Current research suggests that following the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy and the Hungarian Kingdom, almost half a million Hungarians were forced to flee from areas which had been occupied by the successor states of the Monarchy. The present paper aims to present what happened to these refugees after 1945, in the era of the party state. Based on documents of the Historical Archives of the State Security Services (ÁBTL), the records of state security investigations and secret reports, it is clearly visible that even in the sixties, refugees carefully maintained their relations in the form of informal round table groups all over Budapest. However, these gatherings were not condoned by State Security Services, and their objective was to eliminate them as soon as possible.

Budapest VIII. II. János Pál pápa (Köztársaság) tér.
Az ellenforradalom mártírjainak emlékműve (id. Kalló
Viktor, 1960). Háttérben az Országos Társadalom-
biztosító Intézet (OTI) lakóház-csoportja, 1960.

Fotó: Fortepan / Gara Andor

= Szemle =
////////////////////

/// Krajcsír Lukács

=== Két „öregember” barátsága =

Mikor két kormányfő közötti jó viszony elősegítette a megbékélést

Michael Borchard: *Egy nem mindennapi barátság. David Ben-Gurion és Konrad Adenauer.*

MCC Press Kft., Budapest, 2023. 400 oldal

„Becsületünket nem adhatjuk el pénzért. Vé-
rünket nem lehet áruval jóvátenni. Eltöröljük
a szegényt!” – ígérte meg Menachem Begin,
a jobboldali Herut párt vezetője és később Iz-
rael miniszterelnöke, amikor tudomást szerzett
arról, hogy az izraeli kormány 1952. szeptem-
ber 10-én jóvátételi szerződést kötött a Német
Szövetségi Köztársasággal (az NSZK-val).¹ An-
nak ellenére, hogy a Luxemburgban tárgyaló
bonni kormányzat valóban nagy hajlandóságot
mutatott mind a holokauszt túlélőinek fizetendő
kártérítés, mind az Izraelnek szállítandó
árak és szolgáltatások terén, a közel-keleti or-
szágban sokan – korántsem alaptalan módon
– megütközéssel és némi ellenszenvvel fogad-
ták a megállapodást. Ugyanis sokan úgy vélték,
hogy a náci Németország „utódaival” csak
évtizedek, Begin szavait idézve, akár „száz év múlva” normalizálódhatnak az állam-
közi kapcsolatok – és még akkor is csak szigorú feltételekkel és egy bizonyos szintig.²

1 == Goldberg, 2012.

2 == Borchard, 2023: 155.

Ugyanakkor az, hogy végül nem kellett évtizedeket várni a megbékélésre, leginkább két, eltérő nézeteket valló, de ennek ellenére egymással meglepően szívélyes viszonyt kialakító politikusnak az érdeme: izraeli oldalról David Ben-Gurion miniszterelnöké, német részről pedig Konrad Adenauer kancelláré. Annak ellenére, hogy mindketten központi szerepet játszottak a folyamatban, még magáról az izraeli–német közeledés útjáról is meglepően kevés konkrétum van jelen nemcsak a magyar, hanem az – izraeliekén és németeken kívüli – nemzetközi köztudatban is. Egyáltalán nem jobb a helyzet a szakirodalom terén sem: amíg a francia–német közeledésről és évszázados ellenségeskedés fokozatos leküzdéséről valóban könyvtárnyi forrás áll rendelkezésre, addig Izrael és az NSZK vonatkozásában még angolul is meglepően gyér a felhozatal.³ Természetesen erre jogosan lehetne azzal válaszolni, hogy a Bonn és Párizs közötti olvadás segített elvetni egy „összeurópai együttműködés” magjait, amelyből aztán szárba szökkenhetett az Európai Unió, így a francia–német megbékélés nagyobb mértékben meghatározta Európa – és egyben a világ – történelmének alakulását, mint ahogyan azt az izraeli–német megbékélés tette. Ennek ellenére ez utóbbi jelentőségét sem szabad teljesen alábecsülni: alapvetően hozzájárult Izrael nemzetközi pozíciójának megerősödéséhez és gazdasági problémáinak mérsékeléséhez, miközben ezzel párhuzamosan az NSZK bizonyíthatta a „barna múlttal” való szakítását, a Nyugat iránti elkötelezettségét és a nemzetközi rendszerben betöltött lényeges szerepét. Vajon Michael Borchard 2019-ben németül megjelent, majd 2023-ban magyarra lefordított könyvével sikerült-e ezt a vákuumot megfelelően kitölteni?

A kérdés megválaszolásához legelőször is szükséges kitérni magára a szerzőre és a könyv megszületésének körülményeire. A müncheni születésű, politológus és újságíró végzettségű Borchard a Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS) Politikai és Tanácsadói Osztály vezetője volt. Az évek során igencsak széles érdeklődési, szakmai és publikációs tevékenységet fejtett ki: Konrad Adenauer életével éppúgy foglalkozott, mint a német föderalizmus kérdéseivel vagy a szociális reformokkal.⁴ A szerző az *Egy nem mindennapi barátsággal* kapcsolatos intenzív kutatómunkát 2014 és 2017 között végezte el. Munkájában segítette az is, hogy közben kinevezték a Kereszténydemokrata Párt (CDU–CSU) Politikai Archívum vezetőjének, és pár évet Izraelben töltött. Elmondása szerint leginkább az készítette a könyv megírására, hogy amíg az izraeli és a német akadémikus és elemzői szféra csak úgy ontotta magából a jóvátételi egyezményről szóló rengeteg, gyakran egymással vitatkozó műveket, addig ezekben meglepő módon Konrad Adenauer és David Ben-Gurion közötti „kémianak” alig vagy egyáltalán nem tulajdonítanak szerepet.⁵ Borchard meggyőző-

3 = = Önálló angol nyelvű tanulmánykötet vagy monográfia alig készült 2020 előtt. Például: Sharett, 2011. 2020 után viszont látványosan nőtt a számuk, mint ahogyan Marwecki (2022) vagy Tovy (2023) könyvei bizonyítják.

4 = = Konrad Adenauer Stiftung.

5 = = Borchard, 2023: 26.

dése, hogy a két politikus barátsága nélkül évtizedeket vett volna igénybe a folyamat, mert az ellenzők csírájában fojtották volna el az első próbálkozásokat, és később még inkább megnehezítették volna a közeledést.

Bár elsőre úgy tűnhet, hogy a négyszáz oldalas könyv szokatlanul tagolt a maga több mint ötven – köztük néhány csak két-három oldalas – fejezetével, az alábbi négy fő egységből áll: Adenauer és Ben-Gurion párhuzamos életútja; a jóvátételi szerződés menete és körülményei; a két államférfi közötti személyes találkozók; végül az „örökségük” állapota, vagyis az izraeli–német kapcsolatok állása a 21. században. Borchard a monográfia körülbelül első száz oldalát Adenauer és Ben-Gurion élettörténetének szentelni, hiszen anélkül aligha lenne érthető, hogy a számos jellembeli és tapasztalati különbözőségük ellenére miképp tudtak ilyen bensőséges viszonyt kialakítani. A szerző elsősorban a főszereplők politikai és közéleti szerepléseire, vallási és nevelési hátterére, illetve kapcsolati hálójára fókuszált. Ebből a szempontból kiemelten fontos Adenauer kölni zsidósághoz fűződő viszonyának részletes ismertetése – őt annyira érdekelte a cionizmus eszméje, hogy jiddisül is megtanult. Főpolgármestersége (1917–1933) alatt rendszeresen tett filozemita gesztusokat, és később védelmet nyújtott a helyi zsidóság számára. Annak ellenére, hogy a náci rezsim 1934-ben eltávolította a főpolgármesteri székéből, közéleti ténykedése későbbiekben sem szűnt meg. Sőt, a náciikkal való szembekerülését jól szimbolizálta, hogy a Hitler elleni 1944. július 20-i merényletet követően börtönbe zárták, és feltették arra a listára, akikkel a „visszavonulás során végezni” kellett volna – ez végül egy Abwehr (a német katonai hírszerzés) főhadnagy fiának közbenjárására nem történt meg, mert kiengedték a börtönből, és így Adenauer el tudott rejtőzni. A háború után részt vett a Rajna-vidéki Kereszténydemokrata Unió (*Christlich Demokratische Union Deutschlands / CDU*) megszervezésében, és 1949-ben a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) első kancellárja lett. Egyáltalán nem volt könnyű dolga: az ország gazdasági talpra állítása, Németország visszavezetése a nyugati világba, a kommunista hatalomátvétel megakadályozása, a múlt bűneivel való leszámolás – lényegében egy „második államalapítást” kellett végrehajtania.⁶

6 = = Természetesen ez utóbbit a gyakorlatban egyáltalán nem úgy sikerült megvalósítani, ahogyan azt kezdetben az Adenauer-kormány elképzelte. Ugyanis az államapparátus széles körben alkalmazott egykori, magas rangú náci tisztviselőket. A leghírhedtebb az ún. Globke-ügy volt: Hans Globke tanácsadó ugyanis részt vett a nürnbergi törvények megszövegezésében. Az 1950-ben kirobbant botrány, az SPD bírálatai és a külföldi – főleg a szocialista blokkból és Izraelből érkező – kritikák ellenére Adenauer egészen 1963-as távozásáig kitartott mellette, és nem menesztette a posztjáról. A szakirodalomban mai napig vita tárgya, hogy Globke-ügy hátráltatta-e egyáltalán az Izrael és NSZK közötti megbékélést vagy sem. Borchard a könyvében pár oldal erejéig szintén foglalkozik a botrány következményeivel, de a közeledésben részt vevő személyekre hivatkozva megerősíti, hogy a német baloldali és külföldi támadások eltúlozták a tanácsadó náci múltjának jelentőségét a normalizációban. Borchard, 2023: 238–242.

Ebből a szempontból igencsak hasonló munkát kellett elvégeznie Ben-Gurionnak is, hiszen neki ügyes politikálással kellett megteremtenie egy zsidó állam működésének alapjait, és elfogadtatni azt a nemzetközi közösséggel. Ben-Gurion a lengyelországi Płońskban született, eleinte földművesként dolgozott, majd csatlakozott a cionista munkásmozgalomhoz. Tevékenyen közreműködött a Palesztinában lévő zsidó önkéntes milícia (a későbbi Hagana) megszületésében és a nemzetközi Zsidó Ügynökség működésében. Azonban az észrevehető, hogy Borchard kevésbé igyekszik olyan átfogóan bemutatni Ben-Gurion életét, mint Adenauerét – ezt inkább az olyan, a műben többször idézett izraeli kollegáira hagyja (Mihael Bar-Zohartól egészen Tom Szegevig), akik kutatásaikból kifolyólag sokat foglalkoztak a miniszterelnökkel.⁷ Ehelyett inkább a két politikus közötti hasonlóságokra és különbségekre koncentrálnak, nemegyszer anekdotákon keresztül mutatva be azt. A recenzió elkészítője számára a legérdekesebb történetet az úgynevezett „Adenauer-kenyér” és „Ben-Gurion-rizs” megszületése, elterjedése és jelentősége jelentette, amely mindkét férfi magasfokú szervezői képességéről és elismertségéről állított ki bizonyítványt.⁸ Ennél a résznél az egyetlen komolyabb kifogásolnivalót inkább az jelenti, hogy a szerző néha megakasztotta a kronologikus menetet. Vagyis részletesebben kitért olyan témákra is, mint Adolf Eichmann letartóztatása és pere – ez pedig azért zavaró, mert ezek időrendben később történtek, mint a német-izraeli jóvátételi egyezmény.

A könyv következő része a normalizációs tárgyalásokkal, azok előzményeivel és számos ellentmondásával foglalkozik. Ugyanis az egy dolog, hogy a két ország vezetője miképp képzelte el a megbékélést, de az teljesen más, hogy az alárendeltjeik miképp valósították meg a gyakorlatban. Többen közülük egyáltalán nem rejtették véka alá a másik féllel kapcsolatos fenntartásaikat és ellenszenvüket, ezáltal nemegyszer akadályozva a közeledést. A megbízottak jelentősége azért sem elhanyagolható, mert Adenauer és Ben-Gurion ekkoriban még személyesen nem találkozott egymással, hanem közvetve – például Dwight D. Eisenhower amerikai elnökön vagy Charles de Gaulle francia államfőn keresztül – érintkezett egymással. Borchard érdeme, hogy nemcsak a megállapodást elősegítőkre (Nahum Goldmannra, a Zsidó Világkongresszus elnökére, vagy egy Karl Marx nevű német újságíróra) tér ki, hanem azokra is, akik elviekben egyetértettek a jóvátétellel, de annak megvalósulását teljesen máshogy képzelték el, s így a tárgyalások során inkább hátráltató tényezőnek bizonyultak, ilyen volt például Fritz Schäfer nyugat-német pénzügyminiszter vagy Mosé Sárrett izraeli külügyminiszter. Ugyanakkor szükséges hozzátenni, hogy Borchard mégis kihagy néhány fontos személyt, többek közt Németország Szociáldemokrata Pártja (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands / SPD*) vezetőjét, későbbi kancellárt, Willy Brandtot. Pedig nélküle a pártja aligha szavazta volna meg az

7 = = Bar-Zohar, 2003; Segev, 2019.

8 = = Borchard, 2023: 108–111.

egyezményt vagy alakított volna szoros pártközi együttműködést Ben-Gurion pártjával (a Mapajjal) – így nem alaptalan feltenni azt a kérdést, hogy Borchard munkahelyeinek tükrében Brandt szerepének ilyen mértékű negligálása nem személyes és/vagy politikai okokból történt-e meg?⁹

Mindezeknél nagyobb hiány jelent, amikor a szerző lényegében adós marad azzal a kérdéssel is, hogy egyáltalán mi tette szükségessé a jóvátételi egyezményt és a normalizációt. Igaz, Borchard felsorol egy-két indokot, mint Izrael gazdasági problémái és a tabula rasa a nyugatnémet külpolitikában, de azért ennél több tényező állt a háttérben.¹⁰ Például a hidegháború alakulását jelentősen befolyásoló események és folyamatok: az 1952-es amerikai elnökválasztás kimenetele (Eisenhower győzelme); a német hadsereg felfegyverzése és NATO-ba való integrálása; Izrael feszült viszonya Nagy-Britanniával; a keleti blokk tagjai és a közel-keleti állam közötti, korábban rendkívül jó kapcsolatok megromlása, az antiszemita húrokat pengető koncepciók perек (Csehszlovákiában Rudolf Slánský és társai, Szovjetunióban a „cionista orvosok összeesküvése”) következtében.

Minden felmerülő nehézség dacára végül 1952 szeptemberében Luxemburgban tartották meg a találkozót, ahol szeptember 10-én aláírták a Luxemburgi Megállapodást. Ennek értelmében a bonni kormány vállalta, hogy a következő tizennégy évben hárommilliárd márka értékben fizet jóvátételt mind Izraelnek, mind a holokauszt túlélőinek – nemcsak készpénzben, hanem áruk és szolgáltatások (fegyverektől a befektetéseikig) formájában is. Ennek jelentősége leginkább abban rejlett, hogy korábban önszántából egyetlen állam sem kötelezte el magát ilyen nagyságú kártérítésre, de nem elhanyagolható az sem, hogy először ismertek el egy olyan államközi szerződést, amely értelmében Izrael képviselhette a világ teljes zsidóságát.

Ami igazán különlegessé teszi ezeket a fejezeteket, az a politológus azon erőfeszítése, hogy a primer és szekunder forrásokat felhasználva leszámol az izraeli-német közeledést övező néhány mítosszal. Többek között ide sorolható, hogy az Egyesült Államok és a nyugat-európai országok magatartása korántsem volt támogató, és Washington egyáltalán nem biztatta Bonnt a Tel-Avivval való megállapodásra – és vice versa. Sőt, pont ellenkezőleg: az elnöki adminisztrációkban néha-nhan a német antiszemita érzelmek felszításától és az arab országokkal való viszony további romlásától tartottak, így ódzkodtak bármilyen közvetítő szerep elvállalásától. Mások a gazdasági következmények miatt aggódtak, hiszen szerintük az éppen újjászülető NSZK gazdasága megroppanhat az önként vállalt kötelezettségek súlya alatt. Horribile dictu, attól is tartottak, hogy végül maguknak az amerikaiaknak kell a németek helyett kifizetni a jóvátételt, ami csak az amerikai gazdaságot terhelte volna meg.

9 = = Bővebben a témáról lásd: Giertz–Haarman, 2005.

10 = = Borchard, 2023: 120–123.

A szerző éppúgy leszámol néhány izraeli ellenállást övező mítosszal is, ilyen például a máig vitatott Adenauer elleni merényletkísérlet (1952-ben) vagy Dov Silanszki litvániai zsidó (magán)akciója, amikor fel akarta robbantani a tel-avivi külügyminisztériumot. Ezzel párhuzamosan Borchard helyén kezeli az arab országok részéről kifejtett ellenállást is, mivel ők egyáltalán nem voltak abban a helyzetben, hogy érdemben befolyásolják a bonni kormány szándékát. Természetesen egymást érték a tiltakozások és fenyegetések, de végül egyik arab állam sem alkalmazott bojkottot, szakította meg a diplomáciai kapcsolatait az NSZK-val, vagy utasította ki az ott dolgozó nyugatnémet állampolgárokat – ez utóbbiról úgyszólván sok tévedés és túlzás csontosodott meg a köztudatban.¹¹ Ugyanakkor szükséges hozzátenni, hogy a legtöbb tárgyi tévedést tartalmazó mondat pont az arabokat érintő fejezetekben fordul elő. Mohamed Nadzsíb egyiptomi államfő volt, nem miniszterelnök; Ahmad Daúk nem a Luxemburgi Megállapodás megkötése előtt, hanem nyolc évvel később (1960-ban) volt a független Libanon miniszterelnöke; vagy a jóvátételi megállapodás után nem „gyorsan”, hanem fél évvel később utazott Egyiptomba egy keletnémet delegáció.¹²

Borchard könyvének harmadik részében ismét visszatér a mikroszintre, vagyis Adenauer és Ben-Gurion kapcsolatára helyezi a hangsúlyt. A mindkét országban „Öregembernek” hívott politikusok közötti első személyes találkozási az Egyesült Államokban került sor, még 1960-ban – a könyv borítóján szereplő fénykép is ennek a meglepően baráti légkörben lefolytatott beszélgetésnek a hangulatát idézi meg. A szerző kitér minden apró mozzanatra, gesztusra, humoros anekdotára vagy véleménykülönbségre. Azonban még a legnagyobb világnézeti különbségek – például az Afrika és Ázsia országaihoz való teljesen eltérő hozzáállás – sem tudták megmérgezni a két férfi közötti barátságot. Ráadásul ez sokkal maradandóbbnak bizonyult, mint a politika frontvonalában betöltött vezetői posztjuk, amely ironikus módon mindkettőjüknél egyazon évben (1963-ban) ért véget. Ben-Gurion unszolásának engedve Konrad Adenauer 1966-ban baráti látogatást tett Izraelbe, és felkereste őt a lakhelyén – ez egyben a két férfi közötti barátság megpecsételését jelentette. Az egykori német kancellár kellemes és meghatározó élményekkel távozott a közel-keleti államból, annak ellenére, hogy a Lévi Eskól vezette kabinetben sem mindenki fogadta őt örömmel, és ezt nemegyszer a vendég tudomására is hozták, mégpedig kisebb diplomáciai „bakik” és utcai tiltakozások formájában. Az út szimbolikus jelentőségét csak tovább növelte, hogy Adenauer alig egy évvel később halt meg, és Ben-Gurion személyesen elkísérte őt az utolsó útjára – a volt miniszterelnök hat évvel később követte a barátját.

11 == Elsősorban az Egyiptomba és Szíriába menekült egykori náci katonatisztekre, mérnökökre és tudósokra kell gondolni. Az ezzel kapcsolatos veszélyt (a helyi hadseregek modernizációjában játszott szerepüket és a vegyifegyver-programban kifejtett tevékenységüket) eleinte mindkét fél eltűlozta.

12 == Borchard, 2023: 192–193, 195.

A könyv az izraeli–német viszony elmúlt körülbelül húsz évét ismertető fejezetekkel zárul – ez egy politológiai jellegű írástól egyáltalán nem meglepő dolog, de egy történészi munkában már kifejezetten bátor lépésnek számít, ami elszülhet jól is, de rosszul is. Még maga a szerző is hangsúlyozta a monográfiája elején, hogy az aktuálpolitikai „kitekintés mindig merészségnek számít, egyesek számára akár még tabunak is tekinthető, egy politológus számára azonban már-már kötelező”.¹³ Ezzel a megállapítással a recenzió írója – aki egyszerre nemzetközi kapcsolatok elemzője és történész – maradéktalanul egyetért, de sajnos el kell ismernie, hogy mégis az utolsó fejezetek képezik az egész könyv Achilles-sarkát. Leginkább azért, mert Borchard az izraeli–német viszony elemzését igencsak szelektíven végzi el, vagyis Adenauer és Ben-Gurion halálát követően csak Angela Merkel 2005-ös hatalomra kerülésétől veszi fel a fonalat. Ide tartozik a kancellárasszony izraeli útja, a német Delfin-tengeralattjárók megvásárlásának ügye vagy a berlini holokauszt-emlékmű körüli viták. Így viszont alig vagy egyáltalán nem kerülnek bele más, Bonn (majd Berlin) és Tel-Aviv (majd Jeruzsálem) kapcsolatára pozitívan vagy negatívan ható események és folyamatok – még említés szintjén sem. Többek között ide sorolható: Willy Brandt 1973-as izraeli útja és bocsánatkérése; a német vállalatok Irak felfegyverzésében és vegyifegyver-programjában játszott szerepe; a német újraegyesítés; vagy a német belpolitikai harcok, amit Szaddám Huszein idézett elő, amikor ballisztikus rakétákkal lőtte Izraelt, hogy így vonja be az országot az Öböl-háborúba.¹⁴ Sőt, önmagában Helmut Kohl kancellári ténykedésének teljes kihagyása is felvet bizonyos kérdéseket, hiszen Borchard a CDU Politikai Archívumának vezetőjeként két-három releváns iratot könnyen beemelhetett volna a művébe, de nem tette meg. Éppúgy kitérhetett volna Adenauer és Ben-Gurion jelenlegi megítélésére és/vagy a velük kapcsolatos emlékezetpolitikára. Mivel ezeket egyáltalán nem tette meg, teljesen feleslegesnek érződik az aktuálpolitikára való hosszabb, de mégis hiányos kitekintés. Főleg annak tükrében nevezhető problémásnak, hogy mindezeket az oldalakat a szerző inkább más, a könyv címéhez kronológiai szempontból jobban passzoló témáknak szentelhette volna. Példának okáért: szinte semmi nem derül ki az azzal kapcsolatban, hogy az NDK miképp viszonyult az NSZK megbékélési politikájához és Izraelhez. Hogyan reagáltak a kommunista pártban a jóvátételi egyezményre? Megpróbálta-e szabotálni a keletnémet diplomácia vagy az állambiztonság (Stasi) a normalizációt?

Borchard két államférfi barátságán keresztül ismertetett egy olyan témát, amely Izraelen és Németországon kívül kevésbé van a köztudatban. A politológus a monográfiájában megkísérelte bemutatni, hogy a nemzetek közötti megbékélés egy rögzös és buktatókkal teli út, melynek során nagyon sok minden múlik az államfők közötti személyes kapcsolatokon. A bevezetőben hangoztatott vállalásait Borchard

13 == Borchard, 2023: 28.

14 == Bővebben a témáról: Hevő, 2023.

maradéktalanul teljesítette. Ugyanakkor a probléma akkor kezdődik, amikor a szerző megpróbál kilépni a cím által is meghatározott időbeli keretből. Az utolsó fejezetek inkább elbizonytalanítják az olvasót, aki könnyen érezheti úgy, hogy egyáltalán nem tudja megválaszolni a kérdést: műfaji szempontból milyen jellegű könyvet tartott eddig a kezében? Történést? Összehasonlító biográfiát? Politológiát? Nemzetközi kapcsolatokról szólót? A felmerülő hiányosságok és problémák miatt lényegében mindegyik meghatározás igaz lehet rá – és közben egyik sem.

=== Hivatkozott irodalom ===

Bar-Zohar, 2003

Bar-Zohar, Michael: *Ben-Gurion. A Biography*. Magal Books, Tel-Aviv.

Borchard, 2023

Borchard, Michael: *Egy nem mindennapi barátság – Dávid Ben-Gurion és Konrad Adenauer*. MCC Press Kft., Budapest.

Giertz-Haarman, 2005

Giertz, Petra – Haarman, Sven: „*Our Normal Relations are of a Very Special Character*”: *Willy Brandt, the Federal Republic of Germany and Israel*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn.

Hevő, 2023

Hevő Péter: *Vissza a fegyverekhez? A hadsereg és külpolitika kapcsolata az újraegyesített Németországban*. ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest.

Marwecki, 2020

Marwecki, Daniel: *Germany and Israel. Whitewashing and Statebuilding*. Hurst, London.

Segev, 2019

Segev, Tom: *A State at Any Cost: The life of David Ben-Gurion*. Apollo, London.

Sharett, 2011

The Reparations Controversy: The Jewish State and German Money in the Shadow of the Holocaust 1951–1952. Edited by Yaakov Sharett. De Gruyter, Berlin.

Tovy, 2023

Tovy, Jacob: *Israel and the Question of Reparations from Germany. Post-Holocaust Reckonings (1949–1953)*. Walter de Gruyter GmbH, Berlin–Boston.

=== Internetes hivatkozások ===

Goldberg, 2012

Goldberg, Ari Ben: After six decades, 80,000 former USSR Nazi victims to get compensation. <https://www.timesofisrael.com/germany-agrees-to-historic-restitution-payments-to-80000-holocaust-victims-living-in-the-former-soviet-union/> (utolsó letöltés 2023. október 30.).

Konrad Adenauer Stiftung

Konrad Adenauer Stiftung: Dr. Michael Borchard. <https://www.kas.de/de/mitarbeiter/detail/-/content/michael-borchard> (utolsó letöltés 2023. október 30.).

Kulcsszavak

=====

holokauszt, Izrael, NSZK, zsidóság

Israel, Anny a Függetlenség Napján
(Ben Gurion a tribünön), 1953.

Fotó: Dokuforte / Raphael Ventura

= *The Friendship between Two Old Men* =

When Reconciliation is Boosted by the Good Relations of Two Statesman

/// A BOOKREVIEW ON

**Michael Borchard: *Egy nem mindennapi barátság. David Ben-Gurion és Konrad Adenauer.*
[An Impossible Friendship – David Ben-Gurion and Konrad Adenauer].**

MCC Press Kft., Budapest, 2023, 400 p.

In his book, Michael Borchard – the head of the research department at the Konrad Adenauer Foundation’s Archive for Christian Democratic Policy (ACDP) – presents how difficult it was to establish the diplomatic relations between the Federal Republic of Germany and Israel. It had so many possible pitfalls that it seemed almost “impossible” to achieve in the first decades of the Cold War. Although there were some common interests between the two countries, the whole process could not have happened without Konrad Adenauer and David Ben-Gurion. In his monography, Borchard tries to convince the reader that without the combination of these two forceful politicians it would certainly have taken considerably longer for Germany and Israel to come to terms with each another. Although there are some gaps in the main events, inconsistent shifts and minor mistakes in the book, it is worth reading: it provides a good insight into a subject that is barely known internationally.

=== E számunk szerzői ===

ANTAL RÓBERT-ISTVÁN: történész, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

BARTHA ÁKOS: történész, tudományos munkatárs, HUN-REN Történettudományi
Intézete

BÁRDI SÁRA: művészettörténész, PhD-hallgató, ELTE Bölcsészettudományi Kar,
Művészettörténeti Doktori Program; muzeológus, Szépművészeti Múzeum –
Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztálya

KOLLÁR JÁNOS MIKLÓS: történész, PhD-hallgató, ELTE Bölcsészettudományi Kar,
Művelődéstörténeti Doktori Program; levéltáros, ÁBTL

KRAJCSÍR LUKÁCS: történész, ÁBTL

PÓCS NÁNDOR: történész, ÁBTL

A tanulmányokkal kapcsolatos
észrevételeiket, megjegyzéseiket az alábbi címre küldjék el:
betekinto@abtl.hu

Kérésükre szívesen továbbítjuk levelüket a szerzőknek.